

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Qasimova Elnarə Arif

**Kənd təsərrüfatı sahələrinin kommertiya bankları tərəfindən
kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: - 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: - Bank işi

Elmi rəhbər:
i.e.n., dosent Z.H.Ibrahimov

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n., dosent Z.H.Ibrahimov

Kafedra müdiri :
i.e.d.prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ - 2018

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı: Kənd təsərrüfatı sahələrinin kommersiya bankları tərəfindən kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Giriş.....	3
I Fəsil. Aqrar sahənin tənzimlənməsinin bank kreditləşdirilməsi mexanizminin formalaşmasının elmi-nəzəri əsasları.....	9
1.1 Bazar münasibətləri şəraitində dövlətin aqrar siyasətinin mahiyyəti və spesifik xüsusiyyətləri.....	9
1.2 Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət yardımının və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti-kredit mexanizminin formalaşdırılması.....	20
II Fəsil. Aqrar sahənin tənzimlənməsində bank maliyyə-kredit vasitələrindən istifadənin müasir vəziyyətinin təhlili.....	42
2.1 Kənd təsərrüfatı sahələrinin milli iqtisadiyyatın inkişafında yeri və rolu.....	42
2.2 Aqrar sahənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təhlili.....	54
III Fəsil Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə yardım göstərilməsi və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin bank maliyyə- kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	64
3.1 Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit vasitələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	64
3.2 Aqrar sahədə sahibkarlıq strukturlarının maliyyə resurslarının cəlb edilməsinin slimullaşdırılması istiqamətləri.....	77
3.3 Kənd təsərrüfatında investisiya proseslərinin aktivləşdirilməsində maliyyə-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin rolu.....	84
Nəticə və təkliflər.....	94
İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı.....	100
Xülasə.....	104
Резюме.....	106
Summary.....	108

GİRİŞ

Qloballaşma prosesinin genişlənməsi hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsinin, eləcə də böhranlı tendensiyalara effektiv reaksiya göstərmək imkanlarının genişləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir. Bütün bunlar xüsusilə keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün aktualıq kəsb edir. Transformasiya prosesini yaşayan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə infrastruktur sisteminin nisbətən zəif inkişafı milli iqtisadiyyatın sahə və ərazi kəsimlərinin dayanıqlılığının aşağı olması, eləcə də sahədaxili disproporsiyaların mövcudluğu liberallaşdırılma proseslərinin genişləndirilməsi nəticəsində daxili bazarın çevik şəkildə qorunmaması qloballaşmanın destruktiv təzahürlərinin güclənməsinə gətirib çıxarır.

Qloballaşma prosesinin və bazar özünütənzimləmə mexanizminin doğurduğu destruktiv təzahürlər xüsusilə iqtisadiyyatın az gəlirli sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan aqrar sahədə səmərəli geniş təkrar istehsal prosesinin qurulmasını engelləyir. Bu baxımdan aqrar sahənin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin genişləndirilməsi, tənzimlənmənin maliyyə-kredit mexanizminin aktivləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarından etibarən iqtisadi böhranın qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş tədbirlər çərçivəsində əsas ulu öndər Heydər Əliyev cənabları tərəfindən qoyulan aqrar islahatlar kursu kənd təsərrüfatında müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfatçılıq formalarının yaranmasına, azad sahibkarlığın genişlənməsinə əlverişli şərait yaratmışdı. Həyata keçirilən aqrar islahatlar kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılmasına, əhalinin gəlirlərinin yüksəldilməsinə və kəndin sosial inkişafına səbəb olmaqla yanaşı çoxukladlı iqtisadiyyatın fundamental dayaqlarını da formalaşdırmışdır. 2008-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu əvvəllə illərlə müqayisədə 6,1% artmaqla ölkə üzrə 2498,3 min ton taxıl, 1077,1 min ton kartof, 1228,3 min ton tərəvəz, 302,8 min ton ət, 1381,6 min ton süd, 1008,7 mln ədəd yumurta istehsal edilmişdir. Artıq respublikadan kartof, meyvə, tərəvəz məhsullarının ixracı heyata keçirilir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq iqtisadiyyatın ən mühüm və strateji əhəmiyyətli sahələrindən olan kənd təsərrüfatında həllini gözləyən çoxsaylı problemlər də mövcuddur. Bu problemlərə ilk növbədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə-kredit resurslarına olan tələbatının ödənilməməsi, sahənin investisiya cəlbediciliyinin aşağı olması, kənd təsərrüfatında ekstensiv istehsala üstünlük verilməsi, səmərəli geniş təkrar istehsal prosesinin qurulmaması və s. şamil edilir.

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması fonunda dünya ərzaq bazarında baş verən dəyişikliklər də ölkənin ərzaq bazarına, eyni zamanda kənd təsərrüfatına öz təsirini göstərir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda qeyd edilmişdir ki:- Son bir neçə ildə enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin kəskin artması, aparıcı ölkələrin maliyyə bazarlarında baş verən neqativ meyillər, habelə əhalinin sayının çoxalması nəticəsində ərzaq məhsullarına olan tələbatın yüksəlməsi, iqlim dəyişkənliyi, su ehtiyatlarının məhdudluğu və digər səbəblərə görə əsas ərzaq məhsullarının dünya bazarlarında qiymətləri artmağa başlamış, bəzi ölkələrdə ərzaq qıtlığı real təhlükəyə çevrilmişdir.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında yeni yaranmış sahibkarlıq qurumları öz daxili vəsaitləri hesabına mövcud problemləri həll etmək iqtidarında deyillər. Təbii ki, bütün bunlar son nəticədə kənd təsərrüfatının iqtisadi davamlılığının yüksəldilməsinə öz mənfi təsirini göstərir. Odur ki, aqrar sahənin tənzimlənməsinin çevik maliyyə-kredit mexanizminin formalaşdırılması vacibdir. Bu baxımdan yerinə yetirilən dissertasiya işi aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinə həsr edilməklə obyektiv zərurətdən irəli gəlir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti - Aqrar sahənin maliyyə-kredit resurslarına olan tələbatının ödənilməsi bütün dövrlərdə actual problem kimi özünü göstərmişdir.

Aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin yenidən qurulması ilə bağlı tədbirlər islər əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində və istərsə də keçid dövründə öz aktuallığını saxlamışdır. Əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində kənd

təsərrüfatına göstərilən maliyyə-kredit dəstəyi aqrar sahədə istehsal edilən ümumi daxili məhsulun 20%-ə qədərini təşkil etmişdir. Təbii ki, bütün bunlar həmin dövrdə kənd təsərrüfatının zərərlə işləməsinin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rola malik olmuşdur. Əvvəlki təsərrüfatçılıq sisteminin dağılması fonunda həyata keçirilən liberallaşdırma tədbirləri xüsusilə keçid dövrünün ilkin mərhələlərində kənd təsərrüfatının maliyyə nəticələrinə öz təsirini göstərmişdir. Aqrar islahatların hazırkı mərhələsində kənd təsərrüfatının iqtisadi davamlılığının yüksəldilməsi tənzimlənmənin maliyyə-kredit mexanizminin yeni istehsal münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırılmasından bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi iqtisadçı alimlərin apardıqları tədqiqatlarda da önəmli yer tutmuşdur. İqtisadçı alimlər tərəfindən bu sahədə çoxsaylı monoqrafiyalar və elmi əsərlər işlənib hazırlanmışdır ki, bu da transformasiya prosesində kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalın uğurla həyata keçirilməsinə öz təsirini göstərir.

Aqrar sahənin maliyyə tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizmi ilə bağlı ölkəmizin iqtisadçı alimlərindən Z.Ə.Səmədzadə, A.K.Ələsgərov, A.İ.Məmmədov, İ.V.Əhmədov, İ.H.İbrahimov, Ə.Ç. Verdiyev, İ.H.Aliyev, İ.Ş.Qarayev, S.V.Salahov, H.A.Xəlilov, R.B.Əliyev, B.X.Ataşov, R-Ə.Balayev, R.K.İsgəndərov, A.F.Abbasov, N.V.Əlibəyov, F.B.İsgəndərov və başqaları aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı dəyərli tədqiqat işləri aparmışlar. Xarici ölkə iqtisadçılarından Nikonov A.A., Serova E, Borisenko N.P., Sovçenko V.A. və başqaları öz elmi tədqiqatlarında aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinin bu və ya digər aspektlərini araşdırmışlar.

Aparılan araşdırmalarda daha çox aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə - kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi tədqiq olunmuşdur.

Bütövlükdə adı çəkilən alimlərin tədqiqatlarında qarşıya qoyulan problemin ayn-ayn tərəfləri öyrənilsə də lakin keçid dövründə problemin kompleks tədqiqinin apanılması zərurəti nəzərə alınaraq dissertasiya işinin mövzusu seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin formalaşmasının elmi-nəzəri əsaslarını araşdırmaqdan, aqrar sahənin

tənzimlənməsində maliyyə-kredit vasitələrindən istifadənin müasir vəziyyətini təhlil etməkdən, aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə yardım göstərilməsi və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin maliyyə- kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış praktik əhəmiyyətli təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir:

-bazar münasibətləri şəraitində dövlətin aqrar siyasətinin mahiyyəti və spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır;

-aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət yardımının və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin formalaşdırılması məsələləri tədqiq edilmişdir;

-aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin mənbələri müəyyənləşdirilmişdir;

-aqrar sahənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti təhlil edilmişdir;

-aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir;

-aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit vasitələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır;

-aqrar sahədə sahibkarlıq strukturlarının maliyyə resurslarının cəlb edilməsinin stimullaşdırılması istiqamətləri öyrənilmişdir;

-kənd təsərrüfatında investisiya proseslərinin aktivləşdirilməsində maliyyə-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın obyektini Tədqiqatın obyektini respublikanın kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeüi Tədqiqatın predmetini aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatların aparılması təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti əsasım respublikanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin kənd təsərrüfatında maliyyə-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə

bağlı əsərləri, bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunlar, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq hüquqi normativ aktları təşkil etmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində iqtisadi statistik, müşahidə, təhlil analiz-sintez üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatlarından eləcə də Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun hesabatlarından geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində internet şəbəkəsindən, onun informasiya bazasından da geniş şəkildə istifadə edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

-qloballaşma prosesinin kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan sahələrinə zərərli təsirlərinin aradan qaldırılmasında dövlətin aqrar siyasətinin rolu müəyyənləşdirilmişdir;

-aqrar sahənin tənzimlənməsinin kənd təsərrüfatında sahəvi disproporsionalının aradan qaldırılmasında rolu müəyyən edilmişdir;

-aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin yeni istehsal münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı məsələlər tədqiq edilmişdir.

-kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında büdcə yardımlarının göstərilməsi aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin mühüm tərkib hissəsi kimi müəyyənləşdirilmişdir;

-müasir şəraitdə kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinin;

-maliyyə mənbələri konkretləşdirilmişdir;

-kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında büdcə subsidiyalarının artırılmasının prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir;

-dövlət yardımlarının kənd təsərrüfatının prioritet sahələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir;

-kənd təsərrüfatının prioritet sahələrinin investisiyalaşdırılmasının prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti dissertasiya işinin nəticə və təkliflərindən kənd təsərrüfatının investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi ilə bağlı proqramların işlənilib hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsi Tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsi: Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri Az.ETKTİ və Tİ-da keçirilən elmi-praktik konfransda və seminarda məruzə edilmiş və bəyənilmişdir. Dissertasiya işinə əsas nəticələri beş elmi məqalədə öz əksini tapmışdır.

Aqrar sahənin tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi mövzusunda hazırlanmış dissertasiya işinin əsas nəticələri Balakən Rayon İcra Hakimiyyətində istifadə üçün qəbul edilmiş və müvafiq arayış verilmişdir (X2202. 20 aprel 2009-cu il).

İsin həcmi və quruluşu: Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 171 səhifəni əhatə edir. Dissertasiya işində 120 ədəbiyyat mənbəyi göstərilir. Dissertasiya işində 15 cədvəl və 3 sxem göstərilmişdir.

I Fəsil. Aqrar sahənin tənzimlənməsinin bank kreditləşdirilməsi mexanizminin formalaşmasının elmi-nəzəri əsasları

1.1 Bazar münasibətləri şəraitində dövlətin aqrar siyasətinin mahıyyəti və spesifik xüsusiyyətləri

Hər bir fərdin fiziki cəhətdən mövcudluğu və yaşayışı, eləcə də bütövlükdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı təbii tələbatının ödənilməsindən bilavasitə asılıdır. Cəmiyyət üzvlərinin təbii tələbatının ödənilməsində isə onların qidalanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tarixən kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan aqrar ərzaq kompleksi iqtisadiyyatın ən mühüm və strateji əhəmiyyətli sahəsi olmaqla bütövlükdə cəmiyyət üzvlərinin ərzaq qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Qloballaşma proseslərinin genişləndiyi müasir şəraitdə aqrar sahə daha çox açıq sosial-iqtisadi sistem kimi fəaliyyət göstərir. Aqrar sahə üzvi cəhətdən bir-birilə sıx əlaqəyə malik olan elementlərdən, kənd təsərrüfatı, onun bitkiçilik və heyvandarlıq sektorundan, emal sənayesindən, məhsulun tədarükü və maddi-texniki təchizat sistemini özündə əks etdirən bütöv bir kompleksdir.

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının yardım göstərilməsi ilə bağlı dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmləri, ilk növbədə sistemli yanaşmanın tələbləri nəzərə alınmaqla, zəruri olan metod, vasitə və stimulların mexaniki məcmusunu deyil, eyni zamanda onlar arasında qarşılıqlı əlaqəni özündə əks etdirən sistemi xarakterizə edir. Bu baxımdan ərzaq sisteminin iqtisadi mexanizminin mühüm əlamətləri kimi hər bir sistemin mövcudluğu və onların inteqrar keyfiyyət əlamətləri əsas götürülməlidir. Xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, böhranlı situasiyalarda İdarəetmənin inzibati və iqtisadi metodlarının əlaqləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə aparılan araşdırmalar və eləcə də inkişaf etmiş ölkələrin praktikasını göstərir ki, xüsusilə böhranlı situasiyaların neytrallaşdırılması və post böhran situasiyalarında iqtisadi inkişafın təmin olunması baxımından dövlət tənzimlənməsinin inzibati və dolaylı metodlarının uyğunlaşdırılması, eləcə də bu

proseslərin bazar özünü-tənzipləmə mexanizmləri ilə səmərəli şəkildə əlaqələndirilməsi, gözlənilən nəticəm əldə etməyə imkan verir. Araşdırmalar göstərir ki, böhranlı situasiyaların neytrallaşdırılması və eləcə də aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarına yardım göstərilməsilə bağlı dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin aşağıdakı elementlərini fərqləndirmək mümkündür:

- qiymət siyasəti. Bu siyasət ilk növbədə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir:

- təminatlı və girov qiymətləri sistemi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinə əlavələrin tətbiq edilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında qiymətlərin səviyyəsini

stabilləşdirmək məqsədilə dövlətin ehtiyat fondlarından tədarük və əmtəə intervensiyalarının tətbiqi;

- kredit siyasəti. Kredit siyasəti əsas etibarilə iqtisadi inkişafın dinamizmini təmin edilməsi və bir sıra hallarda isə inflyasiya mühitinin qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş dövlət tərəfindən həyata keçirilən tənzimlənmə mexanizminin mühüm istiqamətini özündə əks etdirir. Kredit siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılması ön plana çəkilir:

- kreditlə bağlı faiz stavkaların dövlət tərəfindən subsidiyalarının həyata keçirilməsi;

- ipoteka kreditlərinin tətbiqi;

- aqrar sahədə mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, təsərrüfat subyektlərinin uzunmüddətli və güzəştli şərtlərlə kreditləşdirilməsi;

- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, əmtəə istehsalçılara verilən investisiya kreditlərinin xüsusi şərtlərinin reallaşdırılması.[12, 145]

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində büdcə siyasəti və əhəmiyyətli rol oynayır. Büdcə siyasəti əsas etibarilə büdcənin imkanlarından bilavasitə asılıdır. Dövlət büdcəsinin imkanları çərçivəsində aqrar sahəyə yardım göstərilməsi, bütövlükdə dövlətin strateji maraqlarının qorunmasına və ilk növbədə

aqrar sahədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin isə xammala olan tələbatının ödənilməsinə xidmət edir. Bütçə siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərə aşağıdakılar şamil edilir:

- aqrar sahənin mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq əmtəə istehsalçılarına bütçə ssudalarının verilməsi;
- xüsusilə aqrar sahədə istifadə edilən maddi-texniki resursların əldə edilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına lizinq xidmətlərinin göstərilməsi və bu sahədə dövlət tərəfindən güzəştli şərtlərin tətbiqi;
- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə totasiyaların, kompensasiyaların və subsidiyaların verilməsi;
- dövlətin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları fondlarından təminatlı formada avans şəklində tədarüklərin həyata keçirilməsi;
- məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində vergi siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır. Məlum olduğu kimi, vergi siyasəti ilk növbədə daxilolmalarının təmin olmasında rol oynasa da, eyni zamanda vergilər stimullaşdırıcı xarakter daşıyır, tik növbədə iqtisadiyyatın azgəlirli sahələrində iqtisadi artımın təmin olunmasına istiqamətlənir. Bu baxımdan aqrar sahədə istehsalın stimullaşdırılmasına istiqamətlənən vergi siyasəti aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini öhdəsinə əks etdirir

- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- differensial vergi qoymanın tətbiq edilməsi;

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində sığorta siyasəti də mühüm rol oynayır ki, bu da ilk növbədə risklərin neytrallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı daha çox iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə daha çox riskli sahədir və bu baxımdan risklərin sığortalanmasına istiqamətlənmiş sığorta siyasətinin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta siyasəti aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir:

- kənd təsərrüfatında aqrar sahənin digər sahələrində sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta təşkilatlarının geniş şəbəkələrinin formalaşdırılması;
- müqavilə üzrə sığorta xərclərinin müəyyən hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsi;
- tənzimləmə fəaliyyətini həyata keçirən qurumların stabilizasiya xarakterli ehtiyat fondlarının yaradılması hüquqlarının tanınması;
- dövlətin sığorta ehtiyatları fondlarının yaradılması.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsində investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi də mühüm rol oynayır. İntestisiya siyasəti bir qayda olaraq geniş təkrar istehsalın reallaşdırılmasına, istehsalın intensivləşdirilməsinə, elmi- texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsalat tətbiqinin stimullaşdırılmasına istiqamətlənir və bu məqsədlə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməsini özündə əks etdirir:

- investisiya kreditləri dövlətin faiz stavkalarının subsidiyalaşdırılması;
- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılara investisiya kreditlərinin verilməsi;
- aqrar sahədə investisiyalaşdırılması;
- investisiya institutlarının inkişafı və yaradılmasına əlverişli şəraitin təmin edilməsi;
- aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində xarici iqtisadi siyasət də mühüm rol oynayır ki, bu da qloballaşma şəraitində xarici rəqabətin əlverişsiz təsirlərinin neytrallaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərlə xarakterizə olunur;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə ixrac subsidiyalarının verilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsul istehsalının həyata keçirilməsi məqsədilə idxal olunan xammalın gömrük rüsumlarından azad edilməsi;
- ixraca yönəldilən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün təsərrüfat subyektlərinin vergilərdən azad olunması strategiyasının işlənib hazırlanması;

- tarif məhdudiyətlərinin tətbiq edilməsi, bu məhdudiyətlərə ilk növbədə sərhad, vergi və rüsumları, eyni zamanda kompensasiya xarakterli rüsumlar, antidempinq rüsumları şamil edilir;

- qeyri-tarif xarakterli məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi bu məhdudiyətlərə ilk növbədə idxal olunan məhsullara görə kvotaların tətbiqi, texniki və sanitariya normaları bu və digər standartlar və s. şamil edilir;

- xarici investisiyaların axımının stimullaşdırılması. bu tədbirlərə ilk növbədə Ölkədə siyasi və iqtisadi situasiyaların stabilləşdirilməsi, eləcə də əlverişli investisiya iqliminin yaradılması ilə bağlı tədbirləri şamil etmək olar,

- xarici iqtisadi əməliyyatların lissenziyalaşdırılması.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, keçid dövrünü yaşayan ölkələrin milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, o zaman uğurla həyata keçirilə bilər ki, bu dünya bazarından və ümumiyyətlə inkişaf etdən dünya iqtisadiyyatına effektiv inteqrasiyanın təmin edilməsinə yönəldikcə siyasət heyata keçirilsin. Məhz bu istiqamətdə ölkələrin ÜTT daxil olması prosesi də xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bununla belə Ölkələrin ÜTT-yə daxil olması zamanı hər bir ölkənin strateji maraqlarının qorunması və eləcə də onların dünya bazarında effektiv şəkildə rəqabət aparmaq qabiliyyətinin təmin edilməsi, mühüm şərtlərdən biridir. Bu baxımdan transformasiya prosesini yaşayan respublikamızın aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, elə bu baxımdan aqrar sahənin davamlı inkişafını təmin edilməsi və eləcə də aqrar-ərzaq bazarlarının xarici rəqabətin əlverişsiz təsirlərindən effektiv şəkildə qorunması mühüm amillərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz ÜTT-yə daxil olması, ilk növbədə yerli aqrobiznes strukturlarının inkişafı baxımından, demək olar ki, yeni təşkilati- hüquqi fəaliyyət motivlərinin yaradılmasını obyektiv zərurətə çevirir. Bütün bunlar ilk növbədə dövlətin aqrar-ərzaq siyasətinin ÜTT-nin prinsipləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsini ortaya qoyur.

İ.e.d., professor H.A.Xəlilovun fikrincə, ÜTT üzvü olan ölkələr qarşısında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dövlət dəstəyinin ardıcıl şəkildə ixtisar olunması, aqrar məhsulların istehsalı və ticarətin davamlı olaraq bazar

mexanizmlərinə yönəldilməsi tələbləri əsas götürülür. ÜTT-nin qaydalarına əsasən, həmin ölkələr kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalı sahəsində tətbiq olunan gömrük vergilərini, istehsalçılara verilən dəstəkləri və ixraca verilən subsidiyaları bəlli ölçülərdə azaltmalıdırlar. Təşkilatın kənd təsərrüfatı üzrə sazişinə əsasən, müvafiq ixtisarlardan sonra, aqrar sektora verilən daxili dəstəklər inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərinin 5%-ə, inkişaf etməkdə olan Ölkələrdə isə 10%-ə bərabər olan məbləği keçməməlidir. Bu cəhətlər Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv qəbul olunması ərəfəsində kənd təsərrüfatı istehsalçılarında daxili maliyyə dəstəyi göstərilməsi, o cümlədən aqrar modernləşmə məqsədləri üçün subsidiyaların verilməsi məsələlərinə diqqətin artırılmasını tələb edir. ÜTT-yə üzv qəbul olunduqdan sonra, aqrar istehsalçılara köməyin əlavə formalarının tətbiq edilməsinin ciddi çətinliklərlə üzləşməyi göz önündə saxlanmalıdır.

Eyni zamanda hazırkı şəraitdə maliyyə köməliyinin bütün zəruri formalarının real surətdə həyata keçirilməsinin imkanların məhdudluğu üzündən mümkün olmadığını da nəzərə almalıyıq. Göstərilənlərlə əlaqədar gələcəkdə kənd təsərrüfatı istehsalçılara daxili maliyyə köməyi sahəsində ÜTT qaydaları ilə müəyyən edilən imkanların tam həcmdə reallaşdırılması sahəsində meydana çıxacaq maneələri aradan qaldırmaq məqsədilə, həmin köməyin əsas formaların tətbiqini, o cümlədən aqrar sferanın istehsal vasitələri ilə təminatı üçün subsidiyaların verilməsinə yönəldilmiş qanunvericilik aktlarının qəbulu və zəruri mexanizmlərin formalaşdırılması vacibdir. (H.A.Xəlilov. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti. Bakı- 2005,228 səh, səh181-182.).

Fikrimizcə, inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə kənd təsərrüfatı istehsalı üçün şərtlərin bərabərləşdirilməsi probleminin həlli dövlətin daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu baxımdan dövlət tərəfindən həyata keçirilən tənzimləmə tədbirləri ilk növbədə ÜTT-yə üzvlüklə bağlı danışıqların gedişində aktiv iştirakın təmin edilməsinə verilsə də, ölkənin milli maraqlarının qorunmasına istiqamətlənmiş səylərin gücləndirilməsinə yönəldilməlidir.

L.Kyukaçın fikrincə, transformasiya prosesini yaşayan ölkələrin ÜTT-yə daxil olması zamanı, ilk növbədə yerli aqrar-əmal məhsullarının ixracının artırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi, ön plana çəkməlidir. Bu isə ilk növbədə aşağıdakı arqumentlərlə şərtlənir:

- ÜTT-nin əsas prinsipləri və qanunauyğunları bir qayda olaraq hazır məhsulların və eyni tutumlu məhsulların ticarətini stimullaşdırır. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dünya ticarət təşkilatına daxil olma ərəfəsində olan respublikamız bir qayda olaraq dünya bazarına, əsas etibarilə xammal və yanacaq resurslarını ixrac edir;

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi prosesi, proqram məqsədli xarakter daşmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı, iqtisadiyyatda həyata keçirilən liberallaşdırma tədbirləri, eləcə də makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və dövlətin iqtisadi proseslərdən kənarlaşması ilə əlaqədar kənd təsərrüfatının dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin həcmi xeyli dərəcədə məhdudlaşmışdır. Xüsusilə transformasiya proseslərinin ilkin mərhələsində, dövlətin büdcə siyasəti aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və onun modernləşməsinin prioritet vəzifələri kimi reallaşdırılması tələblərinə demək olar ki, uyğun olmamışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi ki, kənd təsərrüfatına dövlət tərəfindən büdcə resursları hesabına maliyyə yardımlarının göstərilməsi eyni zamanda dolayı xarakter daşıyan tədbirlərin keçirilməsini də özündə əks etdirir. Bu baxımdan dövlət tərəfindən aqrar əmtəə istehsalçılara büdcə yardımlarının ən mühüm tərkib hissələrindən biri də kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılara ayrılan kreditlərin faiz stavkasının müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsidir. Təbii ki, bundan əlavə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının bu və digər dövlət strukturlarının, eləcə də onlar arasında əmal müəssisələrinə olan borcların müəyyən hissəsinin restrukturizasiyası da bütövlükdə kənd təsərrüfatına büdcə yardımlarının mühüm tərkib hissəsi ola bilər. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının məqsədli maliyyə proqramları çərçivəsində yardım göstərilməsi, bütövlükdə transformasiya prosesini

yaşayan ölkələrin aqrar sahəsinin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan amillərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar əmtəə istehsalçılarında məqsədli maliyyə proqramları çərçivəsində yardım göstərilməsi, bütövlükdə aqrar sahənin uzunmüddətli dinamik inkişafının təmin edilməsinin mühüm tərkib hissəsi sayılır. Təbii ki, bu proses kifayət qədər proqramlı və kompleks xarakter daşmalıdır. Belə ki, bu proses, bütövlükdə istehsal prosesini və məhsulların reallaşdırılmasını, bölgü proseslərinin maliyyələşdirilməsini və eləcə də bu sahədə mövcud olan kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə istiqamətlənməlidir. Təbii ki, kənd təsərrüfatına ayrılan məqsədli maliyyə proqramlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi də dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu zaman proqramların reallaşdırılmasının səmərəliliyi ilə bağlı davamlı olaraq monitorinqlər keçirilməli və aqrar tıxaca istiqamətlənmiş kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında davamlı maliyyə yardımlarının göstərilməsi ön plana çəkilməlidir. Bütün bunlar isə ilk növbədə ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və eləcə də xarici bazarlarda yerli əmtəə istehsalçılarının mövqelərinin möhkəmlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri özündə əks etdirməlidir.

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarında büdcə hesabının, yardım göstərilməsinin büdcə formaları ilk növbədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında birbaşa büdcə subsidiyalarının verilməsini və büdcə xidmətlərinin göstərilməsini özündə əks etdirir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarında dövlət büdcəsindən göstərilən birbaşa yardımlarla yanaşı, dolayı yardım vasitələrindən də istifadə edilir. Dolayı yardım kanallarına bir qayda olaraq, zərərlə işləyən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə sağlamlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər şamil edilir.

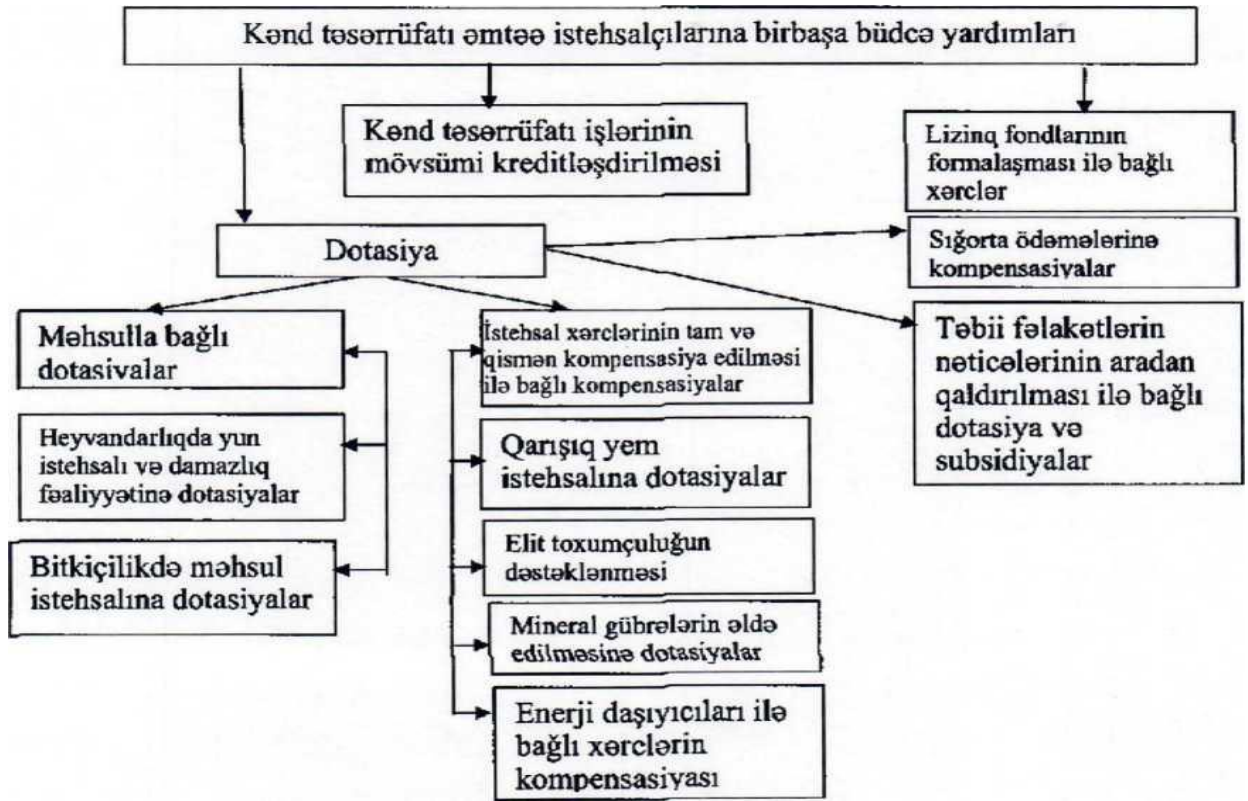
Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ÜTT-nin təməl prinsipləri çərçivəsində “yaşıl zənbil” adlanan tədbirlər sistemində büdcə xidmətləri də önəmli rol oynayır. Büdcə xidmətləri bir qayda olaraq, aqrar sahənin idarə edilməsi ilə bağlı strukturların saxlanılmasına, eləcə də totalitar texniki xidmətlər göstərən strukturların xərcləri də

əsas götürülür. Bundan əlavə aqrar sahəyə nəzarətin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfləri ilə bağlı xərclər də mühüm amillərdən biridir. ÜTT-nin təməl prinsipləri çərçivəsində “yaşıl zənbil” tədbirlərinə, eyni zamanda aqrar sahənin elmi məsləhət, informasiya və digər xərclərin həyata keçirilməsi öz əksini tapır.

Büdcə xidmətlərinin formalaşdırılması əsas etibarilə bu və ya digər xərclərin normativini nəzərdə tutur və bu normativlər əsas etibarilə kənd təsərrüfatında saxlanan mal-qaranın baş sayma, eləcə də kənd təsərrüfatı texnikasının vahidinə və ya kənd təsərrüfatının yararlı torpaqların əkin sahəsinə nəzərən hesablanır.

Hər bir ölkənin ÜTT-yə daxil olması ilə bağlı aqrar sahəyə birbaşa dövlət büdcə yardımlarının göstərilməsi ilə bağlı məsələlər ÜTT-nin “sarı zənbil” adlanan səbətinə öz əksini tapır. Düzdür bu “sarı zənbil” tədbirləri çərçivəsində beynəlxalq ticarət şərtlərinə təsir göstərən amillər ön plana çəkilir ki, ÜTT-nin təməl prinsipləri çərçivəsində həmin maliyyələşdirmə imkanlarının davamlı olaraq məhdudlaşdırılması ön plana çəkmək lazımdır ki, “yaşıl zənbil” tədbirlərinə ilk növbədə aqrar əmtəə istehsalçılarının kompensasiyaları, subsidiyalar və zəruri hallarda kompensasiyaların verilməsi ön plana çəkilir. ÜTT-nin “sarı zənbil” tədbirləri çərçivəsində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının verilən birbaşa büdcə yardımlarının strukturu aşağıdakı sxemdə göstərilmişdir.

Sxem 1. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının birbaşa büdcə yardımları

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin gəlirliyi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağıdır. Bu isə nəticə etibarilə kənd təsərrüfatının sahəvi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına dövlət yardımının göstərilməsi və bu sahədə iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin həyata keçirilməsi inkişaf etmiş ölkələrdə hüquqi - normativ aktlarla tənzimlənir. Bu isə transformasiya prosesini yaşayan ölkələrin əksəriyyətində də reallaşdırılmaqdadır. Belə ki, postsovet ölkələrində, o cümlədən Polşada, Bolqarıstanda, Çexiyada və digər ölkələrdə, habelə postsovet respublikalarda Rusiyada və Belarusda kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi haqqında qanun qəbul edilmişdir. Həmin qanunda əsas etibarilə dövlətin aqrar sahənin müdaxiləsinin iqtisadi vasitələri də kifayət qədər geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər postsovet respublikalarında aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər ilk növbədə Qazaxıstanda, Rusiyada, Belarusda geniş şəkildə həyata keçirilməklə, aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsini, dövlət yardımının

gücləndirilməsini özündə əks etdirir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatına dövlət yardımlarına istiqamətlənmiş tənzimlənmə siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də aqrar sahənin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, zəruri kredit sistemlərinin formalaşdırılması ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında istehsal tənöhsümü xarakter daşıyır və eyni zamanda istehsal tsiklinin uzunluğu mövsümü kreditə olan ehtiyacı davamlı şəkildə artırır. Bütün bunlara baxmayaraq, kənd təsərrüfatının riskli xarakter daşması və eləcə də az gəlirliliyi və s. iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən maliyyə qurumlarının və kredit strukturlarının və bu sahəyə olan stimulların aşağı salır. Nəticə etibarilə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısı kredit resurslarından istifadə etmək imkanları aşağı düşür. Kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmış kredit sisteminin formalaşmasını səciyyələndirən ən mühüm cəhətlərdən biri də, kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmış kredit sistemlərinin dövlət köməyinə əsaslanmasıdır. Məsələn burasındadır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarna verilən kreditlər aşağı faizlərlə və kifayət qədər güzəştli şərtlərlə həyata keçirilir. Bu isə nəticə etibarilə, kənd təsərrüfatında səmərəli geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsini, bütövlükdə aqrar ərzaq kompleksinin davamlı inkişafına əlverişli şərait yaradır.

1.2 Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət yardımının və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizminin formalaşdırılması

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatına keçidin ilkin mərhələlərində xalq təsərrüfatının bütün sahələrində istehsal böhranı özünü göstərmişdir. Bu böhranın yaranmasının özünəməxsus səbəbləri içərisində ölkənin aqrar-sənaye istehsalının dövlət tənzimlənməsinin demək olar ki, əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması da, əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Bötövlükdə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, xüsusilə keçid dövründə aqrar sahənin normal və səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, eləcə də sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılması aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinə yönəlmiş səylərin gücləndirilməsini tələb edir. Bazar iqtisadiyyatına keçid ilk növbədə təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi müstəqilliyini və bazar özünü-tənzimlənməsinin üstünlük təşkil etməsini özündə əks etdirir. Bu baxımdan, xüsusilə, iqtisadiyyatın azgəlirli və riskli sahələrindən olan aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi əsas etibarilə dolayı vasitələrdən istifadəni özündə əks etdirir ki, bu vasitələr də nəticə etibarilə bazanın özünü-tənzimləmə mexanizminin qorunub saxlanılmasında və bu sahədə tarazlığın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qruplarına yardım göstərilməsində və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin formalaşmasında maliyyə-kredit münasibətləri əhəmiyyətli rol oynayır.

Xüsusilə, keçid dövründə aqrar sahənin dinamik inkişafının təmin edilməsində və bu sahədə böhranlı tendensiyaların effektiv şəkildə qarşılınmasında maliyyə-kredit mexanizmi mühüm rola malik olmaqla, əsas etibarilə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə sağlamlaşdırılmasında, eləcə də onların səmərəli geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan maliyyə-kredit mexanizmi aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin mühüm struktur elementi hesab edilir. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin mühüm tərkib elementi kimi, maliyyə-kredit mexanizmi, əsas etibarilə milli iqtisadiyyatda maliyyə-kredit resurslarının formalaşdırılmasına, onların təyinatına, bölgüsünə və onlardan istifadə imkanlarını özündə birləşdirir. Maliyyə-kredit

mexanizminin əsasını iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə-kredit və qiymət elementləri təşkil edir ki, həmin elementlər də bir-birilə kifayət qədər qarşılıqlı əlaqəyə malik olmaqla, bütövlükdə maliyyə-kredit mexanizmini formalaşdırır. Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı, bütövlükdə sərbəst və liberal iqtisadi münasibətlər sistemini özündə əks etdirir. Bu münasibətlər sistemində maliyyə münasibətlərinin rolu xüsusilə yüksəkdir.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişafında maliyyə münasibətlərinin rolu əsas etibarilə təsərrüfat suyektlərinin iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və onların təşəbbüskarlıq obyektlərinin genişləndirilməsinə, iqtisadi stimül verilməsini öznüdə əks etdirir. Bazarda iştirak edən təsərrüfat subyektlərinin maliyyə müstəqilliyi Ük növbədə maliyyə münasibətlərinin səmərəli idarə edilməsi və xalq təsərrüfatında iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə, kapital resursların effektiv şəkildə yerləşdirilməsilə bilavasitə bağlıdır.

Zəruri hallarda, böhranlı situasiyaların qarşısının alınması və eləcə də iqtisadiyyatın bütün sahələrində səmərəli geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi məqsədilə maliyyə resurslarından istifadə edilməsi və tənzimlənmənin maliyyə mexanizmlərinin aktiv şəkildə hərəkətə gətirilməsi, bütövlükdə dinamik inkişafın başlıca ilkin şərti kimi qiymətləndirilməlidir.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın təmin, edilməsi və səmərəli geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsində maliyyə münasibətləri ilə yanaşı kredit münasibətləri də əhəmiyyətli rol oynayır. Kreditlərin formaları və növləri bütövlükdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi baxımdan stimül kimi çıxış edir.

Daxili bazarda xarici intervensiya xarakterli ərzaq məhsullarının həcmnin çoxalması, son nəticədə ailənin faktiki gəlirlərinin demək olar ki, xaricə axımına əlverişli şərait yaratmışdır. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə, tədavüldə pul kütləsinin həcmnin azalmasına, eləcə də inflyasiya proseslərinin azalmasına və milli valyutanın kursunun sabitləşdirilməsinə də öz təsirini göstərmişdir. Bütövlükdə götürdükdə, tədavüldə pul kütləsinin həcmnin aşağı salınması, həmin dövrdə makroiqtisadi

səviyyədə maliyyə sağlamlaşmasının yaranmasına müəyyən mənada təsir göstərmişdir. Daha doğrusu, manitar siyasət bütövlükdə iqtisadiyyatda inflyasiyalı mühitin dayandırılmasına öz təsirini göstərmişdir (T.A.Quliyev. Регулируемая рыночная экономика Бакы-1999). Lakin bütün bunlara baxmayaraq, son illər ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi və inflyasiyalı mühitin demək olar ki, tamamilə aradan qaldırılmasına yönəldilmiş fəaliyyət bütövlükdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, kənd təsərrüfatında da kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir və bu baxımdan kredit resurslarının rolu önəmlidir.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, hal-hazırda bazar münasibətləri şəraitində aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq strukturlarının kreditləşmə ilə bağlı əsas problemi yüksək faiz stavkası ilə kredit resurslarının əldə edilməsi və bu sahədə yarana bilən çətinliklərlə bağlıdır. Hal-hazırda mülkiyyətin özəlləşdirilməsi nəticəsində aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin əksəriyyəti demək olar ki, ailə təsərrüfatlarıdır və həmin təsərrüfatlar ziyanla fəaliyyət göstərir. Bu isə nəticə etibarilə həmin təsərrüfat subyektlərinin borc vəsaitlərinə olan tələbinin artmasına gətirib çıxarır. Hazırda bu sahədə vəziyyəti mürəkkəbləşdirən ən mühüm məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qruntlarının kreditləşdirilməsi yeni sistemlərinin perspektivləri demək olar ki, formalaşmamışdır. Eləcə də bazar iqtisadiyyatının inkişafının müəyyən mərhələlərində dövlət tənzimlənməsinin xüsusi çəkisinə olan adekvat tələblərə uyğun olaraq, bu sahədə istər nəzəri, istərsə də praktiki cəhətdən ixtisaslaşmış kredit siyasətinin işlənməsi demək olar ki, həyata keçirilmir. Bu isə son nəticədə aqrar sahədə kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsində bu və ya digər problemlərinə yaranmasına gətirib çıxarır. Bazar münasibətlərinin inkişafı bütövlükdə iqtisadiyyatda bir çox nəzəri və metodoloji aspektdə yarana bilən problemlərin demək olar ki, aradan qaldırılmasını tələb edir. Bu sahədə ən başlıca problemlərdən biri, dövlət tənzimlənməsi və təminatlı qiymətlərin tətbiqi ilə sıx bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı yarana bilən praktik olaraq bütün problemlər son nəticədə qiymətlə sıx bağlı olur. Ümumiyyətlə

iqtisadiyyatın inkişafında qiymətlərin rolu istehsal məhsullarının reallaşdırılması, dəyərinin formalaşdırılması, ümumdaxili məhsulun yaradılması, bölgüsü və ondan istifadə edilməsi, eləcə də milli gəlirin formalaşdırılması ilə bağlı məsələləri tam mənası ilə əhatə edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymətlər istehsalın strukturunu müəyyən etməklə yanaşı, eyni zamanda bazarda əmtəə kütləsinin hərəkətinə demək olar ki, həlledici dərəcədə təsir göstərir, əmtəə kütləsinin bölüşdürülməsində və müəssisənin gəlirlərin səviyyəsinin formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində maliyyə-kredit münasibətləri və bu mexanizm kifayət qədər önəmli rol oynayır. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizmini xarakterizə edərkən, maliyyə və kredit münasibətlərinin mahiyyətinin araşdırılması və bu prosesin geniş təkrar istehsalda doğurduğu önəmli təsirləri də araşdırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi, maliyyə mexanizmi milli iqtisadiyyatda maliyyə resurslarına nəzarət, eləcə də maliyyə münasibətlərinin stimullaşdırılması koordinasiyası, təşkili və planlaşdırılması ilə bağlı prosesləri özündə əks etdirir. Eyni zamanda maliyyə nəqdlərinin fəaliyyət sistemi vasitəsilə, ümumiyyətlə maliyyə münasibətlərinin təşkilinin forma və metodlarının məcmusu formalaşır ki, bu da nəticə etibarilə maliyyə mexanizmini formalaşdırır. İ.e.d. İ.H.Aliyevin fikrincə, aqrar sahədə maliyyə-kredit institutlarının səmərəli fəaliyyətinin təşkili üçün həmin istiqamətdə yalnız dövlət yardımlarının həcmi genişləndirməyi yox, həmçinin daha elastik, çevik mexanizmlərin tətbiqi lazımdır. Məhz bu mexanizmlər aqrar sahədə bazar institutlarının təhrifini zəiflədir, bu sahəyə maliyyə-kommersiya vasitəçilərinin daxil olmasını stimullaşdırır. Aqrar bazan çevik iqtisadi mexanizm olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu aqrar bazanın dəyişən iqtisadi konyukturun tələblərinə effektiv reaksiya göstərə bilməməsindən irəli gəlir. Aqrar istehsalın maliyyə-kredit mexanizminin dövlət tənzimlənməsi isə aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməsi daha məqsəduyğun olardı:

- maliyyələşmə, kreditləşmə, güzəştli vergi, sığorta;
- kənd təsərrüfatında qiymətlərin tənzimlənməsi;

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazanın formalaşdırılması və onun fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- xarici iqtisadi əlaqələrdə əmtəə istehsalçılarının qorunması. (İ.H.Aliyev, Ş.Ə.Məmmədova. Aqrar sahənin inkişafının əsas maliyyə mənbələri. Bakı 2007-227 səh,s 82.).

Kredit mexanizmi, bütövlükdə götürdükdə kredit mexanizminin təşkilini, planlaşdırılmasını və eləcə də bu proseslərinə nəzarət və stimullaşdırma proseslərinin də məcmusunu özündə əks etdirir,

Kreditləşmə iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşdirilməsinin xüsusi vasitəsi olub, kredit qurmları ilə iqtisadi subyektlər arasında müvafiq müqavilələr bağlanması yolu ilə qarşılıqlı maliyyə münasibətləri əsasında həyata keçirilən kifayət qədər mürəkkəb bir prosesi özündə əks etdirir. Formalaşmaqda olan müasir iqtisadi şəraitin tələbləri nəzərə alınmaqla, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlannın dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit mexanizmi maliyyə siyasətinin reallaşdırılması məqsədilə maliyyə-kredit münasibətlərinin idarə edilməsi və təşkilində maliyyə-kredit metodları və vasitələrinin məcmusunu özündə əks etdirir. Bu sistemə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının stimullaşdırılması və həmin təsərrüfat subyektlərinə yardım göstərilməsi ilə bağlı tədbirlər də şamil edilir. Ümumiyyətlə iqtisadiyyata sistemli yanaşma prinsipinin tələbləri nəzərə alınmaqla, maliyyə-kredit mexanizmini araşdırdıqda belə qənaətə gəlmək olar ki, bu mexanizmi bütövlükdə bezi metodların mexaniki məcmusi kimi xarakterizə etmək heç də düzgün olmazdı. Bütövlükdə götürdükdə maliyyə-kredit mexanizmi, maliyyə-kredit münasibətlərinin məcmusunu özündə əks etdirir ki, bu zaman da sistemə daxil olan hər bir elementlər özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmaqla yanaşı, bir- birilə özünəməxsus özəllikləri ilə də fərqlənir. Maliyyə-kredit mexanizmi iqtisadiyyatın müxtəlif səviyyələrində özünəməxsus yansistemlərə malik olmaqla, bütövlükdə idarəetmə sistemi kimi xarakterizə olunur. Ümumiyyətlə aqrar sahədə formalaşmaqda olan maliyyə-kredit sistemi bütövlükdə iqtisadiyyatda maliyyə-kredit sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi, çıxış edir. Maliyyə-kredit mexanzmini xarakterizə edərkən, onu

ölkənin iqtisadiyyatının idarə edilməsinin ayrıca yanmsistemi kimi xarakterizə etmək daha doğru olardı.

Maliyyə-kredit sistemini xarakterizə edərkən və onu təsnifləşdirərkən, ilk növbədə bu sistemi iki yanmsistemə ayırmaq doğru olardı. Bu sistemlərdən birincisi idarə edən yarım sistem, ikincisi isə idarə olunan yanmsistem kimi xarakterizə olunur. İdarəedici yarım sistem birlikdə əsas etibarilə maliyyənin idarə edilməsi subyektini xarakterizə olunur. Maliyyənin idarə edilməsi subyektini başqa sözlə, maliyyə-kredit sistemi kimi də xarakterizə etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə münasibətləri tək cə idarəetmənin vasitəsi deyil, eyni zamanda o, idarəetmənin obyektini kimi də çıxış edir. Başqa sözlə maliyyə münasibətlərini idarə olunan sistem kimi də xarakterizə etmək olar. Maliyyə - kredit mexanizmini sistemli yanaşma aspektindən təhlil etdikdə, bu zaman idarəetmə mühiti sistemə xarici mühit faktorlarının təsirinin də nəzərə alınması vacibdir. Xarici mühitin idarə olunması sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi, maliyyə-kredit mexanizminin formalaşdırılmasında iqtisadi mexanizmin digər komponentlərinin idarəetmə sistemi də mühüm rol oynayır. Maliyyə-kredit mexanizmi ilk növbədə əmtəə-pul münasibətləri sisteminin məcmusunu təşkil edən ayn-ayn kateqoriyaları, iqtisadi metodları, vasitə və stimulları özündə əks etdirir. Maliyyə-kredit mexanizmi eyni zamanda idarəetmə sistemini özündə əks etdirir və bu mexanizmin səmərəli fəaliyyət göstərməsi ilk növbədə istehsalın idarə edilməsi nəzəriyyəsi ilə bağlı zəruri kateqoriyalardan istifadə edilməsi ilə də sıx bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatına keçidin nəzəriyyəsi göstərir ki, bu sistemin formalaşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən transformasiya yönümlü dəyişikliklərin gedişində maliyyə-kredit mexanizminin mahiyyəti tam mənası ilə açılmamışdır. Belə ki, maliyyə münasibətlərinin və maliyyə axınlarının idarə edilməsinin qanunauyğunluqları hələ tam mənası ilə kifayət qədər tədqiq edilməmişdir.

Məlum olduğu kimi, idarəetmənin mahiyyəti əsas etibarilə onun funksiyaları vasitəsilə təzahür edir. İdarəetmənin funksiyaları isə müəyyən zaman kəsiyində idarəetmə fəaliyyətinin növlərini, eləcə də idarəetmə əməyinin ixtisaslaşması prosesində ümumiləşən fəaliyyətin məcmusunu özündə əks etdirir. Araşdırmalar

göstərirki, maliyyənin idarə edilməsi siferasında idarəetmənin funksiyalarını ilk növbədə planlaşdırma, təşkil, koordinasiya, stimullaşdırma və nəzarət daxildir ki, bu funksiyaların hər birinin də özünəməxsus mahiyyəti və məzmunu vardır.

Planlaşdırma bütövlükdə idarəetmənin ən mühüm və strateji əhəmiyyətli funksiyalarından biri hesab olunur. Hər şeydən əvvəl idarə olunan obyektin inkişafı məqsədlərinin seçilməsi, eləcə də həmin məqsədə nail olunması ilə bağlı strategiyanın müəyyənləşdirilməsini, bu və ya digər proqramların işlənilib hazırlanmasını, idarəetmə məqsədlərinin reallaşdırılması zamanı müəyyən müddət və zaman kəsiyində vasitə və resursların səfərbər edilməsini özündə ehs etdirir. Bu və ya digər prosesləri əvvəlcədən görəmək, eləcə də qərar qəbul edilməsi zamanında gələcəkdə istifadə olunan bilən optimal vasitələrin seçilməsi zəruridir. Bu aspektdən yanaşdıqda, planlaşdırmaya bir proses kimi yanaşılmalı və onun köməyilə məhsullar istehsal resurslarının və ya təsərrüfat sisteminin bu və ya digər imkanlarının köməyilə daxili və xarici şəraitin dəyişməsinə uyğunlaşmaq mümkündür.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, maliyyənin planlaşdırılması, maliyyənin idarə edilməsində əhəmiyyətli rola malik olmaqla yanaşı, eyni zamanda planlar əsasında həyata keçirilir. Bu işə nəticə etibarilə ölkənin maliyyə-kredit sisteminin ayrı-ayrı vasilələrində maliyyə və kredit resurslarının bölüşdürülməsinin forma və metodları vasitəsilə müəyyən edilir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, müasir şəraitdə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsində perspektiv məqsədli planların işlənilib hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə məqsədli proqramların operativ və cari planlar səviyyəsində həyata keçirilməsi zəruridir.

Tədqiqatlar göstərir ki, müxtəlif mərhələlərdə planlaşdırma sisteminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı müxtəlif destruktiv təzahürləri də nəzərə almaq lazımdır ki, bu təzahürləri də aşağıdakılara şamil etmək olar:

- plan və məqsədli proqram anlayışları arasında kəskin məhdudiyyətlərin olmaması;

- bütün mümkün proqramların kəmiyyətinin artırılmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış variantlarının davamlı şəkildə işlənilib hazırlanmaması;

- proqramların işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması zamanı müasir elektron texniki vasitələrdən və eləcə də iqtisadi riyazi metodlardan istifadəni kifayət qədər nəzərə alınmaması;

- məqsədli proqramların işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasının elmi və kadr təminatının kifayət qədər ön plana çəkilməməsi;

- müxtəlif proqramlar çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərin məqsədli maliyyələşmə prinsiplərinin pozulması:

Müasir şəraitdə istər yerli və istərsə də xarici tədqiqatçılar xüsusilə idarəetmədə məqsədli yanaşmanın işləyib hazırlayarkən təşkilati-iqtisadi kadr və informasiya təminatlı tədbirlərin məcmusunu və onların qarşılıqlı əlaqəsini idarəetmədə, xüsusilə ön plana çəkirlər. Adı çəkilən tədbirlərin bir-birilə qarşılıqlı şəkildə əlaqləndirilməsi və onların kompleks şəkildə reallaşdırılması təsərrüfat fəaliyyətinin son məqsədin həyata keçirilməsinə təbə etdirir. Proqram məqsədli planlaşdırmanın özünəməxsus fərqli cəhətlərindən biri onunla bağlıdır ki, bu zaman təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi müstəqilliyi ilə mərkəzləşdirmənin üstünlükləri arasında əlaqə formalaşdırılır. Təsərrüfat subyektləri üçün məhsul istehsalını və reallaşdırılmasının həcmi müəyyənləşdirərkən təbii ki, inzibati vasitələrdən deyil, daha çox İqtisadi stimullardan istifadə edilir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, proqram xarakterli məqsədli planlaşdırmanın reallaşdırılması məqsədilə çevik qiymət sistemindən və eləcə də müqavilə öhdəliklərinin 100%-lik hədlərdə yerinə yetirilməsi üçün dəqiq stimullaşdırma tədbirlərindən istifadə edilməsi zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə proqram məqsədli planlaşdırma əsas etibarilə planlaşdırmanın əsas prinsiplərini tam mənası reallaşdırılması vasitəsilə təmin edilməlidir. Bu baxımdan məqsədli proqram planlaşdırılmasının əsas prinsipləri aşağıdakı cədvəl 1.1.-də göstərilmişdir.

Proqram məqsədli planlaşdırma planında nəzərdə tutulmuş qərarların həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan metodov və üsulların tətbiqi imkanlarını kifayət qədər genişləndirir. Bu mahiyyət etibarilə balans, normativ, qruplaşdırma, statistik metodlardan, eləcə də riyazi modelləşdirmə, korrelyasiya və reqerasiya üsullarından

istifadə edilir. Məqsədli planlaşdırmanın həyata keçirilməsi əsas etibarilə iqtisadi informasiyaların avtomatlaşdırılmış şəkildə işlənməsi zamanı mümkün ola bilər. İnformasiya riyazi modelin mühüm tərkib hissəsi kimi xarakterizə olunur.

Program məqsədli planlaşdırmanın əsas prinsipləri

Prinsipl	Mahiyyəti
Elmi yanaşma	Planların elmi əsaslandırılması istehsalın inkişafının qanunauyğunluqlarından istifadə edilməsinə sistemli yanaşma ilə sıx bağlıdır. Planlaşdırma mexanizmi elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqinə təminat verir. Bu zaman elmi-texniki inteqrasiya və
Demokratik mərkəzləşdirmə	Müəssisənin kollektivlərinin təşəbbüslərinin bütün səviyyələrdə istehsalın son nəticələrinə olan məsuliyyətlə əlaqələndirilməsi
Məqsədli istiqamət	Planların hazırlanmasında əsas məqsəd: -aqrar sahədə sahibkarların məhsul istehsalına çəkilən xərclərin azaldılmasına, təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənməsi; -hər bir struktur bölmənin təsərrüfat göstəricilərinin yaxşılaşdırılması;
Kompleks yanaşma və planların çoxvariantlılığı	Planların yerinə yetirilməsində nəzarət və stimullaşdırma elementlərinin qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirilməsi. Planların çoxvariantlı xarakteri iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməklə yanaşı istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin dəyişən şəraitə
Planların optimallığı	Sistemin modernləşdirilməsi mövcud resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsinə istiqamətlənən çoxvariantlı seçim prosesinə imkan verir. Planların optimallığının təmin edilməsi zamanı operativ, cari və
Planlaşdırma sisteminin tərtərəfli xarakter	Müasir şəraitdə aqrar-sənaye istehsalında icmal xarakterli planlaşdırılma sistemindən vahid və hərtərəfli planlaşdırma sistemi keçidin təmin

Elektron hesablama maşınlarının tətbiqi vasitəsilə iqtisadi sistemin riyazi modelləşdirilməsi plan hesablamalarının əldə edilməsi üçün baza hesab edilir. Planlaşdırmanın mövcud olan metod və formalarının təkmilləşdirilməsi ilk növbədə məqsədli metodoloji yanaşmanın mahiyyətini aşkarlayır və iqtisadi idarəetmədə bu proses layihələrin idarə edilməsi kimi xarakterizə olunur. Ümumiyyətlə götürüldükdə, məhdud zaman kəsiyində bu və ya digər sistemdə baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirməklə, müəyyən bir nəticənin keyfiyyətinə olan tələbləri özündə əks etdirir. Layihəni xarakterizə edən ən mühüm cəhətlərdən biri də, burada spesifik təşkilatların iştirakı, resursların və vəsaitlərin xərclənməsinə nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Müasir şəraitdə aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün layihələrin idarə edilməsi və planlaşdırılmasının proqram məqsədli layihələrindən geniş şəkildə istifadə edilir. Bu zaman istehsalın nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi və bu zaman yeni metodlardan istifadə edilməsi əsas götürülür. Proqramın maliyyələşdirilməsi zamanı, büdcə gəlirlərinin bir hissəsi həmin layihələrin reallaşdırılmasına yönəldilir və eləcə də maliyyələşmənin müxtəlif formalarından bank kapitalından, sığorta xidmətlərindən, eləcə də pul hesablaşmaların təkmilləşdirilməsi ilə bağlı fəaliyyət növlərindən istifadə edilir. Dövlət proqramların işlənilib hazırlanması zamanı maliyyə-kredit mexanizmindən də geniş istifadə edilir ki, bu da müasir şəraitdə təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin idarə edilməsinin mühüm sistemi kimi xarakterizə olunaraq, onun tərkibinə iqtisadi proqnozlaşdırma və s. şamil edilir. Bu zaman proqnozlaşdırmanın başlıca məqsədi planlı və idarəetmə qərarlarının əsaslandırma səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Proqnozlaşdırmanın xarakterizə edən ən mühüm məqamlardan biri də risklərin səviyyəsinin aşağı salınması, eləcə də xalq təsərrüfatının idarə edilməsində buraxılan bu və ya digər xətalara aradan qaldırılması ilə sıx bağlıdır. Bütün bunlar isə son nəticədə iqtisadiyyatın aqrar sektoruna yeni texnologiyaların tətbiqi, əmək maliyyə-maddi resurslara əhəmiyyətli dərəcədə qənaət edilməsini xarakterizə edir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ölkənin aqrar sahənin dinamik şəkildə reallaşdırılmasından bilavasitə asılıdır. Aqrar sahədə iqtisadi artımın dinamikasına bilavasitə təsir göstərən faktorlar içərisində maliyyə sferası ilə bağlı münasibətlər də kifayət qədər həlledici rola malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı qarşıda duran vəzifələrə uyğun olaraq maliyyə resurslarının kifayət qədər həcmində formalaşdırılması, eləcə də onlardan səmərəli istifadə edilməsi dinamik inkişafın təmin edilməsi, xalq təsərrüfatında struktur ziddiyyətlərinin aradan qaldırılması, mikro və makro səviyyədə təsərrüfat fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Rus iqtisadçısı A.A.Popovun fikrincə, iqtisadiyyatın ən mühüm və strateji əhəmiyyətli sahələrindən biri olan aqrar sənaye kompleksi maliyyə resursları olmadan və eləcə də kapital qoyuluşlarının həcmi artırmadan, səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanına malik ola bilməz və həmin sahədə intensiv inkişafı təmin etmək mümkün deyildir. (A.A.Попов, М.А.Яхъяев Агропромышленный комплекс России: проблемы и решение Москва - 2003 409 с, с. 45)

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, mənbələri və institutlarının formalaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi sferasına maliyyə siyasətinin müxtəlif modelləri ilə şərtlənir. Maliyyələşmə modeli isə öz növbəsində maliyyələşmənin ayn-ayn metodların və vasitələrinin təhlili əsasında qurulur. Maliyyələşmənin ayrı-ayrı metodları və vasitələri ilk növbədə kapitalın cəlb edilməsi, əsas və dövriyyə vasitələrinə olan tələbatın Ödənilməsi və dövlət büdcəsindən məqsədli proqramların reallaşdırılması məqsədi ilə vəsaitlərin ayrılmasını özündə əks etdirir. Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində dövlətin maddi və maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinə müdaxiləsi kifayət qədər məhdud xarakter daşıyır.

Araşdırmalar göstərir ki, investisiyaları cəlb etməsi sferasına maliyyə siyasətinin kifayət qədər geniş yayılmış 3 modeli fərqləndirilir ki, bu modellər də bir-birindən

əsas etibarilə tənzimlənmənin xarakteri müəssisələr kapitalın cəlb edilməsinin metodları və mənbələrin strukturu, eləcə də investorların davranışı ilə yarana bilən xüsusiyyətlər baxımından müxtəlifliyə malik olurlar.

Bu baxımdan investisiyanın cəlb edilməsi sferasından maliyyə siyasətinin bir-birindən fərqlənən 3 modelini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- İngilis, Amerikan modeli (ABŞ, Böyük Britaniya);
- Kontinental model (Almaniya, Yaponiya);
- Tayvan modeli.

Adı çəkilən modellərdən istifadə zamanı bu və ya digər maliyyə vasitələrdən istifadə edilir ki, bu isə özünəməxsus müsbət və destruktiv cəhətlərə malikdir. Belə ki, maliyyə siyasətinin müxtəlif modellərinin mövcudluğu ilk növbədə hər bir ölkənin maliyyə sisteminin fərqli olması, eləcə də hər bir ölkənin tarixi xüsusiyyətləri, geopolitik mövqeyi, iqtisadi İnkişafının səviyyəsi və iqtisadi sisteminin xarakteri ilə sıx bağlıdır.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi sferasına maliyyə siyasətinin əsas modellərinin xarakteristikası, aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 1.2.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi sferasında maliyyə siyasəti modellərinin xarakteristikası

Xarakteristika	İnvestisiyaların cəlb edilməsi sferasında maliyyə siyasətinin modelləri		
	İngilis-Amerkan	Alman-Yapon	Tayvan
Dövlətin rolu	Xüsusi investisiyaların vergilər vasitəsilə stimullaşdırılması	Dövlət və xüsusi investorlar arasında aktiv əməkdaşlıq	Dövlət maddi və insan kapitalının formalaşması və inkişafı prosesində aktiv rol oynayır
Maliyyə İnstitutları	Fond birjaları	Bank və kredit təşkilatları	Müxtəlif maliyyə institutları
İnvestisiya mənbələrinin strukturu	Maliyyə resurslarının ümumi strukturunda cəlb edilmiş kapitalın üstünlük təşkil etməsi	Maliyyə resurslarının ümumi strukturunda borc kapitalının üstünlük təşkil etməsi	Xarici kapital və məhsul satışından əldə edilən mənfəət
İnvestisiya siyasətinin kordinasiyası	İqtisadiyyatın inkişafının mövcud vəziyyəti və proqnozları haqqında informasiyanın toplanması ilə bağlı məsələlərin kordinasiyasını dövlət öz üzərinə götürür	Dövlətin kordinasiya funksiyaları resursların müəssisələrə güzəştli şərtlərlə verilməsini, əmtəə istehsalçılarna informasiya-məsləhət xidmət-	Dövlət innovasiya texnoloji proseslərin maliyyələşdirilməsi, eləcə də infrastrukturun təşkili ilə bağlı fəaliyyət həyata keçirir

		lərinin göstəril-məsini özündə əks etdirir.	
Modelin üstünlü	Bu model investisiya resurslarının səmərəli bölüşdürülməsini təmin edir	Bu model səmərəli investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mövcud resursların səfərbərliyə alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır.	Bu modelin tətbiqi zamanı innovasiyalann investisiyalaşdırılması üstünlük təşkil edir
Modelin çatışmazlığı	Əmanətlərə stimulların olmaması yığının kəskin artırılması ilə bağlı stimulların olmaması	Aparıcı pul-kredit parametrlərində mümkün arzuolunmaz dəyişikliklər	İxrac sahələrinin iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə üstün inkişafı

Cədvəldən görüldüyü kimi, qeyd olunan modellər bir-birindən əsas etibarilə bazarın kapitallaşma səviyyəsinə, maliyyələşmənin modellərindən istifadə dərəcəsi baxımından fərqlənir. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif modelə malik olan ölkələrdə ümumi daxili məhsulun fond bazarının kapitallaşmasına nisbəti öz əksini tapmışdır. Bu isə ilk növbədə yeni texnologiyaların tətbiqi baxımından yaranan yeni kapitalın, əsas kapitalın dəyərində nisbəti ilə də xarakterizə edilir.

Cədvəl 1.3.

Müxtəlif ölkələrdə kapitallaşma göstəriciləri

Ölkələr	Bazar kapitalının ümumi daxili məhsula nisbəti	Yeni kapitalın dəyərində əsas kapitalın dəyərində nisbəti
Almaniya	28%	3,6%
Fransa	38%	5,0%

Yaponiya	67%	1,4%
Böyük	143%	17,8%
ABŞ	112%	19,4%
Rusiya	9%-ə yaxın	-

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, müxtəlif ölkələrin şirkətləri kapitalın strukturunda kəskin fərqlərə malikdirlər. Bu da əsas etibarilə həmin ölkənin milli xüsusiyyətlərindən bilavasitə asılı olur. Maliyyə siyasti çərçivəsində iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi prosesinə qloballaşma prosesi də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Məhz bunun nəticəsidir ki, son illər müxtəlif ölkələrin kapital bazarlarında mövcud olan modellərin inteqrasiyası prosesləri müşahidə olunmaqdadır. İlk növbədə birbaşa xarici investisiyaların məhdudiyyətsiz axımının güclənməsi, eləcə də transmilli kooperasiyaların fəaliyyətinin genişlənməsi və internet şəbəkələrinin geniş şəkildə istifadə edilməsi ilə sıx bağlıdır, İnternet şəbəkələrinin kapitalın cəlb edilməsi ilə bağlı təsir qüvvəsi kifayət qədər geniş vüsət almaqdadır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində, xüsusilə maliyyələşmə sisteminin mikro səviyyəsində dördəlementli struktur formalaşır ki, bu da bilavasitə maliyyələşmə sisteminin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşməsinin dörd elementli sxemini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar ki, həmin sistem də nəticə etibarilə təsərrüfat subyektlərinə geniş təkrar istehsalın formalaşmasına əlverişli şərait yaradır:

- özünümaliyyələşdirmə;
- fonda bazarların vasitəsilə maliyyələşmənin həyata keçirilməsi;
- büdcə maliyyələşdirilməsi;
- təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı maliyyələşməsi və yaxudda kredit
- ittifaqlarının yaradılması vasitəsi.

- Qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi maliyyə resurslarının formalaşdırılması prosesi əsas etibarilə maliyyə mənbələri üzrə təsnifləşdirilir ki, bu zaman isə

daxili və xarici mənbələr əsas götürülür. Daxili maliyyələşmə mənbələrinin strukturuna xüsusi maliyyə resursları daxildir ki, bu resurslara da əsas etibarilə mənfəət və amortizasiya ayırmaları şamil edilir. Ümumiyyətlə bütövlükdə götürdükdə müəssisənin daxili maliyyə resursunun əsas hissəsini mənfəət təşkil edir. Mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, təsərrüfat subyektlərinin geniş təkrar istehsalın formalaşmasında maliyyə mənbəyi kimi mənfəətin rolu ilə bağlı müxtəlif iqtisadçıların fikirlərinə diqqət yetirək.

- A.Z.Şeremənt və V.S. Sayfulunun fikrincə mənfəət hər bir müəssisənin maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən başlıca göstərici olmaqla yanaşı, eyni zamanda müəssisə və təşkilatların maliyyə sağlamlığının həyata keçirilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adı çəkilən iqtisadçıların fikrincə, müəssisənin potensial imkanlarının genişləndirilməsində mənfəət mühüm rol oynayır. Mənfəət eyni zamanda hər bir müəssisənin işgüzar aspektinin yüksəlmə dərəcəsində xarakterizə edən başlıca göstərici kimi çıxış edir. Mənfəətin həcmində artması eyni zamanda nəticə etibarilə müəssisədə mülkiyyətçilərin gəlirlərinin artımını xarakterizə edir. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətindən əldə etdiyi mənfəətin həcmində artması bütövlükdə müəssisənin rentabellik səviyyəsinin yüksəlməsini xarakterizə edir ki, bu da son nəticədə istehsalın intensivləşdirilməsinə yönəldilən maliyyə resurslarının həcmində artımına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

- L.P.Samsunovun fikrincə, mənfəət pul ifadəsində, pul yığımlarının mühüm tərkib hissəsinin təşkil etməklə, hər bir mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hər bir müəssisənin fəaliyyətinin başlıca göstəricisi kimi çıxış edir. Bütövlükdə götürdükdə mənfəət maliyyə nəticəsinin əsas göstəricisi olmaqla, təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində də mühüm rol oynayır.

- Q.Sabitiskayanın fikrincə, mənfəət bütövlükdə məhsulun istehsalı və tədavülü prosesində reallaşdırılan xalis gəlir olmaqla, bütövlükdə məhsul satışının nəticələri əsasında müəyyən edilir.

- L.P.Samsunovun və digər iqtisadçıların fikirlərini ümumiləşdirsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, mənfəətin artımı ilk növbədə istehsal xərclərinin aşağı

salınmasında və eyni zamanda məhsulun reallaşdırılması həcmnin artırılmasından bilavasitə asılıdır.

Q.Sabitiskayamn fikirlərinə isə belə bir fikri əlavə etmək mümkündür ki, bütövlükdə müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti üzrə məhsul satışından əldə edilən pul gəliri əslində 4 ən mühüm faktordan bilavasitə asılıdır ki, bunlara da məhsulun reallaşdırılan həcmi və onun strukturu, məhsulun maya dəyəri və ən nəhayət müəssisədə istifadə edilən məhsulun bazarda reallaşdırılan orta satış qiyməti təsir göstərir.

Təsərrüfat subyektlərinin geniş təkrar İstehsalının maliyyələşmə mənbəyi kimi mənfəətin rolunu araşdıran iqtisadçı alimlərin fikrincə, bütövlükdə ümumi mənfəət müəssisənin, firmanın ümumi gəlirinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, eyni zamanda məcburi xərclər çıxıldıqdan sonra yerdən qalan hissəni xarakterizə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisədə istehsal edilən məhsulun reallaşdırılmasından əldə edilən mənfəətin həmi, eyni zamanda qeyri-satış fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin həcmi, bütövlükdə bu və ya digər əməliyyatlara sərf edilən xərclərin səviyyələrinin xərclərinin bilavasitə asılı olur. Bu onu göstərir ki, müəssisənin son maliyyə nəticəsi əslində aşağıdakı faktorların təsiri altında formalaşır:

adi təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələri;

əməliyyat gəlirləri və xərcləri;

qeyri-satış fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər və xərclər.

V.F.Palyinin fikrincə, hesabat dövründə balans mənfəəti əslində hesabat dövründə müəssisənin bütün gəlirlərinin və xərclərinin balanslaşdırılan ümumi nəticəsi olub, bütövlükdə mənfəət və zərər arasındakı fərqi özündə əks etdirir.

Bu baxımdan iqtisadi praktikada bir qayda olaraq bölüşdürülməyən anlayışından da istifadə edilir. İqtisadi nəzəriyyə baxımından bölüşdürülməyən mənfəət, əslində investisiya kapitalının ən mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Bölünməyən mənfəət və investisiya kapitalı, bütövlükdə təsərrüfat subyektinin əldə etdiyi mənfəətin müəyyən hissəsi olub, nəticə etibarilə mülkiyyətçinin istehsalı zamanı istifadə edilməyən mənfəət hissəsi kimi xarakterizə edilir. Bütövlükdə

götürdükdə hər bir müəssisədə təsərrüfat fəaliyyətinin genişləndirilməsi, başqa sözlə geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün kapitallaşma fəaliyyəti həyata keçirilir ki, bu da istehsalın inkişafına investisiya resurslarının yönəldilməsi ilə xarakterizə edilir. İqtisadi mahiyyət etibarilə bu göstərici müəssisənin xüsusi resurslarının ehtiyatlarının ən mühüm forması kimi xarakterizə edilir və bütövlükdə gələcək dövrdə istehsalın inkişafına yönəldilən maliyyə təminatı kimi xarakterizə edilir.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir təsərrüfat subyekti mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir sahibkar maksimum mənfəət əldə etmək uğrunda sözün həqiqi mənasında mübarizə aparır. Bu isə əslində bilavasitə onunla bağlıdır ki, mənfəətin həcminin maksimum dərəcəyə çatdırılması iqtisadi arenada fəaliyyət göstərmək, yəni azad rəqabət mühitinə effektiv şəkildə tab gətirmək üçün başlıca çıxış yoludur.

Bu baxımdan mənfəətin həcminin artırılması, eyni zamanda istehsal edilən məhsulun və xidmətlərin göstərilməsinin həcminin yüksəldilməsi, bütövlükdə azad rəqabət şəraitində istehsalın dinamik inkişafını təmin edən başlıca variant kimi xarakterizə olunmalıdır. Bütün bunlar isə son nəticədə mənfəətin formalaşma mənbələrinin və ondan optimal səviyyədə istifadə edilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini obyektiv zərurətə çevirir.

Bazar münasibətləri əsasında inkişaf edən dünya ölkələrinin paraktikası göstərir ki, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi, mənfəətin əldə edilməsinin 3 əsas mənbəyini qiymətləndirmək mümkündür ki, bunlara da aşağıdakılar şamil edilir:

- mənfəətin əldə edilməsinin başlıca mənbəyi kimi müəssisənin inhisarçılıq situasiyasından istifadə etmə, bu və ya digər məhsul;
- buraxılışında unikallığının təmin edilməsi. Bu zaman dövlətin antiinhisar siyasətinin fəaliyyətinin də nəzərə alınması vacibdir;
- mənfəətin əldə edilməsinin ikinci mühüm mənbəyi, bilavasitə istehsal və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Adı çəkilən bu mənbədən istifadə edilməsinin səmərəliliyi isə bilavasitə bazar konyukturunda baş verən dəyişiklikləri effektiv şəkildə reaksiya göstərilməsindən və bu prosesə müvafiq olaraq istehsalın təşkil edilməsindən asılıdır. Bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərə effektiv reaksiya

göstərilməsi, əslində müəssisənin istehsal istiqamətlərinin bazann konyukturuna uyğun seçilməsindən, məhsul istehsalının rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsindən və istehsal xərcələrinin aşağı salınmasından bilavasitə asılıdır;

- üçüncü mühüm mənbə isə müəssisənin investisiya fəaliyyəti hesab edilir. Müəssisənin investisiya fəaliyyəti əslində müəssisədə nəinki tək cə istehsal prosesinin genişləndirilməsini, eyni zamanda istehsal edilən məhsulların keyfiyyət baxımından yeniləşdirilməsini və bütövlükdə məhsul buraxılışının təkmilləşdirilməsini özünüdə əks etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxanda adı çəkilən mənbələrdən istifadə edilməsi baxımından sahibkar tamamilə iqtisadi təsərrüfat müstəqilliyinə malikdir. Bu zaman təbii ki, bütün hallarda başlıca məqsəd müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən maksimum mənfəət əldə etməsi hesab edilir.

Mənfəətin həcmnin artırılması hesabına müəssisədə elmi-texniki tədbirlə, yeni zamanda sosial-iqtisadi inkişaf üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir və işçilərin əməyinin ödənilməsinin və yönədilən vəsaitin artımı təmin edilir. Müasir şəraitdə mənfəət geniş təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsinin daxili mənbəyi hesab olunmaqla, iqtisadiyyatın ən mühüm və strateji əhəmiyyətli sahəsi olan aqrar ərzaq kompleksində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının iqtisadi inkişafı baxımından da mühüm rol oynayır. Lakin bununla belə İqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin mənfəətinin həcmi kifayət qədr aşağıdır. Bu isə bilavasitə aşağıdakı amillərlə sıx bağlıdır:

- transformasiya proseslərinin gedişində yeni yaranan sahibkarlıq qurumlarının əhəmiyyətli hissəsinin maliyyə vəziyyətinin iqtisadi cəhətdən qənaətbəxş olmaması, eyni zamanda istehsal böhranının nəticələrinin və istehsalın təbii şəraitdən və risklərdən bilavasitə asılılığı baxımdan mənfəətin həcmnin yetərli dərəcədə aşağı olması;

- geniş təkrar istehsal prosesini nəzərə almayan kəskin fiskal funksiyaların həyata keçirilməsi;

- mənfəətin müəyyən hissəsinin investisiya məqsədlərinin yönəldilməsindən daha çox istehlaka sərf edilməsi;

- uzunmüddətli istehsal proseslərinin genişləndirilməsi üçün istehsalın intensivləşdirilməsi və modernləşdirilməsinə yönəldilmiş daxili maliyyə imkanlarının məhdudluğu dövlət büdcəsindən isə bu sahədə intensivləşmə tədbirlərinin qarşılınması üçün zəruri həcmdə maliyyə resurslarının ayrılmaması.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə amortizasiya ayırmaları müəssisələrin istehsalyönümlü investisiyalarının maliyyələşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin hazırki şəraitdə müəssisələrin istehsal investisiyalarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan amortizasiya ayırmaları heç də məqsədli təyinat baxımından istifadə edilmir. Bu isə bilvasitə onunla bağlıdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar müəssisələrin iqtisadi müstəqilliyə malik olması, nəticə etibarilə amortizasiya ayırmalarından öz istəklərinə uyğun şəkildə istifadə imkanlarına malikdirlər. Amortizasiya ayırmalarından yığılan vəsaitlərdən bir qayda olaraq əmək haqqının ödənilməsinə, vergilərin ödənilməsinə eləcə də dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanmasına və digər cari öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi zamanı istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsinə qədərki mərhələdə xüsusilə aqrar ərzaq sənaye kompleksi müəssisələrinin banklarda investisiya hesablarının formalaşdırılması zəruri idi. Təbii ki, bütün bunlar müəyyən şərtlər daxilində olmalıdır ki, ilk növbədə də buraya indeksasiya yolu ilə əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi, eləcə də əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsi zamanı onun yeniləşdirilmə dərəcəsinin artırılması əsas götürülməlidir. Əsas vəsaitlərin dəyərinin yeniləşdirilməsi zamanı təbii ki, onların natural əşya formasında və dəyər ifadəsində qiymətləndirilməsi nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə daxili yığım proseslərinin stimullaşdırılmasının maliyyə metodlarına bir qayda olaraq müəssisənin amortizasiya siyasətinin dəyişməsi də şamil edilir. Bu zaman həmin müəssisənin istehsal güclərinin iqtisadi praktikada daxili yığım proseslərinin stimullaşdırılmasının ən mühüm ehtiyat mənbələrindən biri də sürətli amortizasiya proseslərinin həyata keçirilməsidir. Sürətli amortizasiya siyasəti xüsusilə əsas fondların aktiv hissəsinin məhdud həcmdə olması zamanı həyata

keçirib. Bu isə əsas etibarilə ayırmaların maksimal normasının hesablanması zamanı əsas götürülür. Amortizasiya ayırmalarının maksimal norması bir qayda olaraq ovvəlki fondların köhnəlmiş dəyərilə müqayisədə ikiqat həcmdə hesablanır. Sürətli amortizasiya proseslərinin həyata keçirilməsi bir qayda olaraq mənfəətdən hesablanan vergilərlə bağlı öhdəliklərin aşağı düşməsinə, eləcə də əmlak vergisinin həcmnin azalmasına əlverişli şərait yaradılır və avans kapitalının əvvəldən qaytarılması prosesini sürətləndirir. Sürətli amortizasiya prosesləri ilk dəfə 1942-ci ildə ABŞ-da tətbiq edilmişdir. Sonralar isə bu prosesin həyata keçirilməsi inkişaf etmiş digər ölkələrdə də reallaşdırılmışdır. Belə ki, ABŞ-dan sonra 1948-ci ildə Almaniyada, 1960-cı ildə Fransada, 1962-ci ildə isə Böyük Britaniyada əsas fondların sürtəli amortizasiyası ilə bağlı proseslər reallaşdırılmışdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, sürətli amortizasiya proseslərindən istifadə edilməsi bir qayda olaraq köhnəlmiş texnologiyalardan istifadə edən müəssisələr üçün, eləcə də məhsul istehsalı yüksək maya dəyərində başa gələn müəssisələr üçün sərfəli hesab edilmir. Bu isə bilavasitə onunla bağlıdır ki, həmin müəssisələr öz məhsullarını demək olar ki, faktiki maya dəyəri həcmində reallaşdırmağa məcbur olur, onların aşağı rentabellik səviyyəsində işlənməsinə gətirib çıxarır.

Bu zaman isə amortizasiya ayırmalarının həcmnin artması, nəticə etibarilə istehsal edilən məhsulun rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmaqla, müəssisə istehsal etdiyi məhsula çəkilən xərcləri kompensasiya etdirmək iqtidarında olmur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, mənfəət normasının artırılması baxımından amortizasiya ayırmalarının həcmnin artması, yəni sürətli amortizasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi destruktiv tendensiyalar doğurur. Lakin bununla belə, amortizasiya proseslərinin artımı vergi yükünün aşağı salınmasına gətirib çıxarır ki, bu da təxminən o zaman üçün sərfəlidir ki, mənfəətin həcmi demək olar ki, davamlı şəkildə artmaqda davam edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı əsas fondların sürətli amortizasiyasının həyata keçirilməsi prosesində amortizasiya ayırmalarının həcmnin artımı, nəticə etibarilə xalis gəlirin həcmnin azalmasına da öz təsirini göstərir.

II Fəsil. Aqrar sahənin tənzimlənməsində bank maliyyə-kredit vasitələrindən istifadənin müasir vəziyyətinin təhlili

2.1 Kənd təsərrüfatı sahələrinin milli iqtisadiyyatın inkişafında yeri və rolu

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərindən etibarən cəmiyyətdə baş verən radikal dəyişikliklər ilk növbədə dünyanın sosialist düşürgəsində mövcud istehsal münasibətlərinin köklü şəkildə yenidən qurulması ilə nəticələndi. Belə ki, baş verən siyasi proseslər ilk növbədə Şərqi Avropa ölkələrində, sonralar isə keçmiş sovetlər birliyində iqtisadi sistemin dağılmasına, bazar təsərrüfatçılıq sisteminə keçidlə bağlı transformasiya yönümlü dəyişikliklərin baş verməsinə əlverişli zəmin yaratdı. Bu baxımdan keçmiş ittifaq respublikalarında baş verən ictimai-siyasi proseslər sovetlər birliyinin süqutuna və müttəfiq respublikaların öz siyasi suverenliyinin elan olunması ilə sonuçlandı. Bu prosesin mühüm tərkib hissəsi olaraq Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadi sahədə öz suveren hüquqlarını gerçəkləşdirməyə və müstəqil siyasət aparmağa başlamışdır. Bu siyasətin başlıca istiqamətlərini müxtəlif mülkiyyət formalan əsasında yaradılan iqtisadi sistem, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir.

Müstəqillik dövründən bu günə kimi ölkədə mövcud iqtisadi inkişafı iki osas mərhələyə ayırmaq olar. Birincisi, 1991-1995-ci illəri əhatə edən iqtisadi xaos və ya tənəzzül dövrü. İkincisi, 1996-cı ildən başlayaraq davam edən makroiqtisadi sabitlik və dinamik iqtisadi inkişaf dövrü.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ötən qısa tarixi dövr ərzində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, ölkəmizin sosial- iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarlı ilə yeni bir modeli - Azərbaycan modeli yaranmışdır.

Əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan iqtisadi islahatlar kursu bütün sahələrdə müsbət nəticələrini verməkdədir. Belə ki, bazar təsəmi- fatçılıq sistemində transformasiya prosesi ilkin olaraq aqrar sahədən başlayıb, kənd təsərrüfatında 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən özünü kəskin şəkildə büruze verən tənəzzül meyilləri dayandırılıb, iqtisadi artım və inkişafa nail olunubdur.

Artıq iqtisadiyyatın aqrar sektorunda islahatların birinci mərhələsi başa çatıb, müxtəlif mülkiyyət mənsublu təsərrüfatçılıq qurumları yaradılıb, azad sahibkarlıq və rəqabət mühiti formalaşılıb. Aqrar islahatların birinci mərhələsində kənd təsərrüfatının İnkişafı bütünlükdə bazar mexanizminin qanunauyğunluqlarına və prinsiplərinə tabe etdirilib, bu sahədə çoxsaylı normativ-hüquqi aktlar qəbul edilib, məhsulun satışı, gəlirlərin bölüşdürülməsi və digər texnoloji proseslərdə mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat-iqtisadi müstəqilliyi təmin edilibdir.

Hazırda ölkə Prezidentinin diqqət mərkəzində saxladığı ən mühüm problemlərdən biri milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Müasir şəraitdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qlobal xarakter daşıyır. Ərzaq təhlükəsizliyi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin tmühüm tərkib hissəsi olub dövlətin strateji maraqlarının qorunmasında təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ölkənin milli maraqlarının xarici rəqabətin əlverişsiz təzahürlərindən qorunmasında apancı amil sayılmaqla ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təzahürü kimi şərtlənir. Təbiidir ki, ərzaq təhlükəsizliyinin əsasım ərzaq problemi, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatımın yerli istehsal hesabına ödənilməsi və nəhayət, cəmiyyət üzvlərinin ərzaq məhsulları əldə etmək üçün iqtisadi imkanlarının yetərli olması təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramının (2012-2016 ci illər) qəbul edilməsindən keçən 4 il 6 ay müddətində çox mühüm və ardıcıl tədbirlər həyata keçirilib, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə başlanmış genişmiqyaslı islahatlar daha da dərinləşib və bu tədbirlər artıq öz bəhrəsini verməkdədir. 2012-2016-ci illərdə kəndlərdə yeni infrastruktur yaradılıb, əhalinin məşğulluğu təmin edilib, onların həyat səviyyəsi yüksəldilib, bütün bunlar aqrar bölmə üzrə tədbirlərin uğurlu icrasında həlledici amil olubdur.

Araşdırmalar göstərir ki, 2016-cı ildə bir sıra çətinliklərə baxmayaraq əksər əsas növ kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının istehsalı və məhsuldarlığı üzrə yüksək nəticələr əldə edilmişdir. Lakin təsərrüfat ilində taxılın yetişkənliyi dövründə havaların olduqca yağmurlu keçməsi nəticəsində taxıl sahələrinə xeyli ziyan dəymişdir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, ölkə üzrə dənlik qarğıdalı da daxil olmaqla 897,0 min hektar sahədən 2498,3 min ton taxıl məhsulu toplanmışdır. Hesabat ilində hər hektardan orta hesabla 27,9 sentner məhsul götürülmüşdür. 2008-ci ildə 55,4 min ton pambıq, 2,4 min ton tütün, 1077,1 min ton kartof, 1228,3 min ton tərəvəz, 477,7 min ton bostan məhsulları, 115,8 min ton üzüm, 712,8 min ton meyvə və giləmeyvə, 0,3 min ton çay yarpağı istehsal olunmuşdur. 2007-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə taxıl istehsalı 24,6%, kartof istehsalı 3,8%, tərəvəz 1%, üzüm 12,0%, meyvə-giləmeyvə 5,2% artmış, bostan məhsulları 2,4%, pambıq 44,7%, tütün 23,8%, çay yarpağı 40% azalmışdır.

2002-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə taxıl istehsalı 2,7 dəfə, kartof 6,9 dəfə, tərəvəz 2,9 dəfə, bostan məhsulları 9,7 dəfə, meyvə və giləmeyvə 2,2 dəfə artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə pambıq istehsalı 79,8%, tütün 78,6%, üzüm 62,5%, çay istehsalı 96,8% azalmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahənin təsərrüfat maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilk növbədə istehsalın intensiv əsaslarla qurulmasından bilavasitə asılıdır. Aqrar sahədə intensivləşdirmə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının yüksəldilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Təbii ki, məhsuldarlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi nəticədə məhsul vahidinə çəkilən xərclərin aşağı salınmasına da öz təsirini göstərir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlıq səviyyəsinin dinamikası aşağıdakı cədvəl 2.1.-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2.1.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı (hektardan sentner)

Məhsullar										2002-ci illə	2002-ci illə
	2002	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	müqayisədə	müqayisədə

										2016-ci ildə %-lə	2016-ci ildə %-lə
Dənli bitkilər	15,1	23,8	26,7	26,6	26,5	26,5	26,5	27,1	27,9	184.8	103.0
Pambıq	13,0	9,1	13,2	15,0	17,4	17,5	13,0	13,0	11,5	88,5	88.5
Tütün	14,6	22,2	20,9	22,4	24,6	25,7	26,2	22,5	23,3	159.6	103.6
Kartof	97	84	116	124	137	149	145	150	153,0	157.7	1010
Tərəvəz	157	133	136	140	135	140	144	139	142,1	901	1022
Bostan məhsulları	73	98	109	112	116	121	126	129	129,2	177.0	100-1
Üzüm	32,6	35,8	43,8	50,9	38,9	61,8	76,7	83,6	74,0	2.3 dəfə	88.5
Meyvə və giləmeyvə	31,2	61,9	63,5	70,0	51,4	73,9	76,2	71,9	73,4	2,4 dəfə	102.1
Çay yarpağı	10,3	2,0	3,9	2,6	2,9	2,5	3,6	2,8	3,2	31.1	114.3

Müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığında da nəzərəcarpacaq dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2007-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə dənli bitkilərin məhsuldarlığı 3%, kartof 2%, bostan məhsulları 0,2%, tərəvəz 2,2%, meyvə 2,1%, tütün 3%, çay 14,3% artmışdır, üzümün məhsuldarlığı 11,5%, pambığın məhsuldarlığı 11,5% azalmışdır.

2002-ci illə müqayisədə 2016-ci ildə dənli bitkilərin məhsuldarlığı 84,8%, kartofun məhsuldarlığı 57,7%, bostan bitkilərinin məhsuldarlığı 77%, üzüm 2,3 dəfə, meyvə 2,4 dəfə, tütünün məhsuldarlığı 59,6% artmış, tərəvəzin məhsuldarlığı 9,5%, pambığın məhsuldarlığı 11,5%, çay yarpağının məhsuldarlığı isə 69,9% azalmışdır. Bütün müqayisə olunan dövrlərdə pambığın məhsuldarlığı dəyişməmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müqayisə olunan dövrdə pambıq və tütün istehsalının aşağı düşməsi bilavasitə əkin bağlıdır ki, emal müəssisələri pambıq, tütün və çay yarpağını ucuz qiymətə tədarük etdiyindən kənd təsərrüfatı xammalı istehsalçıları adı çəkilən məhsulları istehsal etməyə maraqlı olmurlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar islahatlar, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi heyvandarlığın inkişafına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Belə ki, mal-

qaranın kəndlilərə paylanması nəticəsində 1995-ci illə müqayisədə 2008- ci ildə iri buynuzlu mal-qaranın baş sayı 1681,7 min başdan 2569,5 min başa qədər - 52,8%, inək və camışların baş sayı 772,6 min başdan 1242,1 min başadək - 60,8%, qoyun və keçilərin baş sayı 4644,4 min başdan 8276,2 min başadək - 78,2% yüksəlmişdir. Donuzların baş sayı isə müqayisə olunan dövrdə 30,4 min başdan 10,3 min başadək - 66,2% azalmışdır. Təbiidir ki, mal-qaranın baş sayının artımı heyvandarlıq məhsullarının istehsalının artırılmasına da öz təsirini göstərir. Əsas növ heyvandarlıq məhsullarının istehsalı aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.2.

Bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı (1000 t)

İllər	Ət kəsilmiş çəkiddə	Süd	Yumurta, mln ədəd	Yun (fiziki çəkiddə)	Barama
2003	82.0	826.5	455.8	9.0	1.1
2004	85.7	843.3	477.3	9.1	0.8
2008	108.7	1031.1	542.6	10.9	0.1
2009	114.1	1073.7	555.5	11.6	0.1
2010	124.6	1119.8	561.6	11.8	0.1
2011	134.4	1167.8	681.9	12.1	0.1
2012	143.7	1213.7	829.4	12.3	0.1
2013	149.6	1251.9	874.6	13.1	0.1
2014	155.5	1299.5	760.9	13.6	0.1
2015	294,1	1341.3	871.0	14.2	0.1
2016	302,8	1381,6	1008.7	14.8	0.1

Cədvəlin təhlili göstərir ki, 2003-2016-cı illərdə ət istehsalı 3,7 dəfə, süd istehsalı 1,7 dəfə, yun istehsalı 1,6 dəfə, yumurta istehsalı isə 2,2 dəfə artmışdır. 2016-cı ildə ölkə üzrə bütün təsərrüfat kateqoriyalarında 302,8 min ton et, 1381,6 min

ton süd, 1008,7 mln ədəd yumurta, 14,8 min ton yun, 0,1 min ton barama istehsal edilmişdir.

2016-ci ilin əvvəlində ölkədə Taxıl Fondunun yaradılması, taxıl biçini mövsümünün mütəşəkkil və yüksək göstəricilərlə başa çatdırılması, ölkənin tarixində rekord miqdarda taxıl yığılması nəticə etibarilə aqrar sahənin təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinə də öz təsirini göstərməkdədir. Bundan əlavə onu da qeyd etmək lazımdır ki, taxıl bolluğu və bununla bağlı həyata keçirilən bir sıra iqtisadi islahatlar çörəkbişirmə müəssisələrinin işinə də öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Heyvandarlıq sahəsində də müsbət nəticələr əldə olunub. Uzun illər heyvandarlıq məhsullarını idxal edən ölkə kimi tanınan Azərbaycan Respublikası ilk dəfə olaraq son 3 ildə heyvandarlıq məhsullarını ixrac etməyə başlayıb. Belə ki, 2015-ci ildə 1294 ton ət konserv, 220,4 ton qablaşdırılmış süd, 483,5 ton pendir və 767,5 min ədəd yumurta ixrac olunub. 2008-ci ilin 6 ayı ərzində 7,5 mln ABŞ dolları dəyərində heyvandarlıq məhsulları ixrac olunub ki, bu da keçən ilin müvafiq dövründən 1,6 dəfə çoxdur. Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, ulu öndərin layiqli davamçısı ölkə Prezidenti İlham Əliyevin apardığı uğurlu¹ aqrar siyasət nəticəsində artıq ölkədə aqrar sahənin davamlı inkişafının etibarlı fundamentləri yaradılıb və bu istiqamətdə məqsədyönlü siyasət həyata keçirilir.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, ölkə əhalisinin ərzaq buğdası ilə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə 2009-cu ilin məhsulu üçün 620 min hektar sahədə buğda əkilməsindən ötrü 136 min 400 ton yüksək reproduksiya toxuma tələbat var. Bu baxımdan keyfiyyətli səpin üçün ölkəyə rayonlaşdırılmış yüksək reproduksiya toxum gətirilməsinə ehtiyac duyulur.

2015-ci ilə nisbətən 2016-ci ildə ölkə üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 6,1% o cümlədən bitkiçilikdə 7,2%, yə heyvandarlıqda 4,1% artım olub.

Azərbaycanda payızlıq və yazıq dənli, dənli paxlalıların əkin sahələrinin artdığı müşahidə edilir. Belə ki, 2007-ci ilin yazında və 2008-ci ilin yazında bu ilin

¹ İbrahimov E.R. Heydər Əliyev və dövlətin aqrar siyasəti. Bakı: Cənclik, 2003, 776s.

məhsulu üçün 863 min 880 hektar sahədə payızlıq və yazlıq dənli, dənli paxlalılar səpilib. Bu da 2007-ci İlin məhsulu üçün səpilmiş sahədən 158,1 min hektar çoxdur.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının təmin edilməsi müxtəlif mülkiyyət mənsublu aqrar əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması ilə sıx bağlıdır. Məlum olduğu kimi, aqrar əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, eləcə də fərdi sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılmasından bilavasitə asılıdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinin nəticələri aşağıdakı cədvəl 2.5.-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2.5.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Təsərrüfatların sayı, vahid.	2158	1753	1863	1715	1782	1733	2098
ondan ziyanla.	1132	626	541	294	203	214	212
%	52.5	35.7	29.0	17.1	11,4	12.3	10,1
Ümumi gəlir (fak. qiym.)mln manat	1118	4348	4936	10490	14757	16543	16932
Balans gəliri, min manat	3315	189	40	2872	5892	6235	20000
Bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə rentabellik, %	19.2	1.0	0.1	5.1	9.1	8.5	14,9
Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilən gəlir, min.manat	-2515	220	425	2946	5872	6104	18832
o cüm. bitkiçilikdə.	-616	10ĞĞ	1170	2151	2769	1864	3368
heyvandarlıqda.	-1753	-633	-846	835	3117	4147	15172
Kənd təsərrüfatı məhsullarının rentabelliği, %	-14.6	1.1	1.4	5.2	9.0	8.4	14,0
o cüm. bitkiçilikdə.	-7.0	14.7	17.8	39.4	41.5	22.7	28,7
heyvandarlıqda	-23.2	-5.7	-3.1	1.7	6.1	5.6	12,9

Cədvəldən göründüyü kimi 2000-ci illə müqayisədə 2007-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı 2,8% azalmışdır. Bu isə onunla bağlıdır ki, istehsalçılar daha çox xüsusi mülkiyyətdə fəaliyyətə üstünlük verirlər. Müqayisə olunan dövrdə ziyanla

işləyən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı da 71,3% azalmışdır. Belə ki, əgər 2000-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin 52,5%-i zərərlə işləyirdisə, 2007-ci ildə bu göstərici 10,1% təşkil etmişdir. Təsərrüfat subyektlərinin əldə etdikləri ümumi gəlirin həcmi də 1118 manatdan 36932 manata qədər və ya 33 dəfə artmışdır. Əgər 2000-ci ildə bütün maliyyə fəaliyyəti üzrə rentabellik səviyyəsi -19,2% zərərlə yekunlaşmışdırsa, 2007-ci ildə bu göstərici 14,9%-ə bərabər olmuşdur. Müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının rentabelliği də -14,6%-dən 14%-ə qədər yüksəlmişdir. Bitkiçilik məhsulları istehsalı heyvandarlıqla müqayisədə daha rentabelli yekunlaşmışdır.

Ölkəmizdə qeyri neft-sektorunun uğurlu inkişafı, sahibkarlığın genişlənməsinə göstərilən qayğı iqtisadiyyatımızın möhkəmlənməsi üçün stimül yaradır. ÜDM həcminə görə dünya dövlətləri arasında fərqlənən Azərbaycan əldə etdiyi uğurlara görə liderlik mövqeyini qoruyub saxlayır.

Cədvəlin təhlili göstərir ki, 2016-cı ildə aqroservis müəssisələrinin sərəncamında 545 traktor, 145 kotan, 10 kultivator, 53 toxumsəpən, 45 otbiçən,

50 sıxıbağlayan, 105 taxılıyğan kombayn, 1 qarğıdalıyğan, 6 yemyiğan, 1 kartofiyiğan, 1 pambıqiyiğan kombayn omöveud olmuşdur. 2005-ci illə müqayisədə 2007-ci ildə aqroservis müəssisələrin sərəncamında olan traktorların sayı 332 vahid, kotanların sayı 53 vahid, kultivatorların sayı 17 vahid, toxumsəpənlərin sayı 18 vahid, sıxıbağlayanların sayı 3 vahid, taxılıyğanların sayı 14 vahid, qarğıdalıyğanların sayı 7 vahid, yemyiğanların sayı 22 vahid azalmışdır. Əslində aqroservis müəssisələrinin sərəncamında olan kənd təsərrüfatı texnikasının həcmində onların əmtəə istehsalçılara icarəyə verilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Cədvəl 2.6.

Aqroservis müəssisələrində əsas növ kənd təsərrüfatı texnikasının mövcudluğu (ilin sonuna), ədəd

	2010	2011	2012	2013
Traktorlar - cəmi	877	575	545	877
Kotanlar	198	146	145	198

Kultivatorlar	27	8	10	27
Toxumsəpənlər	71	59	53	71
Otbiçənlər	31	52	45	31
Sıxıbağlayanlar	53	38	50	53
Taxılıyağınlar	119	122	105	119
Qarğıdalıyağınlar	8	1	1	8
Yemyyağınlar	28	6	6	28
Kartofıyağınlar	1	1	1	1
Pambıqıyağınlar	1	1	1	1

Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maddi-texniki resurslara olan tələbatının ödənilməsi ilk növbədə geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə və hər bir ölkə üçün taleyüklü bir problemə çevrilən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm baza rolunu oynayır. Ümumiyyətlə götürdükdə əsində həyata keçirilən aqrar İslahatların hazırkı mərhələsində dövlətin qarşısında duran başlıca vəzifə ərzaq probleminin həllini təmin etməkdən, kənd təsərrüfatının rəqabətədavamlılığını yüksəltməkdən ibarətdir. Hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının təminatı üçün əsas göstərici olan bu amillərə ölkəmizdə yüksək səviyyədə diqqət göstərilir. “2008-2015- ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramın qərarı ilə bu sahədə atılan ən ciddi addımdır. Ərzaq Proqramının qəbulunda əsas məqsəd sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramından irəli gələn vəzifələri sürətləndirmək, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsinə daha böyük miqyasda nail olmaqdır. Dünya dövlətlərini düşündürən bu problemin ölkə əhalisinin həyatına və güzəranına göstərə biləcək hər hansısa təsirin qarşısının alınması üçün daxili ərzaq bazasının ixaldan asılılığının maksimum azaldılması və ehtiyatların yaradılması məsələsinə kompleks yanaşma tərzi tələb edir.

Hazırda ölkə əhalisinin ət, süd məhsullarına, yağa, yumurtaya, meyvə, tərəvəzə olan tələbatının 95 faizi ÜDM-də 84 faiz payı olan özəl bölmədə çoxluq təşkil edən

fermerlər tərəfindən ödənilir. Ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində ciddi problemin olmaması bir daha göstərir ki, dövlət siyasətimiz düzgün istiqamətdədir. Əsas vəzifə isə budur ki, yerli məhsullarımız nəinki bölgədə, bütün dünyada rəqabət qabiliyyətli olsun. Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda istehsal olunan süd və süd məhsulları, bitki yağları, şəkər, müxtəlif növ şərablar beynəlxalq sertifikatlara layiq görüldüyü üçün başqa ölkələrə ixrac olunur, yerli istehsala sərmayə qoymaq istəyən xarici investorların sayı artır.

İstehsalın stimullaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin davamlı olaraq həyata keçirilməsində məqsəd iş adamları üçün güzəştli kredit sistemini tətbiq etmək, subsidiyalann həcmi artırmaq, istiqamətləndirildiyi sahələrin miqyasını genişləndirmək, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına dövlət yardımı proqramını həyata keçirmək, aqrar sahənin maddi-texniki bazasını genişləndirmək, yeni servis xidmətləri, emal müəssisələri yaratmaqdır. Bu baxımdan qarşıdakı illərdə inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirəcək “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramının (2009-2013 -cü illər) qəbulu zamanı bir çox vəzifələr kimi bu sahələrə də əsas prioritet kimi diqqət yetirilməsi kənd təsərrüfatının davamlı inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Hazırda Azərbaycan əhalisinin məişətdə və inşaatda ən çox işlənən sənaye və tikinti məhsullarına, elektrotexnika cihazlarına, kimya elminin son nailiyyətlərini əks etdirən plastik məmulatlara ehtiyacı əsasən yerli istehsal hesabına ödənilir. Zəngin təbii sərvətlərə istehsalın gücləndirilməsi üçün hər cür imkan və şəraitin olduğu bir zamanda iqtisadi islahatların milli istehsalın gücləndirilməsinə, daxili bazarın tənzimlənməsinə yönəldilməsi ölkənin strateji maraqlarının qorunması baxımından mühüm rola malikdir. Kompleks tədbirlər sayəsində tənzimlənmə siyasəti düzgün aparılmalı, kənd təsərrüfatı istehsalında və satışında bütün mexanizmlər bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğunlaşdırılmaqla eyni zamanda istehsalın stimullaşdırılmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət etməlidir.

Əhalinin etibarlı ərzaq təminatının başlıca amillərindən sayılan ümumi əlverişli makroiqtisadi şərait və vətəndaşların gəlirinin fizioloji normalara əsaslanan

tələbatının ödənilməsinin təmin edilməsi ölkəmizin qarşısında duran ən böyük vəzifələrdən sayılır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına da öz təsirini göstərir. Bu isə bilavasitə onunla bağlıdır ki, kənd təsərrüfatı cəmiyyətdə iqtisadi aspektlə yanaşı həm də sosial səciyyə daşıyır. Məhz bunun nəticəsidir ki, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artımı ilə yanaşı əhalinin adambaşına istehlakının səviyyəsi də artmaqdadır. Təbiidir ki, əhalinin istehlak səviyyəsinin yüksəldilməsi son nəticədə həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasının əyani təzahürü kimi çıxış edir. İl ərzində adambaşına qida məhsulları istehlakının dinamikası aşağıdakı cədvəl 2.7.-də göstərilmişdir.

Taxıl məhsulları istehlakı əhalinin ərzaq təminatını xarakterizə edən ən başlıca göstərici kimi xarakterizə olunur. Cədvəldən görüldüyü kimi 2000-ci illə müqayisədə 2007-ci ildə adambaşına taxıl məhsulları istehlakı 20%, ət və ət məhsulları istehlakı 30%, süd məhsulları istehlakı 80%, yumurta istehlakı 10%, balıq və balıq məhsullarının istehlakı 2,4 dəfə, şəkər istehlakı 80%, bitki yağları istehlakı 2,7 dəfə, kartof istehlakı 2,1 dəfə, tərəvəz və bostan məhsulları istehlakı 50%, meyvə və giləmeyvənin istehlakı 20% artmışdır.

Kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı ilə bağlı dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər müasir şəraitdə qlobal maliyyə böhranının təsirinin minimuma endirilməsinə xidmət edir. Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan insanların istifadə etdikləri yanacaqın, motor yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi üçün 80 milyon manatın ayrılması, "Aqrolizinq" ASC tərəfindən gətirilən kənd təsərrüfatı texnikalarının və texnoloji avadanlığın lizinqə verilməsi, satışı zamanı dəyərinin ödənilmə müddətinin 5 ildən 10 ilə qədər artırılması, buğda İstehsalçılara səpilən hər hektar sahəyə görə əlavə 40 manat yardımın verilməsi, toxumçuluq və tingçilik təsərrüfatlarından satılan 1-ci və 2-ci reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə dövlət büdcəsindən subsidiyaların ödənilməsi dövlətin bu sahəni inkişaf etdirmək üçün ortaya qoyduğu fəaliyyətin sübutudur.

2.2 Aqrar sahənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təhlili

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə aqrar islahatlar apanıldıqdan, torpaq və istehsal vasitələri üzüründə xüsusi mülkiyyət inkişaf etdikdən sonra hazırki şəraitdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən subsidiyalar ödənilməyə başlanılmışdır. Ümumiyyətlə hazırki şəraitdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında büdcə yardımlarının göstərilməsi dövlətin aqrar siyasətinin prioritet istiqamətinə çevrilməkdədir. Bu prosesə kifayət qədər qısa müddət ərzində start verilsə də qeyd etmək lazımdır ki, artıq respublikamızda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında müxtəlif formalarda yardım göstərilməsi ilə bağlı müəyyən təcrübə toplanılmışdır. İlk növbədə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, kənd təsərrüfatına dəstək göstərilməsi ilə bağlı ilkin təcrübənin əsası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1999-cu il tarixli «Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» sərəncamından sonra qoyulmuşdur. Həmin sərəncama müvafiq olaraq kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla qalan bütün növ vergilərdən azad edilmişdir. Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli qərarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən və kənd təsərrüfatında istifadə olunan bəzi mallar əlavə dəyər vergisindən azad olunmuşdur.

Taxıl istehsalının artırılmasının ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində bilavasitə rolunu nəzərə alaraq Nazirlər Kabinetinin 16 noyabr 2007-ci il tarixli və 13 iyun 2008-ci il tarixli qərarları ilə buğda və çəltik istehsalçılarında dövlət büdcəsi hesabına hər hektar əkin sahəsinə görə 40 manat əlavə ödəniş tətbiq edilir. Eyni zamanda Nazirlər Kabinetinin 04 mart 2007-ci il tarixli və 13 iyun 2008-ci il tarixli qərarlarına müvafiq olaraq buğda, arpa, qarğıdalı, dən üçün günəbaxan, kartof, şəkər çuğunduru, tərəvəz, meyvə və üzüm bağlarının məhsullarının sığortalanmasına müqavilə üzrə hesablanmış sığorta haqqının 50%-nin dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilməsi təmin edilmişdir. 2007-ci ildə toxumçuluq və tinglik

təsərrüfatları tərəfindən satılan 1-ci və 2-ci reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə dövlət büdcəsindən verilən subsidiyaların məbləği aşağıdakı

cədvəl 2.4.-da göstərilmişdir.

Sıra N°	Rayonlar	Məbləğ (manatla)
Taxılçılıq üzrə		
1.	Cəlilabad	43079,20
2.	Hacıyabul	7000,00
3.	Şamaxı	160465,00
4.	Zərdab	70021,00
5.	Ağdam	22550,00
6.	Masallı	14206,00
7.	Ağstafa	12815,00
8.	Ağsu	15036,00
9.	Qobustan	221356,40
10.	Ağdaş	5250,00
11.	Göyçay	10304,00
12.	Sabirabad	57965,00
13.	Tər-tər	85933,60
14.	Bərdə	197454,00
15.	İmişli	135627,60
16.	Zaqatala	141140,00
17.	Samux	58920,80
İSİ	Qəbələ	41537,00
19.	Quba	16791,60
20.	Oğuz	41242,60
21.	Biləsuvar	258434,60
22.	Salyan	154054,00
23.	İsmayıllı	73475,20
24.	Xaçmaz	29594,40
25.	Göy-göl	117179,20
26.	Səki	875360,20
27.	Saatlı	147237,80
28,	Beyləqan	113287,50
29.	Neftçala	128470,00

30.	Şamkir	24810,00
31.	Dəvəçi	24460,00
32.	Kürdəmir	196409,70
Taxıl üzrə cəmi		3501467,30
Yonca		
1.	Bərdə	3324,00
2.	Tərtər	1251,60
3.	Kürdəmir	7800,00
4.	Biləsuvar	1928,20
5.	Salyan	1662,90
Yonca üzrə cəmi		15966,70
Kartof		
1.	Gədəbəy	16200,00
Kartof üzrə cəmi		16200,00
Pambıq		
1.	Zərdab	3648,00
2.	Neftçala	1694,00
3.	Salyan	3600,00
4.	Saatlı	63274,00
5.	Kürdəmir	5272,80
6.	Samux	6000,00
Pambıq üzrə cəmi		83488,80
Üzüm		
1.	Samux	3678,00
2.	Şamaxı	2764,10
3.	Cəlilabad	3989,70
4.	Şəki	1300,50
5.	Beyləqan	6502,50
Üzüm üzrə cəmi		18234,80
Meyvə tingi		
1.	Quba	11715,00
2.	Tərtər	3627,00
3.	Şəki	15478,60
4.	Zaqatala	649,20
Meyvə tingi üzrə cəmi		31469,80
Tərəvəz		
1.	Beyləqan	7344,00
2.	Xaçmaz	517,50

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2016-ci ildə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına bütövlükdə 3781,3 min manat məbləğində dövlət büdcəsindən subsidiya ayrılmışdır. Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyaların 3501,5 min manatı və ya 92,6%-i taxıl əkin sahələrinə görə verilmişdir. Cədvəldən görüldüyü kimi ən çox subsidiyanı Şəki

rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (875,4 min manat), Biləsuvar rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (258,4 min manat), Qobustan rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (221,3 min manat), Bərdə rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (197,4 min manat), Kürdəmir rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (196,4 min manat), Şamaxı rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (160,5 min manat), Salyan rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (154,0 min manat). Saatlı rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (147,2 min manat), Zaqatala rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (141,1 min manat), İmişli rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (135,6 min manat), Neftçala rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (128,5 min manat), Göygöl rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (117,2 min manat), Beyləqan rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (113,3 min manat), Tərtər rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (85,9 min manat), Zərdab rayonunda fəaliyyət göstərən taxıl əkən təsərrüfatlar (70,0 min manat) almışlar. Yemçilik təsərrüfatlarının inkişafı üzrə subsidiya əsas yonca məhsulu üzrə 16 min manat təşkil etmişdir ki, bu da əsas etibarilə Kürdəmir, bərdə, Tərtər, Biləsuvar, Salyan rayonunda yonca əkən təsərrüfatlarına verilmişdir.

Kartof istehsalı üzrə subsidiyaların həcmi 16,2 min manat olmaqla Gədəbəy rayonunun əmtəə istehsalçılarına paylanmışdır.

Taxıl istehsalçı üzrə verilən subsidiyalardan sonra ümumi subsidiyaların strukturunda tərəvəz istehsalçılarına verilən subsidiyalar çoxluq təşkil etmişdir. Belə ki, 2008-ci ildə tərəvəz istehsalçılannatyanacaq və motor yağlarına görə verilən subsidiyalar 114,5 min manata təsərrüfatları 83,5 min manat, üzüm tingliyi becərən təsərrüfatlara 18,2 min manat, meyvə tingliyi becərən təsərrüfatlara isə 114,5 min manat məbləğində yardım Ödənilmişdir.

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarında qiymətlərin süni şəkildə artırılması bazarlarda möbtəkirlərin fəaliyyətinin nəticəsi kimi səciyyəyənlir. Məhz bununla da süni bahalaşma, qiymət artımı yaradılır. Odur ki, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarında qiymətlərin səviyyəsi iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməlidir. Məhz belə bir

şəraitdə, daha doğrusu kompleks tənzimləmə tədbirləri həyata keçirildiyi halda aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsi gözlənilən nəticəni verə bilər.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması sahəsində mövcud olan problemlər, daha doğrusu aqrar bazar infrastrukturlarınınm yaradılmaması, eləcə də bazarlarda lokal və idxal inhisarçılığının üstünlük təşkil etməsi əslində bazar iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan azad bazar rəqabətinin çevik işlək mexanizminin reallaşdırılmasında çətinliklər yaradır. Təbii ki, bütün bunlar da aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin real nəticələrinə öz təsirini göstərir.

Aparığımız araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və istehlakma daha çox diqqət yetirilir. Maraqlı məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, əgər inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsi tədbirləri daha çox ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına, daha doğrusu istifadə olunan ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş halda, transformasiya prosesini yaşayan ölkələrdə bu tip tənzimləmə tədbirləri əsasən bazarda əmtəə təklifinin artırılmasına, başqa sözlə məhsulun kəmiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində «Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında» qanun layihəsi müzakirə olunmaqdadır. Qanun insanların sağlam ərzaqla qidalanmasını nəzərdə tutur. Müzakirəyə təqdim olunan layihə Azərbaycanda kimyəvi-sintetik maddələr tətbiq edilmədən əhalinin istehlakı üçün nəzərdə tutulan ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının isteh mənasibətləri tənzimləyir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hazırda Azərbaycanda ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları mövcuddur.

Əsaslandırmaq lazımdır ki, bu sahələrin İnkişafına nə qədər vəsait və özü də nə üçün tələb olunur. Əgər əvvəllər dövlət kolxoz və sovxozla işləyirdisə, indi konkret olaraq fermerlə işləməli, onunla müqavilə bağlamalıdır. Müqavilə bağlamalıdır ki, hansı fermer hansı məhsulu istehsal edəcək və o məhsulun nə qədər dövlət alacaq.

Hər bir fermer əvvəlcədən bilməlidir və əmin olmalıdır ki, istehsal etdiyi məhsulu sata biləcək. Bu, artıq fermerlər üçün bir stimuldur.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsi səmərəli planlaşdırma sistemi həyata keçirildiyi şəraitdə öz müsbət nəticələrini verə bilər. Dünyanın əksər ölkələrində istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti makro səviyyədə proqramlaşdırılır. Bu kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından xüsusilə vacibdir. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı təbii iqlim şəraiti ilə bilavasitə bağlıdır. Məsələn, elə ərazi var ki, orada pambıq əkmək olmaz, ancaq taxıl əkmək olur, yaxud elə ərazi var ki, orada taxıl əkmək olmaz, tütün əkmək olur. Odur ki, fermerlərlə müqavilə bağlanarkən bu məsələlər hamısı əvvəlcədən sistemləşdirilməlidir. Bu işlə məşğul olan müvafiq dövlət orqanları proqnozlaşdırmalıdır ki, məsələn, bu il dövlətin nə qədər pambığı, taxılı və digər kənd təsərrüfatı məhsulu ola bilər. Məlum olmalıdır ki, bu il fermerlər ölkə əhalisini təmin etmək üçün tə qədər məhsul istehsal edəcəklər. Eyni zamanda, kənddən nə qədər məhsul idxal olunacağı da əvvəlcədən konkretləşdirilməlidir.

Azərbaycan hökuməti hazırkı qiymət sıçrayışlarını nəzərə alaraq inhisarçılıq faktoruna qarşı mübarizəni təkcə Milli Bankın pul siyasəti ilə deyil, iqtisadi inkişaf, kənd təsərrüfatı nazirlikləri də daxil olmaqla bütün dövlət qurumlarının birgə səyilə gücləndirməlidir. Dövlət başçısı da hökumət üzvləri qarşısında dəfələrlə bu məsələni qaldırıb. Süni qiymət artımı yaradan ticarət qurumlarına və sahibkarlara sanksiyalar tətbiq edilməlidir.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatının bazar konyunkturunun tələblərinə tabe etdirilməsi bir sıra hallarda bəzi məhsul növlərinin istehsalına olan stimulları azaldır. Belə ki, hazırda müxtəlif səbəblər üzündən pambıq, tutun və çay yarpağının əkin sahəsi və istehsalı aşağı düşmüşdür. Təbii ki, bu prosesin özünəməxsus səbəbləri içərisində istehsalçının məhsulun satışını maliyyə nəticələrinə görə stimullarının aşağı olmasını xüsusi qeyd etmək olur. Bundan əlavə pambıqçılığın və tütünçülüyn inkişafı ilə bağlı effektiv daxili bazar formalaşdırılmalıdır. Dövlətin iqtisadi tənzimləmə vasitələri ölkədə fəaliyyət göstərən

hazır məhsul İstehsal edən müəssisələrin xaricdən xammal gətirmələrini əngəlləməlidir ki, bunun vasitəsilə də yerli xammalın reallaşdırılması təmin edilsin.

Azərbaycanın daxilində pambıq məhsulunun bazan tam formalaşmadığı üçün onun yalnız 10-15 faizini ölkə bazannda satmaq mümkün olur. Son 4-5 ildə pambığın bir tonu dünya bazannda 1200-1300 dollara satılırdı. Bu isə pambığın qiymətinin maya dəyərindən aşağı olması deməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarında da bu məhsulun qiymətinin ilbəl azalması müşahidə olunur. Hesab edirik ki, ən azı bu səbəbdən pambıqçılığın inkişafı üçün daxili bazarın qurulması vacibdi. İstehsal üçün potensial, texniki imkanlar, təcrübə var. Amma bazar yoxdur. Bazar yaransa, bununla çoxlu iş yerlərinin yaranmasına nail olmaq mümkündür. Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatında pambıq həm də çox gözəl sələf bibisi hesab olunur.

Aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının güzəştli şərtlərlə kreditləşdirilməsidir. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının güzəştli şərtlərlə kreditləşdirilməsi kapital resurslarına olan tələbatın Ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində kənd təsərrüfatı müəssisələri kredit qurumları tərəfindən güzəştli şərtlərlə kreditləşdirilirdi. Bu isə təsərrüfat subyektlərinin xüsusilə aqrotexniki tədbirləri keyfiyyətlə və optimal zaman kəsiyində yerinə yetirmələrinə əlverişli şərait yaradırdı. Lakin əvvəlki təsərrüfatçılıq sisteminin dağılması fonunda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin təminatlı şəkildə kreditləşdirilməsi də liberallaşdırıldı. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatına təminatlı dövlət qayğısı liberallaşdırıldıqmdan, eləcə də sahənin çoxsaylı risklərə məruz qalması səbəbindən kredit qurumları bu sahəyə kredit ayırmaqda maraqlı olurlar.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatında ixtisaslaşdırılmış kredit qurumlarının yaradılması bu sahənin kredit resurslarına olan tələbatının Ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Hal-hazırda dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirdər kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin de aktuallaşmasına səbəb olmuşdur. Hal-hazırda kənd təsərrüfatına kreditlər müxtəlif qurumlar tərəfindən verilir. Bu qurumlara «Aqrokredit» Səhmdar Cəmiyyətini, Kənd

təsərrüfatı Nazirliyi Yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri Üzrə Dövlət Agentliyini, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunu və s. aid etmək olar. Lakin bütün bunlarla yanaşı kənd təsərrüfatında peşəkar ixtisaslaşdırılmış kredit qurumunun olmaması sahənin inkişafına öz mənfi təsirini göstərir. Kənd təsərrüfatına verilən kreditlərin dinamikası aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.5.

Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu (mln manat)

İllər	Cəmi	O cümlədən		Kənd təsərrüfatı və emal	
		Vaxtı Keçmiş	xüsusi çəkisi, %	cəmi	xüsusi çəkisi, %
2000	466,5	-	-	36,9	7,9
2001	486,2	134,4	27,6	14,6	3,0
2002	520,2	111,6	21,5	19,9	3,8
2003	670,3	124,4	18,6	30,2	4,5
2004	989,5	109,0	11,0	56,2	5,7
2005	1441,0	68,2	4,7	97,6	6,8
2006	2362,7	77,7	3,3	136,5	5,8
2007	4681,8	100,3	2,1	197,2	4,2
2008	7163,2	159,8	2,2	261,5	3,7
2009.01	7201,3	176,5	2,5	262,5	3,6

Cədvəldən göründüyü kimi, 2016-cı ildə iqtisadiyyata kredit qoyuluşunun ümumi həcmi 7163,2 mln manat təşkil etmişdir. 2000-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının məbləği 15,3 dəfə artmışdır. 2013-2016-cı illərdə iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının strukturunda vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi aşağı düşməkdədir. Belə ki, əgər 2002-ci ildə iqtisadiyyata yatırılan 486,2 mln manat kreditin 134,4 mln manatı və ya 27,6%-i vaxtı keçmiş kreditlər idisə, 2016-cı ildə 7163,2 mln manat dəyərində məcmu kreditini 59,8 mln manatı və ya 2,2 faizi vaxtı keçmiş kreditlərin payına düşür. 2002-2016-cı illərdə kənd təsərrüfatı və emal sənayesinə yatırılan kreditlərin həcmi 7,1 dəfə artsa da, kənd təsərrüfatı və emal

sənayesinə yatırılan kreditlərin məcmu kredit qoyuluşunda xüsusi çəkisi azalmışdır. Belə ki, əgər 2002-ci ildə iqtisadiyyata yatırılan məcmu kreditlərin strukturunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 7,9% olmuşdursa 2008-ci ildə bu göstərici 3,7% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi kənd təsərrüfatı və emal sənayesinə kredit qoyuluşları digər sahələrlə müqayisədə kifayət qədər aşağı səviyyədədir. Təbii ki, bütün bunlar da kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kapital resurslarına olan tələbatının ödənilməsinə gətirib çıxarır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatı və emal sənayesinə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq çərçivəsində də kreditlər ayrılır. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda bu təcrübə tətbiq edilməkdədir. Belə ki, Dünya Bankının müxtəlif layihələri çərçivəsində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına informasiya-məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi, eləcə də marketinqin təşkili və digər sahələrdə maliyyə köməkləri göstərilmişdir. Hazırda respublikamızda kənd investisiya layihələri işlənib hazırlanır ki, bu da bütövlükdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının üzləşdikləri müəyyən problemlərin həllində əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycan Kənd Investisiya Layihəsinin də regionların sosial-iqtisadi inkişafında Öz payı vardır. 2004-cü ilin sentyabrında Azərbaycan hökuməti və Dünya Bankı tərəfindən imzalanmış bu layihə 2005-ci ilin yanvarında ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minmişdir,

Azərbaycan Kənd Investisiya Layihəsi icma səfərbərliyi layihəsi olub, dörd il müddətində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş bu layihənin birinci mərhələsi Dünya Bankı, Azərbaycan və Yaponiya hökumətləri, benefisiar icmalar tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Layihənin maliyyələşdirilməsi məqsədilə Dünya Bankı 15 milyon dollar, Yaponiya hökuməti 3,3 milyon dollar, Azərbaycan hökuməti 1,35 milyon dollar, benefisiar icmalar isə 1,45 milyon dollar vəsait ayırmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kənd Investisiya Layihəsi digər dövlət layihələrindən əsaslı şəkildə fərqlənir. İcma üzvləri layihələrin icrası zamanı bütün mərhələlərdə (ehtiyacların öyrənilməsi, smetanın tutulması, podratçı təşkilatlara seçilməsi və s.)

fəal iştirak edirlər. Onlar yığıncaq keçirərək mövcud problemlərin həlli yollarını müzakirə edir, məhz bundan sonra öz ümumi qərarlarını verirlər. Bu müzakirələrin əsas məqsədi icma üzvlərinin layihənin icrasına öz töhfələrini olduqlarını bildirmələridir. Ümumi təlimata görə, icma töhfəsi layihənin dəyərinin 10 faizindən az olmamalıdır. Həmin payın 5 faizi nağd pul şəklində, qalan hissəsi isə fiziki əmək formasında qəbul edilir.

Bütün bunlar layihənin icrasına birgə cavabdehlik hissini artırır, İcma Layihə Komitəsi üzvlərinin şəffaf seçkisi isə icmalarda ictimai məsuliyyəti və fəallığı gücləndirir. Elə Kənd İnvestisiya Layihəsi səfərbəredici üstünlüyü də bundadır. Təsadüfi deyil ki, icma layihələri "İcmalarda özünə inam və inkişafa investisiya şüarı altında həyata keçirilir.

Azərbaycan Kənd İnvestisiya Layihəsinin əsas komponentlərindən biri də təlim və seminarların keçirilməsidir. Məhz bu təlim və seminarlar vasitəsilə icma üzvlərinə lazımi bilik və bacarıqlar aşılanır. İndiyədək 372 icmada səfərbərlik təlimləri keçirilmişdir. Bu təlimlərdə 86456 icma sakini (o cümlədən bələdiyyə üzvləri və icra nümayəndələri) iştirak etmişdir. 369 icmada layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə icma üzvlərinin bacarıqlarını artırmaq məqsədilə təşkilatı-idarəetmə, layihə təkliflərinin hazırlanması, satınalmalar və icma müqavilələri, ətraf mühitin qorunması və digər mövzularda təlimlər keçirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tip layihələrin ilk növbədə kənd təsərrüfatının beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiya olunmasında əhəmiyyətli rolu vardır. Ümumiyyətlə götürdükdə kənd təsərrüfatında kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən zəruri tədbirlər həyata keçirilməli və bu tədbirlər sahənin investisiya cəlbədiciliyinin yüksəldilməsinə də xidmət etməlidir.

III Fəsil Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə yardım göstərilməsi və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin bank maliyyə- kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin maliyyə-kredit vasitələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ərzaq bazasının inkişafı şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı və bölgüsünün formalaşdırılmasının zəruriliyi önəmli rol oynayır. Beləliklə, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük sistemi, topdansatış bazarlarındakı konyuktur dəyişikliklərinə çevik şəkildə reaksiya göstərmək iqtidarında olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə topdansatış bazarlarının fəaliyyəti, əsas etibarilə, xüsusi qanunvericilik aktları vasitəsilə tənzimlənir. Bu zaman bazarın təşkilatı qaydaları əməliyyatların aparılmasının qaydaları, eləcə də təsərrüfat subyektlərinin hüquqi statusu kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının müflisləşdirilməsi və bankla bağlı qarşılıqlı münasibətlərin hüquqi prosedurları müəyyənləşdirilir. Ümumiyyətlə, topdansatış bazarları sistemində ən mühüm strukturlardan biri kontrakt əsasında əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının federal və region fondlarının formalaşması üzrə tədarük təşkilatları hesab edilir. Ölkəni ərzaq məhsullarına olan tələbatında prioritet rol oynayan məhsul növləri seçilməli, həmin məhsul növlərinin regional və topdansatış strukturları formalaşdırılmalıdır. İlk növbədə, taxıl məhsulları,² ərzaq təhlükəsizliyi və süd məhsulları üzrə formalaşdırılmalıdır ki, hansı ki, bu məhsullar Ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində prioritet rola malikdir. Təbii ki, regional və topdansatış strukturlarının formalaşdırılması, ilk növbədə, həmin prioritet sahələrin maddi-texniki

² Azərbaycan iqtisadiyyatı, Nadirov A., Muradov Ş., Ələsgərov A., Nuriyev Ə. və s. Bakı: Elm, 2003, 344s.

resurslara olan tələbatım, qiymət siyasətinin tənzimlənməsini, həmin sahədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarının kredit resurslarına olan tələbatının ödənilməsini və maliyyə proteksionizmini əhatə etməlidir.

Dövlətin mərkəzləşdirilmiş orqanları regional strukturlarla birlikdə, əsas etibarilə, müəyyənləşdirilmiş prioritet məhsullarının istehsal həcmələrini konkret 5 il ərzində müəyyənləşdirilməli və bu zaman əhalinin tələbatı, eləcə də sənayenin xammala olan ehtiyacları dövlətin ərzaq ehtiyatları fondunun həcmi və sair əsas götürülməlidir. Topdansatış bazarlarının inffastnıktur- lanndan biri ərzaq tədarükü korporasiyaları hesab edilir ki, burada satış təşkilatlan, istehsal ticarət birlikləri, topdan ərzaq satışı bazalan və s. aiddir. İnfrastruktur sistemləri vasitəsilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları istehsal etdikləri əsas növ heyvandarlıq məhsullarını reallaşdırırlar.

Təsərrüfatların sağlamlaşdırılması istiqamətində istehsal və maliyyə vəziyyətinin stabilləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməlidir:

- heyvandarlıq sahələrində maliyyə vəziyyəti yaxşılaşdırılmalı, ölkənin çevik damazlıq təsərrüfatlarının genofondunun yaxşılaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir;
- heyvandarlıq məhsullarının istehsalının dotasiyalaşdırılması təmin edilməli, damazlıq heyvandarlığın inkişafı gücləndirilməli, heyvanların yem məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi məqsədilə, xaricdən alınan yemlərin müəyyən hissəsi kompensasiya olunmalı, eləcə də bu sahədə baş verən uyğunsuzluqlar aradan qaldırılmalıdır. Aqrar əmtəə istehsalçılarına kapital resurslarına olan tələbatın ödəmək məqsədilə, investisiya qoyuluşlarında büdcə vəsaitlərinin xüsusi çəkisi yüksəldilməli, büdcə vəsaitləri, əsas etibarilə, istehsal və satış infrastrukturlarının modernləşdirilməsinə istiqamətlənməlidir. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının mineral gübrələrə və bitki mühafizəsi vasitələrinə olan tələbatının ödənilməsi məqsədilə, həmin resursların lədə edilməsinə yönəldilmiş xərclərin əldə edilməsi, dövlət büdcəsindən kompensasiya olunmalıdır.

- Ət-süd və digər prioritet kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tətbiqi ilə bağlı qanunvericilik aktları müəyyənləşdirməli, tədarük olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti minimum bazar qiymətlərindən aşağı olmamalıdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi vəziyyətinin sabitləşdirilməsi üçün onların xərclərinin müəyyən hissəsi kompensasiya olunmalı və bu baxımdan güzəştli kreditləşdirmə sisteminin səmərəli mexanizmlərindən istifadə olunmalıdır ki, bütün bunlar da aqrar resurslarının dövlət tənzimlənməsinin mühüm obyekt kimi dəyərləndirilməlidir. Mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maddi-texniki resurslara olan tələbatının ödənilməsi dövlət təhcizat sistemi vasitəsilə reallaşdırılmalı və bu məqsədlə, lizinq əməliyyatlarının lizinq əməliyyatları geniş şəkildə istifadə edilməlidir.
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması ilə bağlı bu sahəyə dövlət yardımının genişləndirilməsi istiqamətində hüquqi-normativ aktlar qəbul edilməlidir. Aqrar-əmtəə istehsalçılarının sığortalanması könüllülük əsasında həyata keçirilməlidir. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısı sığorta şirkətlərini və sığorta şərtlərini sərbəst şəkildə seçmək hüquqlarını özündə saxlamalıdır. Fövqəladə situasiyalarda məhsul itkisinin yol verilən hədləri orta məhsuldarlıq səviyyəsinin 71%-dən aşağı olmamalıdır. Hətta aşağı rentabelli kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının yüksək ixtisaslı kadrlara olan tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirilməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bəzən elə hal olur ki, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektinin tam mənası ilə müflisləşməsi qaçılmaz reallığa çevrilir. Bu zaman bütövlükdə kollektivin razılığı əsasında problem həll edilir və yerli idarəetmə orqanlarının qərarı əsasında sosial xidmətlərlə təminat funksiyası da Öz həllini tapır ki, həmin ərazidə fəaliyyət göstərən yerli idarəetmə orqanının qərarı ilə ləğv olunan təsərrüfatın sosial xidmətlər hissəsi, bütövlükdə əhalinin istifadəsinə verilir. Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektinin müflisləşməsi zamanı təsərrüfat fəaliyyətinin ləğv edilməsi ilə bağlı məsələlər kollektiv razılığı ilə həll edilir.

Bu zaman təsərrüfat subyekti digər rentabüəüi fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektinə birləşdirilir. Bu özünü o halda doğruldur ki, rentabelli işləyən təsərrüfat subyekti müflisləşən təsərrüfat subyektini öz tərkibinə qatmaq barədə razılığa gəlir və öz razılığını bildirir. İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasında bu hal o zaman özünü doğruldur ki, müflisləşmə prosesini yaşayan təsərrüfat subyektlərinin borcları dövlət tərəfindən silinir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, əmtəə istehsalçılarının müflisləşmə mexanizminin müəyyənləşdirilməsi, ilk növbədə, həmin təsərrüfat subyektinin maliyyə fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin diqqətlə öyrənilməsi ilə sıx bağlıdır. Təbii ki, bu zaman təsərrüfat subyektinin sanasiyası ilə bağlı bütün mümkün metodlardan istifadə edilməsi əsas götürülür. Bu zaman təsərrüfat subyektində istehsal infrastrukturunun dağılmasının qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirilməlidir. Təsərrüfat subyektinin iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması ilə bağlı bütün zəruri tədbirlər səmərə vermədikdə, artıq həmin təsərrüfat subyektinin iflası qaçılmaz reallığa çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə fəaliyyətinin zərərlə yekunlaşması bir sıra hallarda bazarda yajanan proseslərdən qaynaqlanır. Belə ki, bazarda məhsulların qiymətlərinin yüksəlməsi, son nəticədə, istehsalçıların da maraqlarına bir sıra hallarda uyğun gəlmir. Bazarda qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi, əsas etibarilə, möhtekirlər təbəqəsinin maraqlarına uyğun gəldiyindən, əslində əmtəə istehsalçıları kənd təsərrüfatı məhsulları bazarlarına büuraxılmırlar. Bazar rəhbərləri məhsul istehsalçılarının öz məhsullarını bazarda birbaşa satmasına imkan vermirlər.

Öz növbəsində bazar sahibləri alverçilərin istehsalçılardan ucuz qiymətə aldıkları məhsulları əhaliyə baha qiymətə sırımığa çalışırlar ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin bahalaşmasına səbəb olur. Hökumətdə belə hesab edirlər ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının bahalaşması əsasən onun bazardakı satış prosesindən yaranır. Elə buna görə də 2006-cı ilin mart ayından başlayaraq, hökumət cr.kəndlth təsərrüfatı məhsullarının bahalaşmasının qarşısını almaq məqsədi ilə yarmakalar təşkil etməyə başlamışdır.

Yarmarkalarda satılan məhsulların qiyməti müəyyən dərəcədə bazarda satılan kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətindən fərqlənsə də əksər hallarda yarmarkalardakı bəzi satıcılar qiymətləri artırır. Bu zaman isə bazar qiyməti ilə yarmarkalarda satılan məhsulların qiyməti arasında, əslində heç bir fərq olmur. Müxtəlif bazarlarda aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının satış qiyməti ilə son istehlak qiyməti arasında fərq bir sıra hallarda 10 dəfədən çoxdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə alverçilər kənd təsərrüfatı məhsulları satışından 20-25% fərq götürdükləri halda, postsovet ölkələrində bu rəqəm 65-70%-ə bərabərdir.

Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm prinsiplərindən biri də kənd təsərrüfatına zəruri dövlət yardımlarının göstərilməsidir. Qeyd olunan prinsip bu sahədəki bütün təsərrüfat quruluşlarının mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, onların fəaliyyətinə prioritet iqtisadi şəraitin yaradılmasını özündə əks etdirir. Bu tədbirlər isə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında risklərin aşağı salınmasına, həmçinin yerli məhsul istehsalçılarının beynəlxalq bazarlara çıxışına yüksək şərait yaradır.

Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə-kredit mexanizminin dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də daşınmaz əmlakın və torpağın girov qoyulması yolu ilə istehsalçıların ipoteka kreditlərini əldə etmələridir. Qeyd etmək lazımdır ki, ipoteka kreditləri investisiya kreditlərinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, aqrar-əmtəə istehsalçılarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli rol oynayır və bu kredit forması ilə bağlı yuxarıda kifayət qədər geniş məlumat verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin praktikasnda daşınmaz əmlakın və torpağın girov qoyulması yolu ilə ipoteka kreditlərinin verilməsi, əsas etibarilə, 2 prinsiplial məsələnin tam mənası ilə həll edilməməsi baxımından mövcud ola bilmir. Belə ki, bunlardan birincisi, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin mövcudluğu, ikincisi isə ondan istifadə edilməsi ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi məsələləridir. Araşdırmalar göstərir ki, Ölkəmizdə 1995-ci ildən bəri başlayan aqrar islahatlar kursu, nəticə etibarilə, bu torpaqların xüsusi mülkiyyətə verilməsi və bu

sahədə zəruri qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi ilə nəticələnmişdir. Yəni respublikamız üçün ipoteka kreditlərinin verilməsi istiqamətində digər ölkələr üçün mövcud olan baryerlər müşahidə edilmir, respublikamızda bu sahədə mövcud olan ən başlıca problem torpaqların daha çox kiçik ölçülərdə mövcudluğu, daha doğrusu, əmtəə istehsalçılarının sərəncamında 1,5-2 hektara qədər torpaq sahəsinin olmasıdır. Məhz bütün bunlar əmtəə istehsalçılarının ' öz torpaqlarını girov qoyma imkanlarını müəyyən qədər məhdudlaşdıran inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti, bank kreditlərinin əldə olunması üçün girov qoyulması yolu ilə ipoteka formasında vəsaitlərin cəlb edilməsi kifayət qədər geniş yayılmışdır. Doğrudur, bu praktika, osas etibarilə, torpaq sahələrinə malik olan əmtəə istehsalçıları, eləcə də sərəncamlarında kifayət qədər yetərli infrastruktura malik olan istehsalçılar üçün daha sərfəlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda respublikamızda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün təsərrüfat fəaliyyətinə kredit resurslarının cəlb edilməsi üçün ən mühüm məqamlardan biri ipoteka kreditləşməsinin regionlarda inkişaf etdirilməsi vacibdir. İpoteka kreditləşməsinin regionlarda inkişafı, nəticə etibarilə, regionlarda torpaq bazarının inkişafına əlverişli şərait yarada bilər, təbii ki, bu zaman girov əməliyyatları, ilk növbədə, mülkiyyət üzərində mövcud mülkiyyət forması nəzərə alınmaqla, təbii iqtisadi şərait, o cümlədən əhalinin tarixi və milli adət-ənənələri nəzərə alınmaqla həyata keçiriləcəkdir. Təbii ki, bu zaman burada kəskin mexanizmlər də özünü göstərəcəkdir. Belə ki, torpaqların girov qoyulması yolu ilə uzunmüddətli kreditlərin əldə edilməsi, kreditlərin faiz dərəcələrinə görə 5%-dən yuxarı olmamaqla, kreditlərin verilməsi və onların 10-20 il növbədə, müddətinə verilməsi nəzərə alınmalıdır. Həmin kreditlər, təbii ki, istehsal potensialının yeniləşdirilməsi, eləcə də istehsal infrastrukturunun modernləşdirilməsi və digər zəruri məsələlərə sərf edilir.

Ümumiyyətlə, aqrar sahədə uzunmüddətli kreditləşmə sistemində baş verən dəyişikliklər və bütövlükdə ölkənin aqrar, sənaye istehsalının inkişafında iqtisadi faktorların geniş şəkildə yayılmasını xarakterizə oluna bilən İpoteka

kreditlərinin cəlb edilməsi həm də kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinə dövlət müdaxiləsinin başlıca vaistəsi kimi də dəyərləndirilməlidir. Xüsusilə, aqrar sənaye istehsalının gələcək dövrdə inkişaf etdirilməsi, ilk növbədə, aqrar sahənin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələrinin müəyyənləşdirilməsini özündə əks etdirən etibarlı və çevik mexanizmin formalaşdırılmasını zərurətə çevirir.

Təbii ki, hazırki şəraitdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə resurslarına olan tələbatının Ödənilməsi məqsədilə, onların investisiyalaşdırılması, xüsusilə burada büdcə resurslarından istifadə edilməsi daha çox önəm daşıyır, təbii ki, kənd təsərrüfatının investisiya cəlbediciliyinin aşağı olması, eləcə də aqrar sahənin dövlət təminatı mexanizminin yetərli olaraq, inkişaf etməməsi, nəticə etibarilə, yalnız dövlət büdcəsindən məqsədli proqramlar çərçivəsində kənd təsərrüfatına büdcə investisiyalarının ayrılmasını təmin edə bilər.

Təbii ki, xarici kapitalın sahənin spesifik xüsusiyyətləri və azgəliqliyi baxımından kənd təsərrüfatına uzunmüddətli vəsait yönəlməsi inandırıcı görünür bilmir. Eyni zamanda yerli kommertiya strukturları, daha doğrusu, kommertiya bankları da sahənin investisiya cəlbediciliyinin, eləcə də adı çəkilən digər neqativ tendensiyaların və ən nəhayət, risklərin kifayət qədər sığortalanmaması səbəbindən kənd təsərrüfatında irimiqyaslı investisiyalar həyata keçirə bilmirlər.

Odur ki, hazırki mərhələsində kənd təsərrüfatının maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə, dövlət büdcəsindən irimiqyaslı vəsaitlərin ayrılması, kənd təsərrüfatının istehsal infrastrukturunun və bazar infrastrukturunun müasir tələblərə uyğunlaşdırılması vacibdir. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirildiyi şəraitdə investisiyaların strukturundakı nisbətlər də dəyişəcəkdir. Belə ki, fikrimizcə, növbəti situasiyalarda dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin xüsusi çəkisinin 20%, yerli büdcələrdən ayrılan vəsaitin 40%, bank kreditlərinin 10%, müəssisənin əsasnövlə xüsusi vəsaitlərinin 25%, digər investisiyaların xüsusi çəkisinin isə 5% olacağı təxmin edilə bilər.

Hızırkı şəraitdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının rastlaşdıqları dövriyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməməsidir. Daha doğrusu, toxum və əkin materialı, eləcə də yanacaq və enerji daşıyıcılarına olan tələbatın ödənilməsində müəyyən

problemlər yaşanır. Doğrudur, dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarımıza yanacaq və enerji resurslarına olan tələbatının ödənilməsində dəyərin 50%-ə qədəri dövlət tərəfindən güzəşt edilmişdir.

Bu qəbildən olan destnktiv tendensiyaların neytrallaşdırılması məqsədilə, aqrar sahədə məqsədli proqramların tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu ilk növbədə, aşağıdakı istiqamətləri özündə əks etdirməlidir:

- heyvandarlıq kompleksləri, quşçuluq fabriklərindən tədarük olunan qarışıq yenilərin dəyərinin müəyyən hissəsinin kompensasiya olunmasıdır;

- damazçılıq, toxumçuluq və tərəvəzçilik təsərrüfatlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının texnika və damazlıq heyvanlar alınması ilə bağlı xərclərin dəyərinin müəyyən hissəsinin kompensasiya olunması və yaxud da lizinq şəraitində istifadə edilməsi imkanlarının yüksəldilməsi;

- infrastrukturun yeniləşdirilməsinə dövlət tərəfindən qayğı göstərilməsi;

~ bu proseslərlə əlaqədar əmtəə istehsalçılarının maddi-texniki resurslar və onların ehtiyat hissələrinin alınması ilə bağlı əlverişli şərait yaradılması;

- təbii fəlakətin əlverişsiz nəticələrinin aradan qaldırılması;

- bu proqramlar çərçivəsində kənd təsərrüfatında mövcud olan proqramların aradan qaldırılması ilə bağlı təxirəsalınmaz tədbirlərin maliyyələşdirilməsi.

Apanlan araşdırmalar göstərir ki, ərzaq bazarında heyvandarlıq məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsinin sabitləşdirilməsi məqsədilə, ölkədə yerli istehsalı həyata keçirən əsas heyvandarlıq məhsulları istehsalçılarının bu və ya digər vergi növlərindən zada edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu ilk növbədə, həmin təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə maliyyə yardımlarının göstərilməsi məqsədilə, onların əldə etdikləri qarışıq yemlərin dəyərinin müəyyən hissəsinin dövlət büdcəsindən ödənilməsini özündə əks etdirir. Məlum olduğu kimi, hər bir müəssisədə vergiqoymamın obyektini məhsulun satışından əldə edilən pul gəliri və eləcə də məhsulun satışından əldə edilən ümumi gəlir təşkil edir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə, xüsusilə sənaye təyinatlı subyektlərin əlavə

dəyər verigisindən və aksiz dərəcələrindən azad olması, son nəticədə, ərzaq bazarlarında qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Aqrar sahədə maliyyə resurslarına olan tələbatın ödənilməsinin on mühüm vasitələrindən biri də əmtəə istehsalçıları ilə emal müəssisələri arasında kooperasiya-inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasına dövlət tərəfindən təşkilati və iqtisadi dəstək göstərilməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində kənd təsərrüfatının təyinatlı .>maliyyə-sənaye qruplarının formalaşmasına başlanılmışdır. Kənd maliyyə-sənaye qruplarının tərkibinə, əsas etibarilə, kənd təsərrüfatı və emal müəssisələri, banklar və satış şəbəkələri şamil edilir. Kənd təsərrüfatında maliyyə-sənaye qruplarının yaradılması, əsas etibarilə, aqrar-əmtəə istehsalçıları maliyyə kapitalına olan ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edir. Bu zaman, əsas etibarilə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının xüsusi kapitalı ilə maliyyə kapitalı arasında inteqrasiya prosesləri baş verir və bu da nəticə etibarilə, aqrar sahədə İstehsal, emal və satış şəbəkələri, eləcə də maddi-texniki resurslarla təminat və xidmət qurumları arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsini özündə əks etdirir.

Kənd təsərrüfatında maliyyə-sənaye qruplarının yaradılmasının ən başlıca şərtlərindən biri də əmtəə istehsalçıları operativ informasiyalarla təmin edilməsidir. Belə ki, maliyyə-sənaye qruplarının yaradılması zəmanə kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərən marketinq xidmətləri də formalaşdırılır ki, həmin xidmət də nəticə etibarilə, bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar, xüsusilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları məlumatlandırılmasını öz üzərinə götürür. Bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklər haqqında etibarlı informasiyanın istehsalçı növbəti illərdə istehsalın strukturunun dəyişdirilməsində, daha doğrusu, hər hansı məhsula konyuktur dalğılanmalmdan müvafiq olaraq, hansı məhsula üstünlük verəcəyini konkret şəkildə müəyyənləşdirmək imkanına -malik olur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında maliyyə-sənaye qruplarının yaradılmasının ən mühüm şəxələrindən biri də marketinq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsidir. Marketinq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əslində aqrar-əmtəə istehsalçıları bu və ya digər satış təhcizat

xərclərinin aşağı salınmasına xidmət edən amillərdən biridir. Aqrar-əmtə istehsalçıların texniki təhcizat və satış xərclərinin aşağı salınması, eyni zamanda, maliyyə-sənaye qrupları şəbəkəsində kooperasiya münasibətlərinin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatında istehsal-satış tsiklinin kifayət qədər uzun müddətli olması, nəticə etibarilə, aqrobiznes şəbəkəsində maliyyə-kredit münasibətlərinə olan tələbin yüksəlməsini şərtləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə-sənaye qrupları, ərzaq kooperasiyalarından kifayət qədər fərqlənir. Belə ki, ərzaq kooperasiyaları, bir qayda olaraq, məhsulun tədarükünü özündə əks etdirir. Maliyyə-sənaye qrupları isə əsas etibarilə, kənd təsərrüfatı əmtə istehsalçıların maddi-texniki resurslara olan tələbatının Ödənilməsini də öz üzərinə götürür. Maliyyə-sənaye qruplarının geniş şəbəkələri, əslində xammaldan hazır məhsul əldə edilməsinə qədər bütün prosesləri özündə əks etdirir və məhsulun reallaşdırılmasında önəmli rol oynayır. Maliyyə-sənaye qrupların səciyyəli cəhətlərdən biri də onların topdan və pərakəndə satış şəbəkələrinə malik olması və regional istehlakçılarla bilavasitə əlaqələrə malik olması ilə bağlıdır. Maliyyə-sənaye qrupları kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsal istehsal mərhələsindən tutmuş istehlakçıya qədər çatdırılana qədərki bütün prosedurlarda əhəmiyyətli rola malikdir və bu şəbəkə götürdükdə, ərzaq məhsullarının istehsalının inkişafına investisiya qoyuluşlarının həyata keçirmək iqtidarındadır. Müasir şəraitdə maliyyə-sənaye qruplarının formalaşdırılması dövlətin dəstəyi ilə həyata keçirilməli və bu prosesə dövlətin təşkilati-iqtisadi dəstək göstərilməsi vacibdir. Bu, ilk növbədə, infrastruktur sisteminin işlənilməsi, eləcə də maliyyə-sənaye qruplarına daxil olan təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi konfliktlə müəyyənləşdirilməsini və eləcə də hər hansı bir iştirakçının bu qrupdan konfliktli şəkildə çıxma prosedurlarını özündə əks etdirir. İnkişaf etmiş Ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, maliyyə-sənaye qrupları təşkilati-hüquqi baxımdan kifayət qədər sadə bir qurumdur ki, fəaliyyət haqqında müqavilə ilə tənzimlənir. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş Qərbi ölkələrinde, bir qayda olaraq, regional qruplar maliyyə-sənaye qruplarının yaradılmasını və səmərəli fəaliyyətini stimullaşdırırlar. Bu isə əslində bu və ya digər regionun ərzaq məhsullarına olan

tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Maliyyə- sənaye qruplarının yaradılmasına dəstək göstərilməsi prosesini onunla həyata keçirir ki, əsas etibarilə, bu qrupa daxil olan təsərrüfat subyektlərini bu və ya digər şəkildə vergi güzəştləri ilə təmin edir və nəticə etibarilə, onların fəaliyyətini stimullaşdırır. Dövlətin maliyyə- sənaye qruplarına daxil olan təsərrüfat subyektlərinin vergidən azad etməsi və yaxud da onlara güzəştli vergilərin tətbiq etməsi, nəticə etibarilə, aqrar-ərzaq bazarlarında qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsinə və eləcə də daxili bazarda idxal kanallarının xüsusi çəkisinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxaran hal kimi səciyyələnir. Maliyyə-sənaye qrupları, nəinki bankların, eləcə də kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları, emalçıları, satış və xidmət şəbəkəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin məcmu maraqlarının qorunmasına xidmət edir və aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənir:

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının bu tip şəbəkələrdə texnoloji yardımların göstərilməsi ilə bağlı istehsal kooperasiyalarının inkişafı;
- hazır məhsulun reallaşdırılması sferasında zəruri təşkilati strukturların, o cümlədən kooperasiyaların yaradılması;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə emal müəssisələri, o cümlədən maliyyə-kredit təşkilatları arasında uzunmüddətli partnerluq təşkilatlarının formalaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının cüzəştli kreditlərlə və maliyyə lizinqləri ilə təmin edilməsi;
- aqrar sahənin bütün sferalarında investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə resurslarının, aqrar sahənin prioritet istiqamətlərinə cəlb edilməsi;
- güzəştli vergi qoyma sisteminin tətbiq edilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalı və emal sənayesi sferasına mütərəqqi texnologiyaların və elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqinin stimullaşdırılması;
- aqrar sahədə bazar infrastrukturlarının inkişafına əlverişli şərait yaradılması, məhsulun federal və regional fondlardan tədarükü və daşınmasının təşkili və eləcə də məhsulun istehlakçılara çatdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Kənd təsərrüfatında maliyyə-sənaye qruplarının yaradılmasını şərtləndirən ən mühüm məqamlardan biri də iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən ərzaq bazarlarında inhisarçılıq meyllərinin qarşısının alınması ilə də bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, strateji planda kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında inhisarçılıq meyllərinin qarşısının alınması bazar giriş maneələrinin aradan qaldırılması ilə bağlıdır.

İ.H.Aliyevin fikrincə, hazırda respublikanın aqrar bölməsinin inkişafında əsas maneə yeni yaranan özəl qurumlu p 1 mexanizminin bazar iqtisadiyyatı qanunlarına uyğun olmamasıdır. Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı istehsalı və emalı sahələri arasında qarşılıqlı əlaqələr o vaxt real səmərə verər ki, onlar ümumi mənafeələrin ödənilməsi baxımından qurulsun. Yeni emal müəssisələri, eyni zamanda, kənd təsərrüfatının ticarət, xidmət və digər müəssisələrin inkişafına eyni dərəcədə maraqlı olmalıdır. Bu isə yalnız sahələrarası miqyasda mənafe ümumiliyinin və əlaqələndirmə mexanizminin mövcudluğu şəraitində kooperasiyaya əsaslanan səhmdar cəmiyyətlərin, kooperativlərin və s. yaradılması ilə həyata keçirilə bilər.

Qərbi Avropa Ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq, bazar münasibətlərinin inkişafı ilə respublikamızın aqrar bölməsində kəndli təsərrüfatlarının və istehsal kooperativlərinin, aqroservis xidmətlərinin, ilkin və təkrar emal müəssisələrinin öz hüquqi sərbəstliyin saxlayaraq, yalnız şaquli kooperasiya əlaqələri ilə birləşdiyi yeni aqrar sənaye kooperativlərinin formalaşacağı da gözləmək olar (İ.H.Aliyev. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Bakı, 2003, 315 səh., səh.94).

Praktika göstərir ki, milli iqtisadiyyatda investisiya mühitini sağlamlaşdırmaq məqsədilə, ilk növbədə, daxili investisiya imkanlarını artırmaq, bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasına nail olmaq lazımdır. Çünki mövcud iqtisadi durum və daxili investisiya ehtiyatlarının məhdudluğu iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və istehsal potensialının artırılması məqsədilə, xarici investisiyalardan istifadə edilməsini zərurətə çevirir. Milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsi təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə şərtlənir. Bu ilk növbədə, siyasi sabitliyin yaradılmasını, zəruri normativ, hüquqi bazanın yaradılmasına dövlətin investisiya

siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi xarici kapitalın fəaliyyətinə əlverişli şəraitin yaradılmasını tələb edir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, investisiyalar iqtisadiyyatın neft sektoruna yönəldilmiş, bu isə neftə və beynəlxalq bazar konyukturundan asılılığı gücləndirmişdir. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, o cümlədən kənd təsərrüfatının investisiya çatızmamazlığı artmış, o cümlədən kənd təsərrüfatının investisiya çatızmamazlığı istifadənin iqtisadi səmərəliliyi azalmış və fondların fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi prosesi güclənmişdir. Milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və dövlətin strateji hədəflərinin reallaşdırılması investisiya qoyuluşlarının xalq təsərrüfatı sahələri üzrə optimal bölgüsünün həyata keçirilməsini tələb edir, bütün bunlar isə investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir. İ.e.d, professor S.V.Salahovun fikrincə, investisiya qoyuluşlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas siitaqamətlərinə aşağıdakıları şamil etmək olar:

Vergi dərəcələrinin tənzimlənməsi və diferensasiya edilməsi. Bu zaman istehsalın səviyyəsi aşağı düşərsə, gəlir vergisi və müəssisələrin mənfəətdən alınan vergiləri də aşağı salınmalıdır. Nəticədə kommərsiya firmalarının xalis gəlirinin artımına və istehsalın genişləndirilməsinə stimullar yarana bilər. Bu halda verginin aşağı olması iqtisadi artımın təmin olunmasında böyük rol oynaya bilər. Əksinə, istehsalın ifrat artımı müşahidə olunduqca, vergi dərəcələrinin yüksəlməsi hesabına istehsalın səviyyəsi tənzimlənmə bilər.

Pul kütləsinin tənzimlənməsi. Burada milli bankın maliyyə siyasəti daha tsiklik xarakter daşıyır. Kənd təsərrüfatında istehsalın artımını ləngidən pul kütləsinin çatışmazlığı dövründə Milli Bank ehtiyat normasını azaltmalıdır və kommərsiya bankları üzrə kredit dərəcələrinin faizləri azaldılmalıdır. Bu zaman Milli Bank kütləvi miqyasda onlardan dövlət istiqraz və rəqlərini almaqla, kommərsiya banklarının maliyyə ehtiyatlarını artırmış olur. Əksinə, inflyasiyanın artdığı dövrdə Milli Bank ehtiyat normasını da artırmalıdır. Bu zaman Milli Bank kommərsiya banklarının kredit üzrə faizini artırmaq məqsədilə, onlara dövlət istiqrazlarını satır və beləliklə, kommərsiya banklarının müvafiq gəlir əldə etməsinin qarşısını almış olur. Bu isə eyni zamanda həm də iqtisadiyyatda möhtəkirliyin və inflyasiyanın qarşısının alınmasında

mühüm əhəmiyyət kəsb edir (S.V.Salahov. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri, Bakı 2004, 504 səh, səh 294).

Ümumiyyətlə yuxanda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, belə qənaətə gəlmək olar ki, aqrar sahədə maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş dövlət tədbirləri kifayət qədər çoxşaxəli və geniş miqyaslı olmalıdır. Bu da ilk növbədə, kənd təsərrüfatında geniş təkrar İstehsalın bütün sferalarını əhatə etməklə, istehlak proseslərində maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə, ərzaq bazasında əmtəələrə olan tələbatın ödənilməsinə təmin etməlidir, məhz bu yolla ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək daxili baxarda yerli istehsalın xüsusi çəkisini yüksəltmək və qloballaşma prosesində xarici rəqabətin əlverişsiz təsirlərinə effektiv şəkildə reaksiya göstərmək imkanlarına nail olmaq mümkündür. Məhz aqrar sahədə maliyyə-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə aqrar sahənin davamlı inkişafını təmin etmək, kənd təsərrüfatı istehsalının rəqabət davamlılığını yüksəltmək mümkündür.

3.2 Aqrar sahədə sahibkarlıq strukturlarının maliyyə resurslarının cəlb edilməsinin stimullaşdırılması istiqamətləri

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bazar təsərrüfatçılıq sistemində keçidlə bağlı həyata keçirilən transformasiya yönümlü tədbirlərin ən mühüm məqsədlərindən biri, iqtisadiyyatda azad rəqabət mühitinin formalaşdırılması və təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan transformasiya yönümlü islahatların başlıca məqsədlərini, eyni zamanda davamlı iqtisadi artıma nail olunması, eləcə də İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsi və ən nəhayət ölkənin dünya iqtisadi birliyinə bərabər hüquqlu inteqrasiyasının təmin edilməsindən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar təsərrüfatçılıq sistemində keçid bütün hallarda iqtisadiyyatın liberallaşdırılması ilə müşayiət olunduğundan, nəticə etibarilə ölkənin beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiyası bu prosesdə davamlı şəkildə artır.

Təsərrüfatçılıq sistemə keçidlə bağlı milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində aşağıdakı prioritet istiqamətlər ön plana çəkilməlidir:

- milli istehsalın davamlı şəkildə artımını istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- elmi-texniki sferada mövcud situasiyanın sabtlaşdırılması və elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsalda tətbiqinin stimullaşdırılması məqsədilə dövlət yardımları mexanizminin davamlı şəkildə həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin reallaşdırılması və bu baxımdan texnoloji liderliyin əldə edilməsi və mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi əsasında innovasiya sahibkarlığının geniş vüst alması;
- investisiya prosesinin dirçəldilməsi və bu baxımdan iqtisadiyyatda dinamik inkişafın təmin edilməsi və struktur dəyişikliklərinin davamlı xarakter alması;
- ixraca yönəlik istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi və qloballaşma prosesində iqtisadiyyatın müqavimət imkanlarının genişləndirilməsi məqsədlə təsərrüfat subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və iqtisadiyyatda qeyri-səmərəli istehsal sahələrinin xüsusi çəkisinin davamlı olaraq azaldılması.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, yuxarıda qeyd edilən strateji məqsədlərə nail olunması məqsədilə ilk növbədə maliyyə bazarlarının davamlı sistemlərinin formalaşdırılması, eləcə də iqtisadiyyatın ayn-ayn sahələrinə dövlət büdcəsindən investisiyaların yatırılması və ən nəhayət inteqrasiya olunmuş strukturlar vasitəsilə kapitalın bölüşdürülməsinə nail olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz adı çəkilən bu vasitələr son nəticədə transformasiya prosesinin müvəffəqiyyətini şərtləndirən ən mühüm amillərdən biridir. Transformasiya prosesinin müvəffəqiyyəti son nəticədə bazarda açıq rəqabət mühitinin təmin olunmasına və iqtisadiyyatın bütün sahələrində xarici rəqabətin əlverişli təzahürlərini effektiv reaksiya göstərilməsinə əlverişli şərait yaradır, bütün bunlar isə son nəticədə hər bir təsərrüfat subyektinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə və bütövlükdə rəqabət imkanlarının genişlənməsilə müşayiət olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın investisiya vasitəsilə müdaxilə mexanizmlərinə və eləcə də investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi istiqamətlərinə yanaşmalar kifayət qədər fərqli xarakter daşıyır. Bu fərqlilik bir qayda olaraq, iqtisadiyyata investisiyalar vasitəsilə müdaxilənin templəri və eləcə də istiqamətləri baxımından özünü büruzə verir..

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi praktikada əsas etibarilə iki variant fərqləndirilir. Birinci variant onunla bağlıdır ki, investisiyalar bütövlükdə iqtisadi artımın ən mühüm faktoru kimi çıxış edir. Başqa sözlə dövlət tərəfindən nə qədər çox investisiya yatarılırsa, bu o deməkdir ki, iqtisadi artım daha yüksək tempə malik olur.

Araşdırmalar göstərir ki, yığım fondunun müəyyən həddən və artıq həcmdə çoxaldılması, nəticə etibarilə sosial problemlərin həllində də problemlər yaradır, bu isə son nəticədə cəstehsalın inkişafında ləngimələrə, eləcə də səmərəliliyin aşağı düşməsinə zərərli işləyən müəssisələrin sayının artımına səbəb olur. Məhz bu qəbildən olan neqativ tendensiyaların aradan qaldırılması üçün bütövlükdə ümumidaxili məhsulda ümumi yığımın optimal səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi və eləcə də ümumidaxili məhsulda investisiyaların optimal səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardandır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kapital yığımını üçün birinci variant üzrə iqtisadiyyatın davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi zəruridir. Bu isə dövlətin mülki müdaxilə vasitələrinin genişləndirilməsini, eləcə də investisiya proseslərinin cəlb edilməsi üçün zəruri həvəsləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsini, yığımın stimullaşdırılmasını və istehlakın məhdudlaşdırılmasını özündə əks etdirir.

Kənd təsərrüfatının investisiyalaşdırılmasında dövlətin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi ilk növbədə dövlət və regional idarəetmə orqanlarının səviyyəsində müəyyənləşdirilməlidir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, xüsusilə aqrar sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə stimullaşdırılması ilə bağlı dövlətin iqtisadi tənzimləmə mexanizmlərinin prioritet istiqamətlərinə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı əlverişli ərazilərin müəyyənləşdirilməsi üçün regionların seçilməsi;

- aqrar sahənin ayn-ayrı sahələrinə selektiv yardımların göstərilməsi;
- aqrar sahənin maliyyələşdirilməsi və bu zaman bu sahəyə maliyyə resursları yönəldən qurumların fəaliyyətinə dəstək verilməsi;
- aqrar sahədə zəruri və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı bütövlükdə emal sənayesinin mühüm xammal bazası kimi çıxış edir. Bu baxımdan emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi daha çox yerli xammala əsaslanmalıdır ki, bu da nəticə etibarilə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə və əhali gəlirlərinin atırılmasında əlverişli şərait yaradır. Mehz bu aspektdən yanaşdıqda emal sənayesinin mühüm xammal bazası olan kənd təsərrüfatında maliyyə resurslarının təmərküzləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardandır ki, bu sahədə də dövlətin investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri, adı çəkilən sahələrin maliyyələşdirilməsinə və həmin sahələrdə kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsinə istiqamətlənməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasını göstərir ki, aqrar sahənin əsas strateji əhəmiyyətli bölmələrinin orta müddətli kreditləşdirilməsinin prioritetlərini əsas etibarilə bitkiçilik, o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyinin mühüm və önəmli sahəsi və meyarı olan taxılçılığın inkişaf etdirilməsi, kartofçuluğun və tərəvəzçiliyin inkişafının genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin etməsi baxımından taxılçılığın inkişaf etdirilməsinin yüksəldilməsinə və mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə kartofçuluğun və tərəvəzçiliyin inkişaf etdirilməsi isə yerli əmtəə istehsalçılarına xarici bazarlara çıxışının genişləndirilməsinə əlavə stimula yaradır. Təhlil göstərir ki, ölkəmiz kartofçuluq və tərəvəzçilik baxanından nəinki yerli istehsal tələbatını ödəyür, eyni zamanda xarici bazara məhsul ixracında da bu sahə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə üzümçülük və meyvəçiliyin inkişafının stimullaşdırılması və bu sahədə mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardandır. Belə ki, üzümçülük nəinki fərq halda əhalinin üzümə olan tələbatının ödənilməsində mühüm rol oynayır, eyni zamanda şərabçılığın xammal

bazası kimi çıxış edir. Məhz bu aspektdən yanaşdıqda ölkəmiz şərabçılıq baxımından öz əvvəlki şöhrətini bərpa etməsi və keçmiş ittifaq respublikalarının mövcud bazarlarının tam mənası ilə ələ keçirilməsi baxımından bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardandır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı istehsalının ölkə ərazisində yerləşdirilməsində də əsas etibarilə emal müəssisələrinə yaxınlıq nəqliyyat, kommunikasiya xidmətlərinin təşkili və s. bu kimi prinsiplər ön plana çəkilməlidir. Məhz belə halda məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür. Bu isə ilk növbədə məhsul istehsalına çəkilən xərclərin aşağı salınması ilə sıx bağlıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əsas etibarilə kənd təsərrüfatı istehsalının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və bu zaman dövlət büdcəsindən həmin prioritet istiqamətlərə maliyyə resurslarının ayrılması ön plana çəkilir. Təbii ki, bu zaman ixracın stimullaşdırılması ön plana çəkilir ki, bu da xarici bazarlarda yerli istehsalın mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Aqrar sahəyə dövlət yardımının göstərilməsi, bütövlükdə iqtisadiyyatda struktur disproporsiyalarının aradan qaldırılmasına xidmət edir. Məlum olduğu kimi iqtisadiyyatın neft sektorunun sürətli yüksəlişi, digər sahələrdə müəyyən passivliyin yaranmasını şərtləndirir ki, bu da iqtisadiyyatda qeyri-tarazlıq artımının yaranmasını özündə əks etdirir. İqtisadiyyatda qeyri-tarazlıq artım əslində dünya bazarında baş verən konyuktur dalğalanmalarının asılılığın da yüklənməsinə səbəb olur. Belə ki, dünya petrol bazarında baş verən son dəyişikliklər nəticə etibarilə dövlət büdcəsinə vəsait daxilolmalarının azalmasına gətirib çıxardığı halda, digər sahələrdə iqtisadi artım təmin olunmur, bu isə bütövlükdə iqtisadi artımın və iqtisadi canlanmanın səviyyəsini aşağı sala bilər. Odur ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və o cümlədən kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsi və onların xarici bazarda mövqelərinin yüksəldilməsi, milli iqtisadiyyatda alternativ ixrac sektorunun formalaşdırılması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiyalar əsas etibarilə maliyyə bazan mexanizmləri vasitəsilə emal və yeyinti sənaye sahələrinə yönəldilməli və kənd təsərrüfatında rəqabətə davamlılığın artırılması ön plana çəkilməlidir. Xüsusilə son illər həyata keçirilən tədbirlər regionların sosial-iqtisad inkişaf çərçivəsində emal müəssisələrinin sayının artırılması istiqamətində dövlət tərəfindən ardıcıl davamlı fəaliyyəti görmək mümkündür. Belə ki, regionlarda ət kombinatlarının, süd emalı zavodlarının yaradılmasını və digər qida sənayesi məhsullarının istehsal edən məhsulların formalaşdırılmasını buna misal göstərmək olar. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, aqrar sahədə iri sənaye holdinqlərinin yaradılması, bütövlükdə kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşdırılmasına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının məhsullarının emalı şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi və bu sahədə yerli xammaldan istifadə edilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır. Emal müəssisələri yerli xammal hesabına işləməlidir ki, təbii ki, bu da nəticə etibarilə həm emal müəssisəsinin və həm də yerli kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılmasına və onların istehsalın artırılmasına yönəldilmiş stimullarını gücləndirə bilər. Təbii ki, bu stimullar bazar stimulları və dövlət büdcəsindən həyata keçirilən məqsədli maliyyə yardımlar çərçivəsində reallaşdırıla bilər.

Təbii ki, inkişaf etmiş ölkələrdə daha çox kənd təsərrüfatı məhsullarını ixrac edən təsərrüfat subyektlərini müəyyən maliyyə yardımları və texniki yardımlar göstərilir ki, onların infrastruktur sistemləri ilə təmin olunması əsas götürülür ki, bu da nəticə etibarilə adı çəkilən sahələrin dünya bazannda effektiv şəkildə fəaliyyət göstərməsinə əlverişli zəmin yaradır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahəyə dövlət yardımlarının göstərilməsi və eləcə də tənzimlənmənin maliyyə mexanizmlərinin aktivləşdirilməsi prosesində istehsal və emal sahələri arasında şaquli və üfiqi inteqrasiya münasibətlərinin genişləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, bu zaman kapitalın sahələrarası axını da diqqəti çəkən məqamlardandır. Bu zaman dövlət tərəfindən kapitalın effektiv şəkildə yerləşdirilməsinə, yəni iqtisadiyyatın azgəlirli sahələrinin mövqeyinin yüksəldilməsinə yönələn tədbirlər də ön plana çəkilməlidir. İnkişaf etmiş

ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, emal və qida sənayesində istehsalın artımı perspektiv dövrdə kənd təsərrüfatının inkişafına əlverişli zəmin yarada bilər. Bu isə nəticə etibarilə kənd təsərrüfatı xammalı hesabına emal müəssisələrinin istehsal güclərinin formalaşdırılmasına əlverişli yaradır ki, bu da son nəticədə yerli və xarici bazarlarda daxili istehsalın mövqelərinin artırılmasına köməklik göstərir.

Təbii ki, bütün bunlar adı çəkilən tədarük strukturları, emal strukturları və kənd təsərrüfatı xammalı istehsal edən müəssisələr arasında inteqrasiya münasibətlərinin də korporativ əsasda yaranan iqtisadi əlaqələrin genişlənməsindən bilavasitə asılıdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə adı çəkilən sahələrdə investisiyalara yönəldilməsi-sahəsində mövcud problem daha çox maliyyə resurslarının məhdudluğu ilə Bundan əlavə, iqtisadiyyatın azgəlirli və təbii iqlim şəraitindən asılı olan sahəsi kimi kənd təsərrüfatında qeyri-əlverişli investisiya iqliminin mövcudluğu da bu qəbildən olan destruktiv tendensiyaların yaranmasına, demək olar ki, əlverişli zəmin yaratmışdır. Beləliklə, əslində keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə kənd təsərrüfatına kapitalın cəlb olunması sahəsində, demək olar ki, səmərəli mexanizm formalaşmamışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin əmanətləri hesabına aqrar sahədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə xüsusilə diqqət yetirilir və bu iqtisadiyyatın daha çox qeyri-dövlət sektorunda özünü biruzə verir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin əmanətləri hesabına aqrar sahədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş vəsaitlər ümumi daxili məhsulun bir sıra hallarda 34-36%-inə qədərini təşkil etməkdədir. Təbii ki, əhalinin əmanətlərinin aqrar sahədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi zamanı stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi də ən mühüm amillərdən biridir, İnkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin əmanətlərinin real sektora yönəldilməsi məqsədilə, zəruri stimullaşdırma tədbirləri həyata keçirilir və bu zaman faiz stavkalarının yüksəldilməsi, eləcə də əmanətlərin müəyyən risklərdən sığortalanması ilə bağlı məsələlər davamlı olaraq diqqətdə saxlanılır, bu da bütövlükdə aqrar sahənin inkişafına əlavə maliyyə resurslarının cəlb edilməsinin mühüm mənbəyi kimi çıxış edir. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarına əhalinin əmanətləri hesabına

maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, bütövlükdə aqrar sahənin investisiyalaşdırılmasının alternativ əlavə mənbəyi kimi çıxış edə bilər.

3.3 Kənd təsərrüfatında investisiya proseslərinin aktivləşdirilməsində maliyyə-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin rolu.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı bütün hallarda səmərəli təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Səmərəli təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi isə ilk növbədə, geniş təkrar istehsalın maliyyə təminatına əsaslanır. Maliyyə təminatının formalaşdırılması və eləcə də iqtisadiyyatın ayn-ayn sahələrinə maliyyə resurslarının cəlb edilməsində müxtəlif kanallardan istifadə edilir ki, bu kanalların da son nəticədə, investisiya proseslərinə çevrilməsi, bütövlükdə dövlətin və iqtisadi strukturların fəaliyyətindən bilavasitə asılıdır. Təhlil göstərir ki, əhalinin əmanətlərinin investisiyaya çevrilməsində maliyyə bazarları önəmli rol oynayır.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatda maliyyə bazarları sisteminin əsasını bank sistemi təşkil edir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, transformasiya prosesinin ilkin dövrlərində keçid İqtisadiyyatlı Ölkələrdə kənd təsərrüfatına kredit verilməsi ilə bağlı ixtisaslaşmış bank strukturları, demək olar ki, bu və ya digər səbəblərdən öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Təbii ki, bütün bunlar, nəticə etibarilə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kredit resurslarına olan tələbatının ödənilməsində də müəyyən problemlər yaratmışdır. Doğrudur, kənd təsərrüfatını kredit resursları ilə təmin edən ixtisaslaşmış bank qurumlarının öz fəaliyyətinin dayandırılmasının bu və ya digər şəkildə obyektiv səbəbləri də olmuşdur. Bu səbəblərə, ilk növbədə, transformasiya

prosesinin ilkin dövrlərində kəskin inflyasiya təhdidlərini də şamil etmək mümkündür. Həmin dövrdə bank strukturlarının müəyyən maliyyə resursları ilə təmin edilməməsi, daha doğrusu, həmin bank qurumlarının nizamnamə kapitalının, demək olar ki, İnflyasiya fonunda dəyərdən düşməsi prosesin gərginləşməsinə start vermişdir.

Vəziyyəti mürəkkəbləşdirən məqamlardan biri de ondan ibarətdir ki, ölkənin iqtisadi regionlarında, demək olar ki, kapital aclığı özünü, tam menası ilə, kəskin şəkildə birüzə vermişdir. Bu kəskinlik, xüsusilə 1995-2000-ci illərdə özünün kəskin mərhələsinə qalxmışdır. Prosesi mürəkkəbləşdirən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları geniş təkrar istehsalı heyata keçirmək üçün nəinki maliyyə resurslarından məhrum olmuş, eyni zamanda kənd yerlərində yaşayan əhali bu və ya digər məhsulları almaq üçün, demək olar ki, barter formasında mübadilə vasitəsindən istifadə etmişlər. Daha doğrusu, kənd əhalisinin ellərində, demək olar ki, real formada pul vəsaitlərinin olmaması onların bu və ya digər istehsal vasitələri əldə etmək üçün daha çox mübadilə formasından istifadə etməsinə gətirib çıxarmışdır. Daha doğrusu, kənd yerlərində istehsal edilən bu və ya digər bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları, müxtəlif istehlak məhsulları, o cümlədən paltar və digər məhsulları əldə etmək üçün dəyişdirilmə vasitəsinə çevrilmişdir. Bu isə son nəticədə, kənd yerlərində yaşayan əhalinin sərbəst maliyyə resurslarına malik olmamasının əyani təzahürü kimi çıxış edə bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kredit təşkilatlan vasitəsilə ssudalann verilməsindən başqa, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına digər köməkliklər də göstərilir. Xüsusilə təbii fəlakətlər zamanı kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına, sahibkarlara dəymiş zərərlər sığorta olunur. Yağıntı, dolu düşməsi və digər təbii fəlakətlər, habelə inflyasiya zamanı baş verən zərərlər, nəticə etibarilə, ABŞ-da fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı kredit fondunun vəsaitləri hesabına sığortalanır. ABŞ-da kənd təsərrüfatı kreditlərinin sığortalanması fondu, əsas etibarilə, dövlət büdcəsinin vəsaitləri və İştirakçı təşkilatların ödəmələri hesabına formalaşır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının kreditləşdirilməsi probleminin həllində ən mühüm istiqamətlərdən biri kredit

kooperasiyalarının yaranmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, artıq bu tendensiya transformasiya prosesini yaşayan ölkələrdə də kifayət qədər geniş şəkildə tətbiq edilməkdədir. Belə ki, Rusiyada artıq 300-dən çox kredit kooperativi fəaliyyət göstərir ki, həmin kredit kooperativləri də mikromaliyyələşdirmə sistemi əsasında inkişaf etdirilir. Belə ki, ölkənin mikrokredit resursları bazarında adı çəkilən kredit kooperativlərinin vəsaitləri təxminən 7 milyard rubla qədər dövriyyəyə malikdir.

Təhlil göstərir ki, kredit kooperativlərinin kifayət qədər uzunmüddətli tarixi kökləri mövcuddur. Bazarda fəaliyyət göstərən müasir kredit kooperativlərinin tarixi köklərinin kənd təsərrüfatında xırda bank kreditlərinin verilməsi ilə bağlı ixtisaslaşmış strukturlar təşkil edir. Təhlil göstərir ki, kiçik kreditlər kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün daha çox cəlbediciliyə malikdir. Bundan əlavə, kreditləşmənin xırda formaları, əslində maliyyə bazarlarında baş verən dəyişən situasiyaya effektiv şəkildə çevik reaksiya göstərmək imkanına malikdir. Bundan əlavə, həmin kreditləşmənin kiçik formaları daha riskli əməliyyatlar həyata keçirmədiyindən, onların maliyyə itkiləri də kifayət qədər zəifdir. Bundan əlavə, kredit kooperativlərinin idarə edilməsi də kifayət qədər sadə quruluşla malikdir.

Kredit kooperativlərinin fəaliyyətinin əsas məqsədi kooperativə daxil olan üzvlərin qarşılıqlı şəkildə kreditləşdirilməsindən ibarətdir. Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrdə kooperativ bankların yaranmasına dövlət tərəfindən kifayət qədər geniş şəkildə dəstək verilir. Kooperativ bankların fəaliyyətinə dövlət dəstəyi, əsas etibarilə, ehtiyat fondların həcmi ilə bağlı güzəştlərin tətbiq edilməsi, bundan əlavə, bankların formalaşdırılması ilə bağlı xərclərin müəyyən hissəsinin dövlət büdcəsindən subsidiyalaşdırılmaması, banklarda fəaliyyət göstərən personalın təlimi və onların müəyyən avadanlıqlarla təhciz edilməsinə yardım göstərilməsi ilə bilavasiti

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kredit kooperasiyalarının effektiv fəaliyyət göstərməsi və inkişafı təkmil qanunvericilik bazasına əsaslanmalıdır. Bu işə ilk növbədə, kreditlərin kooperativ istiqamətlərinin formalaşdırılmasının bu cəhətdən təsdiqlənməsi ilə sıx bağlıdır. Təhlil göstərir ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının fəaliyyətinə maliyyə resurslarının cəlb edilməsində investisiya

bankları da prioritet rola malikdir. İnvestisiya bankları ilə dövlət arasında qarşılıqlı əlaqələr, bir qayda olaraq, aşağıdakı əsasda reallaşdırılır:

- investisiya məqsədlərinə yönəldilən dövlət resurslarının müəyyən hissəsinin investisiya banklarına verilməsi;
- müxtəlif banklar vasitəsilə institusional investisiyaların dəstəklənməsi.

Makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdən bank sisteminin çoxuklidliliği, bir qayda olaraq, böhranlı situasiyaların effektiv şəkildə qarşılınmasında, eləcə də iqtisadiyyatın ayrı-ayn sektorlarının və regionların bank xidmətlərinə olan ehtiyaclarının ödənilməsində mühüm rol oynayır. Bu isə bir qayda olaraq, maliyyə böhranlarının qarşısının alınmasında effektiv vasitə kimi şərtlənir.

Qısamüddətli perspektivdə bank sferasındakı mövcud vəziyyətin normallaşdırılması məqsədilə, kredit ittifaqlarına, kooperativlərə və qarşılıqlı kreditlər verən cəmiyyətlərə yardım göstərilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Problemə bu aspektdən yanaşdıqda, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərində kreditləşmənin təşkili məqsədilə, aşağıdakı prinsiplər ön plana çəkilməlidir:

- bank sistemində çoxuklidliliğin təmin edilməsi;
- elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqi, təsərrüfat subyektlərinin modernləşdirilməsi və rekonstruksiyasının təmin edilməsi məqsədilə, investisiya xarakterli kreditlərin genişləndirilməsi;
- təsərrüfat subyektlərinin istehsal proseslərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maddi-texniki bazanı zənginləşdirmək üçün kreditlərin verilməsi;
- regionlar çərçivəsində bu və ya digər istehsal sahələrinin güzəştli kreditlərin verilməsinin prioritet istiqamətlərinin stimullaşdırılması və onun sahələr üzrə diferensiasiyasının təmin edilməsi;
- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin geniş təkrar istehsal prosesini həyata keçirməsi məqsədilə, güzəştli faiz stavkalan ilə kommersiya banklarından verilən kreditlərin müəyyən hissəsinin dövlət büdcəsindən kompensasiya olunması;

- müəyyən kredit növləri üzrə, o cümlədən ipoteka, investisiya kreditləri, bu və ya digər əmlakın girov qoyulması yolu ilə dövlət kreditlərinin verilməsi zamanı kredit institutlarının funksional diferensiasiyasının həyata keçirilməsi.
- İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, aqrar sahənin maliyyə-kredit resurslarının cəlb edilməsində kooperativ aksiyalar bazan da önəmli rol oynayır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, transformasiya prosesini yaşayan ölkələrdə kooperativ aksiyalar bazan, demək olar ki, maliyyə resurslarının real investisiyalara çevrilməsi ilə bağlı funksiyalara yerinə yetirə bilmir. Məhz bunun nəticəsidir ki, kooperativ qiymətli bütövlükdə investisiyaların 1%-i hesabına maliyyələşdirilir. Bu baxımdan transformasiya prosesini yaşayan ölkələrin fond bazarlarında, demək olar ki, səhm kapitalının xırda bir hissəsi dövriyyəyə buraxılır. Bu baxımdan müasir şəraitdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyəti aşağı emissiya aktivliyi ilə fərqlənir. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin emissiya fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin sistemləşdirilməsi və habelə, bu istiqamətdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən stimullaşdırıcı tədbirlərlə bağlı məsələlər aşağıdakı cədvəl 3.1.-də öz əksini tapmışdır:

Cədvəl 3.1.

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat qurumlarının emissiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə bağlı dövlət tədbirləri

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən, təsərrüfat qurumlarının fond bazarlarına daxil olmasını əngəlləyən səbəblər	Problemin mahiyyəti	Aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərinin emissiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə bağlı dövlət tədbirləri göstərən təsərrüfat qurumlarının
Aşağı gəlirlilik	İstehsalın rentabelliyyətinin aşağı olması imilvasiyalardan məhdud şəkildə istifadəni, elmi-texniki tərəqqinin en	Yüksək səmərəli və innovasiya texnologiyalarına əsaslanan istehsal və satış layihələrini işləyib

	<p>yeni nailiyyətlərinin istehsalata tətbiqini və təsərrüfat subyektlərinin informasiya bazarına çıxışım məhdudlaşdırır.</p>	<p>hazırlamaq məqsədilə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin elmi- texniki və işgüzar informasiyaların əldə edilməsində köməkliklərin göstərilməsi</p>
<p>Aşağı likvidlilik</p>	<p>Kapital qoyuluşlarını həyata keçirən emitent müəssisələrin maliyyələşdirilməsi və investorların gəlirlərin əldə edilməsi atasında uyğun suzluğun mövcudluğu</p>	<p>İstiqraz və rəqələrinin əldə edilməsi ilə bağlı faizlərin ödənilməsinə çəkilən xərclərin müəyyən hissəsinin dövlət büdcəsindən kompensasiya edilməsi və eləcə də investisiya-vergi kreditlərinin verilməsi</p>
<p>Etimadın aşağı olması</p>	<p>İnvestorların aqrar ərzaq kompleksi müəssisələrinə qiymətli kağızların assiqnasıyası ilə bağlı maliyyə. resurslarının qaytarılmasına təhdidlərin mövcudluğu, həmçinin investisiya edilmiş maliyyə resurslarının alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması</p>	<p>Səmərəli girov sisteminin formalaşdırılması, dövlət təminatının reallaşdırılması.</p>
<p>Emissiyaların məhdud həcmi</p>	<p>Aqrar ərzaq kompleksində fəaliyyət göstərən ayn-ayn müəssisələrin məcmu kapitalının həcmnin aşağı olması</p>	<p>İntegrasiya və kooperasiya proseslərinin inkişafı. İnvestisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı - investisiya maliyyə konsorsiumlarının yaradılmasında dövlət orqanlarının iştirakı</p>

Təşkilatlanmış fond bazarlarına daxil olma problemləri	Xüsusilə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün emissiyalann həcmnin aşağı olması, qiymətli kağızların emissiyası və yerləşdirilməsi ilə bağlı təşkilati və təsərrüfat xərclərinin yüksək olması	Aqrar sahə müəssisələrinin emissiya fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktının qəbul edilməsi, regional investisiya proqramlarının hazırlanması və reallaşdırılması
informasiya məsləhət xidmətinin səviyyəsinin aşağı olması	Emissiya proseslərinin təşkili ilə bağlı nəzəri və praktik məsələlərin həlli ilə bağlı məsləhət xidmətlərinin məhdudluğu	Qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarna qiymətli kağızların yerləşdirilməsi ilə bağlı aidiyyəti dövlət orqanları tərəfindən informasiya məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi
Aqrar sahədə əhalinin əmanətlərinin investisiya alaşdırılması ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməməsi	Aqrar sahənin müəssisələrinin qiymətli kağızlarına əhalinin tələbinin aşağı olması	İnvestisiya və qeyri-dövlət pensiya fondlarının, əhaliyə xidmət edən sığorta şirkətlərinin geniş şəbəkəsinin yaradılması; investirlərə investisiya vergi kreditlərinin, güzəştlərin, subsidiyaların, dövlət təminatlarının verilməsi

Cədvəldən göründüyü kimi, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri, o cümlədən kənd təsərrüfatı xammalı istehsal edən aqrar əmtəə istehsalçıları aşağı gəlirliyi ilə xarakterizə olunur. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlik səviyyəsinin aşağı olması, bütövlükdə, istehsalın son nəticələri kimi rentabelliliyin səviyyəsinin aşağı olması, eləcə də innovasiyalardan məhdud səviyyədə istifadə edilməsi elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsalata tətbiqi imkanlarının məhdud olması,

eləcə də təsərrüfat subyektlərinin bazara çıxış imkanlarının məhdudlaşması ilə sıx bağlıdır. Bazarda vəziyyəti mürəkkəbləşdirən ən mühüm cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, aqrar sahədə geniş təkrar istehsal daha çox təbii iqlim şəraitindən asılı olmaqla, riskli xarakter daşıyır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu problemin həlli kredit bürolarının yaradılması yolu ilə həll edilir, Kredit bürolarının yaradılması, əsas etibarilə, kredit və onun faiz stavkası ilə bağlı informasiya bazalarının toplanması ilə sıx əlaqədardır. Kredit bürolarının formalaşdırılması prosesinə, ilk dəfə olaraq, 1803 -cü ildə Londonda qarşılıqlı kreditlər cəmiyyətinin yaradılması ilə başlanmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə kredit bürosunun məlumat bazası, demək olar ki, uzun illərdir ki, mövcuddur. Belə ki, kredit bürosunun məlumat bazası Avstriyada 1860-cı ildən, İsveçdə 1890-cı ildən ABŞ-da 1890-cı ildə, Hollandiyada 1900-cü ildə, Cənubi Afrika Respublikasında 1901-ci ildə, Kanadada isə 1919-cu ildə toplanmışdır. Kredit bürosu, demək olar ki, öz fəaliyyətini hələ XIX əsrin sonlarında başlamış və XX əsrin əvvəllərindən etibarən isə kifayət qədər təşkilatlanmışdır. Kreditorların mübadilə etdikləri informasiyaların həcmi, əsasən, kredit bürolarının şəbəkələrinin köməyi ilə toplanılır və bu kifayət qədər irihəcmliyə malikdir. Belə ki, ABŞ-da, Belçikada, Braziliyada, Böyük Britaniyada, Yaponiyada, Almaniyada əhalinin sayının artımı ilə bağlı və digər demografik məsələlər də kredit bürolarının informasiya şəbəkəsinə daxil edilir.

Kreditlər üzrə faiz stavkalarının aşağı salınması. Kredit büroları, bir qayda olaraq, kreditorlar arasında informasiya mübadiləsinə həyata keçirməklə, nəticə etibarilə, kreditlərin risklərinin qaytanılması dərəcəsinə görə borcları təsnifləşdirməyə kömək edir. Kreditor büroları vasitəsilə banklar potensial və riskli borclar haqqında informasiyalar əldə etmək imkanına malik olurlar. Məhz beləliklə, kreditor büroları vasitəsilə əldə edilən informasiya, nəticə etibarilə, banklara verilən kreditlərin qaytanılmasını proqnozlaşdırmağa, eləcə də məhz bütün bunlara uyğun olaraq, səmərəli kredit siyasəti həyata keçirməyə imkan verir. Beləliklə, kredit bürolarının məlumatından istifadə etməklə, banklar kreditlərin istiqamətlərini, kreditlərin qiymətlərini, yəni onların faiz dərəcələrini, qaytanılma müddətlərini və s. proqnozlaşdırma bilirlər:

- Kredit risklərinin aşağı salınması. Təbii ki, bütün bunlar etibarsız borclularla bağlı fəaliyyətin tamamilə zəiflədilməsini özündə əks etdirir;
- Kredit resursları ilə bağlı rəqabət qiymətlərinin müəyyənləşdirilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, borc alanlar, bir qayda olaraq, ümumiyyətlə, kreditlə bağlı müxtəlif mənbələrdən kredit almaq imkanına malikdirlər. Buna görə də banklar kredit resurslarını verərkən elə faiz dərəcələri tətbiq edirlər ki, onlar gələcəkdə digər banklarla rəqabət aparmağa əlverişli şəraiti təmin edə bilsinlər;
- Borcların xalis gəlirlərinin yüksəldilməsi. Bu zaman kredit bürolarının
- fəaliyyət göstərmədiyi zaman kreditorlarla əldə etmək imkanları praktik olaraq mümkün olmur. Bu baxımdan kredit büroları, bütövlükdə, hər bir təsərrüfat subyektinin İxtisaslaşması ilə bağlı, reytinglərini müəyyənləşdirməklə bağlı fəaliyyət həyata keçirirlər ki, bu da nəticə etibarilə, təsərrüfat subyektlərinin reyting dəyərmə müəyyənləşdirmək imkanlarını verir.

Kreditlərin məbləğinin yüksəldilməsi və verilən kreditlərə görə girovun mədbəliğinin aşağı salınması. Banklar, bir qayda olaraq, yüksək iqtisadi göstəricilərə malik olan təsərrüfat subyektlərinə daha çox kredit verirlər. Bundan əlavə, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri yüksək olan təsərrüfat subyektləri, eləcə də alman kreditləri daha effektiv şəkildə qaytarmaqla özünə inam qazanan təsərrüfat subyektlərinə verilən kreditlərə görə, bir qayda olaraq, girovların həcmi aşağı salmaq imkanları olur ki, bu da kredit girovlarının fəaliyyətindən bilavasitə asılıdır. Çünki kredit girovları bankları bu və ya digər şəkildə informasiyalarla təhciz edirlər.

Ödəmə intizamının yüksəldilməsi. Təhlil göstərir ki, borcların vaxtında qaytaxılmaması, daha doğrusu, bu öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi zamanı, əsas etibarilə, həmin təsərrüfat subyektləri banklar qarşısında öz maliyyə reputasiyalarını, demək olar ki, itirirlər. Bu baxımdan bu qəbildən olan təsərrüfat subyektlərinə ya kreditlər verilmir, ya da onlara digər kredit təşkilatları ilə müqayisədə yüksək faiz stavkaları tətbiq edilir. Ümumiyyətlə götürdükdə, kreditlərin ödənilməsi ilə bağlı stimulların mövcudluğu, bütövlükdə bank sisteminin stabil şəkildə fəaliyyətinin başlıca faktoru kimi çıxış edir;

Kredit büroları nəinki təkə bank sisteminin, həm də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının stabil inkişafını təmin edir. Belə ki, bu cür informasiya mübadiləsi, bir qayda olaraq, kreditlərə müxtəlif mənbədən əldə etdikləri kreditlərin həcmi müəyyənləşdirməyə əsas verir və bu da nəticə etibarilə, iqtisadiyyatın sağlam inkişafının başlıca faktoru kimi çıxış edir.

Nəticə və təkliflər

Uzun müddət formalaşmış praktikam nəzər alaraq bazar münasibətləri şəraitində aqrar-sənaye istehsalının tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas məqamlarım aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək mümkündür;

- tarixi şəraiti, ölkənin milli ənənələrini nəzərə almaqla ölkənin dünya iqtisadi sistemə inteqrasiya dərəcəsi;
- bütün təsərrüfat subyektlərinin maraqlarının nəzərə alınması;
- cəmiyyətin sosial - iqtisadi problemlərinin həll edilməsi;
- ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini nəzərə almaqla maliyyə bazan və onun infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi;
- təsərrüfat praktikasında çoxsaylı maliyyə vasitələrindən istifadə edilməsi.

Bu baxımdan yanaşdıqda dövlətin aqrar siyasəti əsas etibarilə dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi xarakterizə olunmaqla ərzaq kontekstində fəaliyyət göstərən bütün təsərrüfat subyektlərinin maraqlarını və eləcə də cəmiyyət üzvlərinin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi məqsədilə aqrar-sənaye istehsalının bütün mərhələlərində maliyyə resurslarının və maddi resursların artımının balanslaşdırılmasının təmin edilməsinə istiqamətlənir.

Araşdırmalar göstərir ki, bütövlükdə götürdükdə, dövlətin aqrar ərzaq siyasəti bütün hallarda ölkənin ərzaq kontekstində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının inkişafına və onların səmərəli fəaliyyət göstərilməsinə xidmət edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sahibkarlığın formalaşması və inkişaf etdirilməsi kifayət qədər uzunmüddətli bir prosesi özündə əks etdirir.

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının yardım göstərilməsi ilə bağlı dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmləri, ilk növbədə sistemli yanaşmanın tələbləri nəzərə alınmaqla, zəruri olan metod, vasitə və stimulların mexaniki məcmusunu deyil, eyni zamanda onlar arasında qarşılıqlı əlaqəni özündə əks etdirən sistemi xarakterizə edir. Bu baxımdan ərzaq sisteminin iqtisadi mexanizminin mühüm əlamətləri kimi hər bir sistemin mövcudluğu və onların inteqrar

keyfiyyət əlamətləri əsas götürülməlidir. Xüsusilə transformasiya prosesini yaşayan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, böhranlı situasiyalarda idarəetmənin metodlarının təhsil dairəsi ilə yanaşı, sosial psixoloji metodların da əlaqləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Aqrar sahənin idarə olunması və bu sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin aktiv şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün, ilk növbədə idarəetmə metodlarının əsaslandırılmış seçimi və rəşional uyğunlaşdırılması zəruridir.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində büdcə siyasəti və əhəmiyyətli rol oynayır. Büdcə siyasəti əsas etibarilə büdcənin imkanlarından bilavasitə asılıdır. Dövlət büdcəsinin imkanları çərçivəsində aqrar sahəyə yardım göstərilməsi, bütövlükdə dövlətin strateji maraqlarının qorunmasına və ilk növbədə aqrar sahədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin isə xammala olan tələbatının ödənilməsinə xidmət edir. Büdcə siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərə aşağıdakılar şamil edilir:

- aqrar sahənin mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq əmtəə istehsalçılara büdcə ssudalarının verilməsi;
- xüsusilə aqrar sahədə İstifadə edilən maddi-texniki resursların əldə edilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılara lizinq xidmətlərinin göstərilməsi və bu sahədə dövlət tərəfindən güzəştli şərtlərin tətbiqi;
- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə totasiyaların, kompensasiyaların və subsidiyaların verilməsi;
- dövlətin kənd təsərrüfatı və ərzaq fondlarından təminatlı

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində vergi siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır. Məlum olduğu kimi, vergi siyasəti ilk növbədə daxilolmalarının təmin olmasında rol oynasa da, eyni zamanda sahələrində iqtisadi artımın təmin olunmasına istiqamətlənir. Bu baxımdan aqrar sahədə istehsalın stimullaşdırılmasına istiqamətlənən vergi siyasəti aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir:

- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə güzəştlərinin tətbiq edilməsi;

- differensial vergiqoymanın tətbiq edilməsi;

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində sığorta siyasəti də mühüm rol oynayır ki, bu da ilk növbədə risklərin neytrallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı daha çox iqtisadlıyyatın digər sahələri ilə müqayisədə daha çox riskli sahədir və bu baxımdan risklərin sığortalanmasına istiqamətlənmiş sığorta siyasətinin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta siyasəti aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir:

kənd təsərrüfatında aqrar sahənin digər sahələrində sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta təşkilatlarının geniş şəbəkələrinin formalaşdırılması;

- müqavilə üzrə sığorta xərclərinin müəyyən hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsi;
- tənzimləmə fəaliyyətim həyata keçirən qurumların stabilizasiya xarakterli ehtiyat fondlarının yaradılması hüquqlarının tanınması;
- dövlətin sığorta ehtiyatları fondlarının yaradılması.

Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmində xarici iqtisadi siyasət də mühüm rol oynayır ki, bu da qloballaşma şəraitində xarici rəqabətin əlverişsiz təsirlərinin neytrallaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərlə xarakterizə olunur;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə ixrac subsidiyalarının verilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsul istehsalının həyata keçirilməsi məqsədilə idxal olunan xammalın gömrük rüsumlarından azad edilməsi;
- ixraca yönəldilən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün təsərrüfat subyektlərinin vergilərdən azad olunması strategiyasının işlənib hazırlanması;
- tarif məhdudiyyətlərinin tətbiq edilməsi, bu məhdudiyyətlərə ilk növbədə sərhad, vergi və rüsumları, eyni zamanda kompensasiya xarakterli rüsumlar, antidempinq rüsumları şamil edilir;

- qeyri-tarif xarakterli məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsi ö bu məhdudiyyətlərə ilk növbədə idxal olunan məhsullara görə kvotaların tətbiqi, texniki və sanitariya normaları bu və digər standartlar və s. şamil edilir;
- xarici investisiyaların axımının stimullaşdırılması. bu tədbirlərə ilk növbədə ölkədə siyasi və iqtisadi situasiyaların stabiləşdirilməsi

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi prosesi, program məqsədli xarakter daşmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı, iqtisadiyyatda həyata keçirilən liberallaşdırma tədbirləri, eləcə də makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və dövlətin iqtisadi proseslərdən kənarlaşması ilə əlaqədar kənd təsərrüfatının dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin həcmi xeyli dərəcədə məhdudlaşmışdır. Xüsusilə transformasiya proseslərinin ilkin mərhələsində, dövlətin büdcə siyasəti aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və onun modernləşməsinin prioritet vəzifələri kimi reallaşdırılması tələblərinə demək olar ki, uyğun olmamışdır.

Aqrar sahədə maliyyə-kredit institutlarının səmərəli fəaliyyətinin təşkili üçün həmin istiqamətdə yalnız dövlət yardımlarının həcmi genişləndirməyi yox, həmçinin daha elastik, çevik mexanizmlərin tətbiqi lazımdır. Məhz bu mexanizmlər aqrar sahədə bazar institutlarının təhrifini zəiflədir, bu sahəyə maliyyə-kommersiya vasitəçilərinin daxil olmasını stimullaşdırır. Aqrar bazarı çevik iqtisadi mexanizm olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu aqrar bazarda dəyişən iqtisadi konyukturun tələblərinə effektiv reaksiya göstərə bilməməsindən irəli gəlir. Aqrar istehsalın maliyyə-kredit mexanizminin dövlət tənzimlənməsi isə aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğun olardı:

- maliyyələşmə, kreditləşmə, güzəştli vergi, sığorta;
- kənd təsərrüfatında qiymətlərin tənzimlənməsi;
- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının formalaşdırılması və onun fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələrdə əmtəə istehsalçılarının qorunması.

Təhlil göstərir ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə, kredit kooperativlərinin xüsusi əsaslarda müvəffəqiyyətli fəaliyyət göstərməsi dövlət büdcəsindən yardım göstərilmədiyi halda, demək olar ki, mümkün deyildir. Bu baxımdan əsas kapitalın formalaşdırılması üçün məqsədli kreditlərin verilməsinə dövlət yardımı göstərilir ki, bu da nəticə etibarilə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarında start köməyi kimi xarakterizə edilir. Ümumiyyətlə, bu yardımlar kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının start kapitalının təxminən 40%-ə qədərini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, kredit kooperativləri iqtisadiyyatda daha çox əmanət, tədarük, satış, hesabat, sığorta, məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi ilə bağlı mühüm funksiyalar yerinə yetirir.

Bu baxımdan kredit kooperativlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması aşağıdakı problemlərin həllinə əlverişli zəmin yaradır:

- maliyyə resurslarının cəlb edilməsinin imkanlarının genişləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatında işgüzar aktivliyin genişləndirilməsi;
- investisiya resurslarına olan tələbatın effektiv şəkildə ödənilməsi və bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması;
- yaradılmış bank fondlarından məqsədli istifadə edilməsi ilə bağlı kreditlərin verilməsi imkanlarının yüksəldilməsi;
- kənd əhalisinin gəlirlərinin artırılmasına, eləcə də kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının faktiki tutumlarının potensial tutumlarına uyğunlaşdırılması.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahənin maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsi, eləcə də kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi üçün maliyyə bazarlarının formalaşdırılması və həmin bazarların, bütövlükdə, aqrar sahənin maliyyə resurslarının mənbəyi kimi çıxış etməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib hesab olunur:

- yeni informasiya texnologiyalarının və beynəlxalq standartların əsasında zəruri aqrar bazar infrastrukturalarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;
- investisiya və maliyyə institutları haqqında gizli informasiya sisteminin şəffaflığının təmin edilməsi;

- istər dövlət və istərsə də regional səviyyələrdə fond bazarlarının formalaşdırılmasının normativ bazasının yaradılması;
- müəssisələrin investisiya potensialının öyrənilməsi, eləcə də həmin investisiyaların aqrar sahəyə yönəldilməsi imkanlarının araşdırılması;
- regional kooperativ qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması və onların dünya fond bazarlarına çıxışının təmin edilməsi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov A. F. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı 2007. 602 s.
2. Abbasov A. F. Sosial bazar iqtisadiyyatı. Bakı 1998. 316 s.
3. Abbasov A. F. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aqrar sahənin maliyyə-kredit tənzimlənməsinin rolu // Maliyyə və uçot. 2004 №9, s.37.
4. Axundzadə L. T., Əsədov A. Ə. Aqrar hüququ. Bakı: Qanun, 2003, 516 s.
5. Allahverdiyev H. V., Qafarov K. S., Əhmədov Ə. M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: Nasir, 2002, 447 s.
6. Aliyev İ.H., Ş.Ə.Məmmədova. Aqrar sahənin inkişafının əsas maliyyə mənbələri. Bakı 2007. 227 s
7. Aliyev İ.H. Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətə səmərəli apanılması. Bakı - 2004, 110 səh.
8. Aliyev İ.H. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Bakı, 2003,315 səh.
9. Azərbaycan XXI əsm astanasında. II Respublika elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Şərq-Qərb, 75İs.
10. Azərbaycan iqtisadiyyatı, Nadirov A., Muradov Ş., Ələsgərov A., Nuriyev Ə. və s. Bakı: Elm, 2003, 344s.
11. Azərbaycanın regionları - 2004 / Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2004, 697s.
12. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, 3 cilddə. Bakı: Diqesta, I c., 2001,1038s.; II c, 2001,1053s.; III c., 2002, 1053s.
13. Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Mülkiyyət qəz., 14 fevral 2004.
14. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı - 2007 / Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi: Bakı: Səda. 2007, 293s.
15. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri - 2001, 2002,2003 /Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2002,2003,2004, 801 s.
16. Bayramov Ə. İ. İnhisarizm. Bakı: Elm, 2002, 390s.

17. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar münasibətlərin inkişafı və təkmilləşdirilməsi. Bakı - 2006, 250 səh.
18. Cəbiyev R. M. Azərbaycan bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı, Bakı: AZTU-nun mətbəəsi, 2002, 236s.
19. Cozef E. Stiqlitz. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar, «İqtisadi İslahatlar Mərkəzi» mətbəəsi. Bakı: 2004.
20. Əliyev İ. N. Heydər Əliyev və Azərbaycan kənd təsərrüfatı, II kitab. Bakı: «Ziya-Nurlan» NPM, 2001, 122s.
21. Əliyev R. B., Novruzov N. A., Məmmədov M. A. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı: 2003, 432s.
22. Ərzaq təhlükəsizliyi üzrə informasiya sistemi. Bakı 2007
23. Həsənov R. T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı: Elm, 1998, 343s.
24. Xeyrəbərov İ. M. Kənd təsərrüfatı istehsalının tənzimlənməsində qiymətin rolu // AMEA xəbərləri (İqtisadiyyat seriyası) 1997, №M, s.192.
25. Xəlilov H. A. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı: Adiloğlu, 2001, 176s.
26. Xəlilov H.A. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti. Bakı-2005
27. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri Bakı: «Təhsil» EİM, 2002, 220s.
28. İ.H.İbrahimov. Regionlarda sahibkarlığın inkişaf meyilləri və xüsusiyyətləri. Bakı, 2007, 296 səh
29. İbrahimov İ.H. Kənd təsərrüfatının inkişafı və sahibkarlığın formalaşması problemləri. Bakı 2005, 360 s.
30. İqtisadi nəzəriyyə. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev və M.X.Meybullayev in ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı-2001. 691 s.
31. İbrahimov E.R. Heydər Əliyev və dövlətin aqrar siyasəti. Bakı: Cənclik, 2003, 776s.

32. Keynes Con Meynard. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi. İng. dil. tərc. Bakı: Qanun, 2001, 478s.
33. Kərimli İ. A., Süleymanov N. M. Milli iqtisadiyyatın əsasları (dərslər vəsaiti). Bakı: ABU nəşriyyatı, 2001, 308 s.
34. Quliyev R.İ. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi: nəzəriyyə və modellər, «Respublika» qəz., Bakı, 2005, 4-6 fevral
35. Qiymət əmələ gəlməsi, Dərslər, İ.Ş. Qarayevin elmi redaktəsi ilə, Bakı 2000, 783 səh.
36. Meybullayev M. X. İslam iqtisadiyyatı. Bakı: Ünsiyyət, 2001, 670s,
37. Musayev A. F. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı: Elm, 2004, 792s.
38. Nadirov A. A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı: Elm, 2001, 452s.
39. Novruzov V.T. İnkişaf və tərəqqinin Heydər Əliyev modeli. Bakı: Azəməşr, 2004, 288s.
40. Nuriyev Ə. X. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin aktual məsələləri. Azərbaycan iqtisadiyyatı: problemlər və perspektivlər. Bakı: Elm, 2002.
41. Nuriyev C.Q.. Siyasi sabitlik və aqrar islahatlar. Bakı - 2006, 408 səh.
42. Sadıqov. K. F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı: Azəməşr, 1999, 72s.
43. Salahov S. V. Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları və prioritetləri / «Azərbaycanda aqrar islahatlar: konsepsiya, təcrübə, perspektivlər» mövzusunda Az.ETKTİ və Tİ-nun 40 illiyinə həsr olunmuş toplusu: 2 cildə, I c., Bakı: Təhsil NPM, 2002, s.4-35
44. Salahov S. V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: «Nurlan» Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, s.503s.
45. Salahov S.V. Azərbaycan yeni iqtisadi inkişaf mərhələsində: aqrar islahatların dərinləşməsi məsələləri. AEKTİ və Tİ. Aqrar islahatların nəticələri və dayanıqlı inkişaf problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Səh. 5-15

- 46.Salahov S.V. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı: Azərbaycan Respublikası MMA-nın mətbəəsi, 1998, 83s.
- 47.Səmədzadə Z. Ə. Dünya iqtisadiyyatı: Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı: Gənclik 2001,317s.
- 48.Şahbazov K. Ə. Müasir menecment. Bakı: ADİİ-nun mətbəəsi, 1994
- 49.Şəkərəliyev A. Ş. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı: BDU-nun nəşriyyatı, 2000, 280s.
- 50.Verdiyev Ə. Ç., İbrahimov İ.H. Bazar iqtisadiyyatı və qiymət, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 1992,186s.
- 51.Verdiyev Ə. Ç., Qarayev İ. Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri, Bakı: Şirvanəşr.

XÜLASƏ

Bütövlükdə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, xüsusilə keçid dövründə aqrar sahənin normal və səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, eləcə də sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılması aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinə yönəlmiş səylərin gücləndirilməsini tələb edir. Bazar iqtisadiyyatına keçid ilk növbədə təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi müstəqilliyini və bazar özünü-tənzimlənməsinin üstünlük təşkil etməsini özündə əks etdirir. Bu baxımdan, xüsusilə, iqtisadiyyatın azgəlirli və riskli sahələrindən olan aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi əsas etibarilə dolayı vasitələrdən istifadəni özündə əks etdirir ki, bu vasitələr də nəticə etibarilə bazanın özünü-tənzimləmə mexanizminin qorunub saxlanılmasında və bu sahədə tarazlığın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qruplarına yardım göstərilməsində və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin formalaşmasında maliyyə-kredit münasibətləri əhəmiyyətli rol oynayır.

Xüsusilə, keçid dövründə aqrar sahənin dinamik inkişafının təmin edilməsində və bu sahədə böhranlı tendensiyaların effektiv şəkildə qarşılınmasında maliyyə-kredit mexanizmi mühüm rola malik olmaqla, əsas etibarilə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə sağlamlaşdırılmasında, eləcə də onların səmərəli geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan maliyyə-kredit mexanizmi aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin mühüm struktur elementi hesab edilir. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin mühüm tərkib elementi kimi, maliyyə-kredit mexanizmi, əsas etibarilə milli iqtisadiyyatda maliyyə-kredit resurslarının formalaşdırılmasına, onların təyinatına, bölgüsünə və onlardan istifadə imkanlarını özündə birləşdirir. Maliyyə-kredit mexanizminin əsasını iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə-kredit və qiymət elementləri təşkil edir ki, həmin elementlər də bir-birilə kifayət qədər qarşılıqlı əlaqəyə malik olmaqla, bütövlükdə maliyyə-kredit mexanizmini formalaşdırır. Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı, bütövlükdə sərbəst və liberal iqtisadi münasibətlər sistemini özündə əks etdirir. Bu münasibətlər sistemində maliyyə münasibətlərinin rolu xüsusilə yüksəkdir.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişafında maliyyə münasibətlərinin rolu əsas etibarilə təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və onların təşəbbüskarlıq obyektlərinin genişləndirilməsinə, iqtisadi stimulye verilməsini öznüdə əks etdirir. Bazarda iştirak edən təsərrüfat subyektlərinin maliyyə müstəqilliyi ilk növbədə maliyyə münasibətlərinin səmərəli idarə edilməsi və xalq təsərrüfatında iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə, kapital resursların effektiv şəkildə yerləşdirilməsilə bilavasitə bağlıdır.

Резюме

Опыт развитых стран в целом показывает, что в переходный период обеспечение нормального и эффективного функционирования аграрного сектора, а также создание благоприятных условий для развития предпринимательской деятельности требуют усиления усилий, направленных на государственное регулирование аграрного сектора. Переход к рыночной экономике в первую очередь отражает экономическую независимость экономических субъектов и доминирование рыночного саморегулирования. В этой связи государственное регулирование аграрного сектора, которое является одной из наиболее уязвимых и рискованных областей экономики, в основном связано с использованием косвенных средств, что, в свою очередь, играет важную роль в поддержании и балансировании механизма саморегулирования. Финансовые и кредитные отношения играют важную роль в содействии предпринимательству в этой области и формировании экономического механизма управления в этой области.

В частности, финансово-кредитный механизм играет важную роль в обеспечении динамичного развития аграрного сектора в переходный период и эффективного управления кризисными тенденциями в этой области, главным образом в финансовом оздоровлении хозяйствующих субъектов, а также в их эффективном перепроизводстве. С этой точки зрения финансы и кредит, экзанизм является важным структурным элементом экономического механизма государственного регулирования аграрного сектора. В качестве важного компонента экономического механизма государственного регулирования аграрного сектора финансово-кредитный механизм в первую очередь включает в себя формирование финансово-кредитных ресурсов в национальной экономике, их назначение, распределение и использование. Основой финансово-кредитного механизма являются финансово-кредитные и ценовые элементы экономической категории, которые являются полноправным финансово-кредитным механизмом с достаточной взаимосвязью. Как известно, рыночная экономика в целом представляет собой систему свободных и

либеральных экономических отношений. Роль финансовых отношений в этой системе отношений особенно высока.

Роль финансовых отношений в формировании и развитии рыночной экономики во многом отражается на укреплении экономической независимости хозяйствующих субъектов и расширении их предпринимательства и экономических стимулов. Финансовая независимость хозяйствующих субъектов, участвующих в рынке, в первую очередь зависит от эффективного управления финансовыми отношениями и эффективного использования капитальных ресурсов для обеспечения экономического роста в национальной экономике.

Summary

The experience of developed countries in general shows that, in the transition period, ensuring the normal and efficient functioning of the agrarian sector, as well as the creation of favorable conditions for the development of entrepreneurial activity require the strengthening of efforts aimed at the state regulation of the agrarian sector. Transition to the market economy primarily reflects the economic independence of the economic entities and the dominance of market self-regulation. In this regard, the state regulation of the agrarian sector, which is one of the most vulnerable and risky areas of the economy, mainly involves the use of indirect means, which, in turn, plays an important role in maintaining and balancing the self-regulating mechanism. Financial and credit relations play an important role in assisting entrepreneurship in this area and the formation of an economic mechanism for governance in this area.

In particular, the financial and credit mechanism plays an important role in ensuring the dynamic development of the agrarian sector during the transitional period and the effective management of the crisis trends in this area, mainly in the financial rehabilitation of economic entities as well as their effective re-production. From this point of view, finance and credit, exanism is an important structural element of the economic mechanism of state regulation of the agrarian sector. As an important component of the economic mechanism of the state regulation of the agrarian sector, the financial and credit mechanism primarily includes the formation of financial-credit resources in the national economy, their designation, distribution and use. The basis of the financial and credit mechanism is the financial-credit and pricing elements of the economic category that constitute a fully-fledged financial and credit mechanism, with sufficient interconnection. As it is known, the market economy, as a whole, is a system of free and liberal economic relations. The role of financial relations in this system of relationships is particularly high.

The role of financial relations in the formation and development of the market economy is largely reflected in the strengthening of economic independence of economic entities and the expansion of their entrepreneurship and economic

incentives. The financial independence of economic entities involved in the market is primarily dependent on the effective management of financial relations and the effective deployment of capital resources in order to ensure economic growth in the national economy.